BİR SOVYET DİPLOMATININ TÜRKİYE ANILARI s.i.aralov

s.i. aralov

BİR SOVYET DİPLOMATININ TÜRKİYE ANILARI

BİREY TOPLUM yayınları

BİR SOVYET DİPLOMATININ TÜRKİYE ANILARI

BİREY VE TOPLUM YAYINLARI

●

Belgesel Dizi : 2

●

İkinci Baskı : Ağustos 1985

BİREY VE TOPLUM YAYINLARI
REMKA LTD. ŞTİ.
Onur Sok. No : 18/2
Maltepe / ANKARA
Tel : 30 40 81

Kapak : Ali Cengizkan
Baskı : Feryal Matbaacılık - Tel : 30 80 61 - ANKARA

S. İ. ARALOV

BİR SOVYET DİPLOMATININ TÜRKİYE ANILARI

Çeviren
Hasan Âli EDİZ

BİREY TOPLUM yayınları

ÖNSÖZ

S. İ. Aralov'un «Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922 - 1923» adlı kitabı, Sovyet Devletinin dış politika tarihi üzerine yazılmış, anı niteliğinde, şimdilik yayımlanmış olan çok az sayıdaki eserlerden biridir. Bu kitabın çıkışı, tam zamanında olmuştur. Kişisel gözlemlerle, açık gerçeklerle dolu olan bu eser, hiç şüphe yok ki okurları —hem yalnız bizim ülkemizdeki okurları değil— Ekim büyük sosyalist devriminden sonra, Sovyetler Birliği ile Kemalist Türkiye arasında kurulan dostluk ilişkileri üzerine yeni ve değerli bilgilerle zenginleştirecektir.

Kitabın yazarı Semiyon İvanoviç Aralov, Birinci Dünya Savaşında Rus-Alman cephesinde bulunuyordu. 1917 Şubat devrimi sırasında cephedeki askerlerin devrimci hareketlerine aktif olarak katıldı. Bir çok seferler ordu komitelerine seçildi. General Kornilov'un, ihtilâl hareketine karşı hazırladığı gerici ayaklanmanın bastırılmasına katıldı.

S. İ. Aralov, Ekim büyük sosyalist devrimi günlerinde, İkinci Sovyet kongresinde ordu delegesi olarak bulundu. Bu kongrede İ. V. Lenin, tarihte ilk defa kurulmuş olan İşçi-Köylü sosyalist devletinin dış politikasının başlıca prensiplerini formülleştirmiş ve barışla ilgili tarihsel kararnameyi ilân etmişti.

S. İ. Aralov, 1918 yılında, doğrudan doğruya Lenin'in emriyle Millî Savunma Bakanlığı Harekât Şubesi Başkanlığına getirilmiş ve Lenin'in önderliği altında kızıl orduda ilk alay ve tümenlerin kurulması işiyle uğraşmıştı. Aralov, yabancı devletlerin askerî müdahaleleri sırasında ve iç savaş yıllarında Güney-Batı cephesinde, 12. ordunun ve Cumhuriyetin Askerî İhtilâl Şûrası Üyesi olarak bulunuyordu.

Kızıl ordunun iç savaşlarda kesin zaferinden ve Polonya'ya karşı yürütülen askerî harekâtın sona erişinden sonra, S. İ. Aralov, 1920 yılı Ekiminde, mütarekenin imzalanması ve Ukrayna sınırlarının belirtilmesi için kurulan hükümet komisyonunun başkanlığına seçildi. Polonya ile barış andlaşmasının imzalanması çalışmalarına aktif olarak katıldı.

Daha bu görüşmeler sırasında, S. İ. Aralov'un diplomatik kabiliyetleri ortaya çıkmış. S. İ. Aralov, devletinin Litvanya temsilcisi olarak bulunduğu sıralarda bu diplomatik kabiliyetlerini daha da artmış olarak gösterdi.

Sovyetler Birliğinin, durumun çok karışık olduğu Kemalist Türkiye'ye yetkili bir temsilci göndermesi sorunu ortaya çıkınca, bu işe Aralov uygun görüldü. Yoldaş Natsarenus'un kısa süren misyonu hesaba katılmazsa, aslında S. İ. Aralov, İngiliz-Yunan istilâcılarına ve içerdeki gericilere karşı yürütülen millî-kurtuluş savaşının en karışık ve en zor devrinde, Sovyetler Birliğinin Türkiye'de ilk elçisi olmuş oluyordu.

S. İ. Aralov, Lenin'in verdiği direktiflerin ve öğütlerin ışığı altında, bu mevkide Sovyetler Birliği'nin çıkarlarını liyakatle temsil etti. Sovyet halkı ile Türk halkı arasındaki dostluk ilişkilerini güçlendirmek gibi büyük ve önemli bir iş gördü.

Yazarın anıları, uluslararası çok önemli olaylarla dolu olan 1922-1923 devrini içine almaktadır.

Yazar, büyük sosyalist devriminin, doğu halklarının —bu arada Ekim devriminden sonra emperyalist istilâcılarına karşı ilk savaş bayrağını açmış olan Türkiye'nin— Millî Kurtuluş Savaşlarının gelişimesi üzerindeki etkilerini açık seçik göstermiş bulunuyor.

Türkiye'de bu savaşı, kabiliyetli bir general olan Mustafa Kemal Paşa idare etti. Mustafa Kemal, ilerici subay ve erleri

kendi çevresinde birleştirmesini başardı. Ulusal burjuvaziye dayanarak emperyalist devletlere ve padişahın başında bulunduğu içerdeki gericilere karşı ulusal savaşı organize etti.

Kitapta, o devir Türkiye'sinin durumu canlı bir biçimde tasvir edilmektedir. Sovyet misyonunun, ulusal kurtuluş ateşiyle yanan Ankara'ya gelişini; S. İ. Aralov'un, yeni Türkiye'nin idarecileriyle, kentlilerle köylülere yaptığı konuşmaları anlatan sahifeler büyük bir değer taşımaktadır. Okurların önünde, hiç bir çıkar gözetmeden bu çetin savaş günlerinde genç Türkiye'ye etkili yardımlarda bulunan Sovyetler Birliği'ne karşı Türk hakkında uyanan sempatinin hızla artışını gösteren inandırıcı bir tablo canlanmaktadır.

Yazarın, canlı gerçeklere ve örneklere dayanarak yeni Türkiye'nin lideri ve Sovyet dostluğunun savunucusu Gazi Mustafa Kemal'in portresini çizdiği bölümler, kitabın en önemli yerlerini teşkil etmektedir.

Yazar, Mustafa Kemal'in halk önünde yaptığı açık konuşmalardan, Türkiye'nin sıradan insanlarıyla karşılaştığı zaman ileri sürdüğü düşüncelerden bir çoğunu kitabına almış bulunuyor. Mustafa Kemal okurların önünde, büyük Sosyalist devriminin, doğu halklarının ulusal kurtuluş savaşları için taşıdığı tarihsel önemi bütün derinliğiyle anlayan ve Türk-Sovyet dostluğunu yeni Türkiyenin dış politikasının temeli olarak kabul eden büyük bir devlet adamı olarak canlandırmaktadır. Yazarın cepheye yaptığı ziyaretler, onun, Türk Ulusal Kurtuluş Savaşının idareleri olan Gazi Mustafa Kemal, İsmet, Fevzi ve Kâzım Paşalarla, Türk ordusu subay ve generalleriyle yaptığı konuşmalar çok değerli olup, tarihçiler için çok yararlı birer vesika niteliğindedir.

S. İ. Aralov'un, dışardan Mustafa Kemal ile bir düşüncedeymiş gibi görünmelerine rağmen işte, onun amansız düşmanları olan ve gerçekte batılı emperyalist devletlerle içerdeki feodal gericilerin yararına hizmet eden Türk devlet adamları ile ilgili kişisel izlenimleri çok dikkate değer bir nitelik taşımaktadır. Özellikle, Aralov'un, o zamanki Türk Başbakanı Rauf Beyle ve başkalarıyla konuşmalarını anlatan satırlar Mustafa Kemal Paşaya karşı olan gerici muhalefetin niteliğini açıklamak ödevini görmektedir.

Aralov, kitabında, Türk Cumhuriyetinin kuruluşunun ve ülkedeki, kendisinin de tanık olduğu, ilerici yenilikleri anlatırken ik-

tidara gelen Türk ulusal burjuvazisine has etkili karakteri de açığa vurmaktadır. Ulusal burjuvazi, ülkenin ulusal bağımsızlığı, üretim güçlerinin gelişmesi ve ekonomik özgürlüğü için Türk halkının yabancı istilâcılara ve içerdeki inkilâp düşmanlarına karşı yaptığı mücadelede başa geçti. Ama, aynı zamanda, Türkiye'nin iç ve dış durumunun güçlenmesi oranında ulusal burjuvazi, her geçen gün kendisi için daha büyük ayrıcalıklar elde ederek, sayesinde yabancı istilâcıları bozguna uğrattığı ve derebeylik, sultanlık düzeninden kurtulduğu, köylü ve işçi sınıfına tamamıyla sırt çevirdi.

Kitabın, Boğazlar sorunu gibi en önemli sorunlardan birinin görüşüldüğü Lausanne konferansına ayrılan bölümünde, yazar, konferansa katılan Türk delegelerinin durumu üzerinde tafsilâtlı olarak durmaktadır. Bu konferansta Türk delegeleri, Boğazlar sorununda, konferans konuşmalarına katılan Sovyetler Birliği'nin yardımına dayanarak Türkiye için çok elverişli sonuçlar elde etmişlerdi. Bununla birlikte, Aralov'un, Türk devlet adamlarıyla yaptığı konuşmalardan, bayraktarlığını Lord Curzon'un yaptığı İngiliz emperyalizminin, 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Türk-Sovyet dostluk anlaşmasını bozmak, kendisini Batı devletlerine daha kolay bağlamak için yeni Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nden ayırmak gibi gizli emelleri meydana çıkmaktadır. Lausanne konferansı tablosunu anlatan yazar, aralarındaki çelişmenin doğurduğu İngiliz-Fransız düellosuna rağmen, gerek bu devletlerin, gerek İtalyayla Birleşik Amerikanın Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki dostluğu bozmak gibi ortaklaşa bir isteğin çevresinde birleştiklerini, çünkü bu dostluğun, emperyalist devletlerin, özellikle doğudaki istilâcı amaçlarına ciddi bir engel teşkil etmekte olduğunu açıkça belirtmektedir.

Okurlar, kitapta, Mustafa Kemal'in Türk hayatında yaptığı reformlarla ilgi ile tanışacaklardır. S. İ. Aralov'un anılarının bu konu üzerine yazılmış sahifeleri, akıldan çıkmayacak olaylarla ve gözlemlerle zengindir.

D. Yuditski

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	VII
TÜRKİYE'YE ATANMAM	1
Çiçerin'le Görüşme	2
Dostluk İlişkilerinin Başlaması ...	5
Sovyetler Birliği Yeni Türkiye'nin Candan Dostudur	7
İtilâf Devletleri, Türkiye ve Sovyet Rusya	9
Yapılan Mücadelede Enver Paşa'nın Rolü	10
Türkiye'yi Sovyetlerden Ayırmaya Çalışıyorlar	12
Menşeviklerin Haince Çalışmaları	12
Batı Emperyalistleri Güney Kafkasya'da	14
Güney Kafkasya'da Sovyet İktidarı İçin Mücadeleler	16
Ermenistan ile Türkiye Arasında Savaş	18
Ordjonikidze'nin Jloba'ya Telgrafı	20
18 inci Kafkas Tümeninin Yürüyüşü ve Batum'un Kurtuluşu ...	20
Yeni Türkiye ile Sovyet Rusya Arasında İlk Andlaşma	23
Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Karşılıklı İlişkilerin Gelişmesi ...	24
İtilâf Devletlerinin Türkiye ile İlgili Tasarıları	26
Türkiye'ye Gitmeden Önce Lenin'le Görüşme	27
Çiçerin Üzerine Başkaca Birkaç Söz	31
Ali Fuat Paşa'yı Ziyaret	32

	Sayfa
ANKARA'YA YOLCULUK	35
Yolun Başlangıcı	35
Frunze ile Karşılaşma	38
Türkiye ile Sovyet Rusya Arasında Dostluk Antlaşması	41
Samsun Valisi ile Görüşme	43
Anadolu Yollarında	45
Yolda Köylülerle Konuşmalar	45
Havza Kasabasında	53
Mustafa Kemal Üzerine Anlatılanlar	55
Merzifon	58
Çorum, Alaca, Yozgat	59
Türk Subayıyla Konuşma	61
Yolculuk İzlenimleri	63
Türk Ordusunun Zaferi	66
Dışişleri Bakanı ile Karşılaşma	68
Ankara Şehrinde Kısa Bir Gezinti	69
Mustafa Kemal Paşa İle İlk Karşılaşma	70
Fahriye Hanım	74
Toplum Kadını Halide Edip	75
Türkiye Üzerinde Amerikan Mandası Fikri	76
Sovyet Elçisine Gösterilen İlgi	78
Suriye Köylüsünün Mektubu	78
Mustafa Kemal ile Cephede Karşılaşma	79
Mustafa Kemal Sovyet Elçiliğinde	79
Cepheye Gidişimiz	81
Polatlı - Biçer	83
M. Kemal ve İsmet Paşalarla Buluşma	83
Sivrihisar Kasabası	85
41. Tümen Karargâhı	86
2. Ordu Karargâhı	86
1. Ordu Karargâhı	87
Başkomutanlık Karargâhı	88
Mustafa Kemal'in Düşünceleri	90
1. Ordunun Geçit Resmi	91
Er Oyunları ve Temsil	93
Öksüz Yurdu	94
Anadolu'da Rus Köyü Cigidiya	96
İsmet Paşa'nın Ziyafeti	98
Mustafa Kemal'in Konuşması	99
Suvari Kolordusunun Geçit Resmi	102

Sayfa

Konya'ya Geliş 103
Medreseler 105
Nalbantlık Okulu 107
İmalâtı Harbiye Fabrikası ve Atelyeleri 108
Topçu Okulu ve Askerî Lise 109
Kadınların Durumu 110
Mevlevî Tarikatı 111
Öğretmen Okulunda Temsil 112
Mustafa Kemal Paşa'nın Halkla Konuşması 112
Mustafa Kemal Paşa ile Önemli Bir Konuşma 114
Türk Subayları ile Konuşmalar 116
Türk Erlerinin Politik Eğitimi 118
Kürt Sorunu 119
Mustafa Kemal ve Arap Ülkeleri 120
Şeyh Senusî'den Mustafa Kemal'e Mektup 122
Gezimizin Sona Erişi 123
Türk Halkının Sempati Duyguları 123
Elçilikte 1 Mayıs'ın Kutlanması 124
Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa 125
Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa 126
Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa 127
Refet Paşa 128
Rauf Bey 129
Mustafa Kemal Paşa Millî Hareketi Anlatıyor 129
Cenevre Konferansı ve Rapallo Andlaşması 135
General Tawshend'in Türkiye'yi Ziyareti 138
İngiltere ve Türk Basını 140
Mersin Konsolosluğu Meselesi 140

TÜRK ORDUSUNUN TAARRUZU 143

Enver Paşa İsyanının Bastırılması 143
Kemalistlerin Muhalefetle Mücadelesi 144
Türk Ordusunun Taarruz Hazırlığı 145
Türk Ordusunun Taarruzu 145
M. Kemal ve İsmet Paşalar Taarruzu İdare Ediyorlardı 147
Tebrikimize T. B. M. Meclisinin Cevabı 149
Yunan Ordusunun İmhası Üzerine M. Kemal'in Anlattıkları 149
İtilâf Devletlerinin Umudsuz Çabaları 150
Silâh Bırakışması Üzerine Konuşmalar 152

Sayfa

Anadoluda Şenlikler ... 153
Mustafa Kemal ve Türk Ordusu Üzerine 155
Sovyet Dışişleri Bakanlığının Türkiyeye Notası 158
Sovyetler Birliğinin Yeni Bir Teklifi 159

M. KEMAL'İN TÜRKİYE CUMHURİYETİ İÇİN MÜCADELESİ 163

Padişahın Devrilmesi ve Kovulması 165
Padişahlığın Devrilmesini Halkın Desteklemesi 168
Millet Meclisinde Muhalefetin Büyümesi 169
M. Kemal'in Cevabı 170
Mustafa Kemal'in Seçim Konuşmaları 171
Gerici Muhalefet ve Türk-Sovyet İlişkileri 177
Toplum Adamlarının Sovyetler Birliği Üzerine düşünceleri 180
Türkiye Lausanne Konferansında 183
Rauf Beyle Konuşma ... 185
Türkiye Dışişleri Bakanlığı ile Lausanne Üzerine Görüşmeler ... 188
Konferans Heyeti İçin Mücadele 196
İsmet Paşa Lausanne Konferansında 197
Yine Rauf Bey Üzerine 201
Boğazlar Meselesi 204
Yunus Nadi Bey ve Boğazlar Meselesi 210
Rauf Beyle Konferans Üzerine Konuşmalarımız 214
Çiçerin'in Lausanne'daki Konuşması 217
Sovyet Rusya Delegasyonu'nun Teklifi 224
İngiltere'nin Bazı Tasarıları ... 229
Lausanne Konferansının Türkiye İçin Sonuçları 233
Lausanne'da Sovyet Delegeleri ... 234
Sovyet Delegelerinin Lausanne Sözleşmesini İmzalamaları 235
Türkiye'den Ayrılışım 238
T. B. M. M. Üyelerinden Sırrı Beyle Bir Konuşma 239

MUSTAFA KEMAL PAŞA VE YENİ TÜRKİYENİN KURULUŞU 241

Yaşantı ve Kültürde Yapılan Reformlar 241
Ekonomik Islahat Planları 244
Mustafa Kemal ve Yabancı Sermaye 246
İzmir İktisat Kongresi 247
Bazı Sonuçlar 249
Elçilikte Son Karşılaşma 250

ANILAR

TÜRKİYE'YE ATANMAM

1921 yılı Kasım ayının başında, Sovyetler Birliği'nin Litvanya Elçisi olarak bulunduğum Kovno'dan Moskova'ya çağrıldım. Burjuva Litvanya'sında, benim için tamamıyla yeni ve bilmediğim bir çalışma alanı olan Sovyet diplomatının ilk stajını görmekteydim. Ekim devriminin ilk yıllarını, iç savaş cephelerinde, askeri işlerde geçirdim. Büyük yurdumu başka ülkelerde, hem de birdenbire, elçi olarak, temsil edeceğimi hiçbir zaman aklıma getirmemiştim.

Moskova'ya geldim. Dışişleri Komiseri G. V. Çiçerin elçi olarak Türkiye'ye gitmemi teklif etti.

— Ciddi bir iş, büyük bir sorumluluk, diye aklımdan geçirdim. Acaba üstesinden gelebilecek miyim?

Türkiye... Kısa bir süre önce Küçük Asya'yı, Balkanları, Mısır'ı elinde bulunduran büyük bir devletti... Gerçi şimdi ikinci sınıf bir devlet haline getirilmiş bulunuyor ama, yine de dünya diplomasisinde büyük bir

rol oynamaktadır. Çanakkale Boğazı, Karadeniz'in anahtarı sayılan İstanbul Boğazı Türkiye'nin elinde... Büyük devletleri doğuya, İran'a, Hindistan'a, Suriye'ye, Irak'a götüren yollar Türkiye üzerinden geçmektedir. Dumanı üstünde bir Ermeni sorunu... Kürt sorunu... pan-islâmizm, pan-Türkizm gibi sorunlar... Üstelik şimdi orada bir de savaş var... Başında Mustafa Kemal olduğu halde yeni Türkiye, emperyalist devletlerle ve onların maşası Yunanistan'la, İstanbul'da itilâf ordularının himayesinde bulunan Padişah hükümetiyle savaşmaktadır.

Bir yığın şüphe kafama üşüştü. Bu şüphelerimi Çiçerin'e açtım. Çiçerin gözlüklerinin üstünden bana baktı... Oldukça birbirini tutmayan sözlerimi sonuna kadar dinledi ve konuşmaya başladı.

ÇİÇERİN'LE GÖRÜŞME

Çiçerin :

— İşçi köylü devletini kimlerin kurduğunu, hiç düşündünüz mü? diye söze başladı. İşçiler, köylüler, ilerici aydınlar kurdu. Bizler sanki, anadan doğma diplomat mıyız? Diplomat olmak için bir öğrenim mi gördük? Size de Çarlık ordusunda cephe komutanı değildiniz ama, yine de iç savaşta ordular idare ettiniz. Uluslararası cephede doğru iş görürsek partimiz bizi her zaman destekleyecektir. Bu iş için neden sizi seçtik? Bunun iki nedeni var. Birincisi, siz askersiniz, Türkiye ise bir iç savaş içindedir. İkincisi, ben sizin Litvanya'daki çalışmalarınızı izledim. Oradaki çalışmalarınız olumludur.

Çalışmalarımın böyle övücü sözlerle değerlendirilmesi beni sevindirdi ve heyecanlandırdı. Kendimde bir sözcük olsun söylemek gücünü bulamıyor, susuyordum.

G. V. Çiçerin gözlüklerini çıkardı. Oturmakta olduğu koltuğun arkalığına iyice yaslandı ve sözlerine devam etti :

— Bir diplomatın kültürlü olması gerek. Kültür, bazılarının sandığı gibi, yemekte balığı bıçakla kesmemek değildir. Dış alışkanlıklar çabucak benimsenebilir. Gerçek kültür, bilginin edinilmesi ve benimsenmesi, geçmişin kültür mirasına sahip çıkılması, bu mirastan akıllıca ve eleştirmeci bir gözle yararlanılması, durumun ve koşulların doğru olarak değerlendirilmesidir.

Örnek olarak cephedeki arkadaşlarınızı alınız? Onların içinde, diplomatik alanda çalışmalarını serbestçe tavsiye edebileceğiniz kişiler pekalâ vardır. Geçenlerde Tümen Komutanlarımızdan, kömür madeni işçisi Jloba —herhalde kendisini cepheden tanıyacaksınızdır— parlak bir diplomat olarak kendisini gösterdi : Aramızdaki anlaşmayı çiğneyerek Batum'u işgal eden Türk Generali Kâzım Karabekir Paşa'yı, bu şehri boşaltmaya ikna etti.

Georgi Vasilyeviç Çiçerin, bu konuşmamızda, bana bir çok pratik öğütler verdi ve şunları söyledi :

— XIX. yüzyıl Avrupa siyaseti sorunlarını öğrenmeniz, emperyalist savaşın çıkış nedenlerini incelemeniz gerek, bu konuda Lenin'in eserleri size büyük ölçüde yardımcı olabilir. Versailles, Sèvres ve öteki andlaşmaları, Türkiye ile imzalanan Mondros savaş bırakışmasını tafsilâtlı olarak inceleyiniz... Talleyrand, Metternich, Bismarck gibi XIX. yüzyıl diplomatlarının en önemli yanlarını bilmek gerekmektedir. Rus diplomatlarının çalışmalarını inceleyiniz!, Türkiye ile ilgili olarak, bu devletin tarihini, Çarlık Rusya'sının onunla yaptığı andlaşmaları bilmek zorundasınız... Birleşik Amerika'nın, Al-

manya'nın, Fransa'nın ve öteki kapitalist devletlerin Türkiye'de izledikleri siyaseti öğreniniz... Türkiye ile ilgili ekonomik meseleleri günü gününe izleyiniz. Bu, temellerin temelidir.

Çiçerin son söz olarak :

— Sovyet diplomatı haysiyetine çok değer vermek, arkasında her zaman büyük işçi köylü devletinin bulunduğunu hissetmek, bununla birlikte şımarmamak, dürüst olmak zorundadır. Sovyet diplomatı, çeşitli karışık durumlarda serbest ve korkusuzca davranmalı, düşmanlarının hile ve usullerini elden geldiğince iyi bilmelidir. Herşeyden önce gerçeği ele geçirmeğe çalışınız. Şu ya da bu siyasal sorunun konuşuluşunda her zaman açık olunuz. Önünüze konulan bir soruna cevap vermekte güçlük çekerseniz, daha sonra cevap vereceğinizi veya hükümetinizden soracağınızı söyleyerek onu erteleyiniz. Ya da düpedüz, bu sorunu bilmediğinizi söyleyiniz. Doğruluk her zaman saygı uyandırır.

G. V. Çiçerin, konuşmamızda, büyük bir açıklıkla, yeni Türkiye'nin bağımsızlık için yaptığı savaşın ve bu kurtuluş savaşında Mustafa Kemal'in oynadığı önemli rolün bir tablosunu çizdi.

38 yıl (*) sonra konuşmamızı kelimesi kelimesine anlatmak, doğal olarak mümkün değildir. Ama, bu konuşmanın anlamı ve bazı misalleri aklımdadır. Bu konuşma aslında bir diplomasi dersiydi. Georgi Vasilyeviç Çiçerin'e çok minnettardım. Şu anda bütün bunlar okurlara ilkel görünebilir... Ama, Sovyet diplomasisinin doğuş günlerinde bu konuşma bana birçok şeyler verdi. Lenin'in, Dışişleri Komiserliği idaresini kendisine ema-

(*) S. İ. Arlov'nun bu eseri 1960 yılında yayımlanmıştır.

net ettiği Çiçerin, her bakımdan kültürlü bir adam ve usta bir diplomattı.

Lenin, Çiçerin'e büyük bir değer verir, onun için :

— Çiçerin, olağanüstü, vicdanlı, akıllı, bilgili bir adam, derdi. Böylelerine değer vermek (**) gerek.

Türkiye'ye gitmeye razı oldum. Çiçerin ayağa kalktı. Boynundaki kalın atkısını düzeltti :

— İşte bu, iyi, dedi. Hazırlanın. Bütün çağdaş vesikaları dikkatle inceleyin... Hazırlanmanız için size iki hafta veriyorum.

Hâlâ şüphelerden kurtulamamıştım, ama, hükümetin bana gösterdiği güvenden memnun bir halde Dışişleri Komiserliğinden çıktım.

Vakit gece yarısını bir hayli geçiyordu. Zayıf ışıklandırılmış Moskova caddeleri tenha idi. Kar yağıyordu. Bu hafif soğukta derin derin solumak çok iyi oluyordu. Çiçerin'le konuşmalarımız üzerine, Çiçerin'in kendisi üzerine düşüncelere dalmış bir halde yürüyordum.

DOSTLUK İLİŞKİLERİNİN BAŞLAMASI

Türkiye durumunun ve onun çevresinde meydana gelen uluslararası durumun dikkatli bir incelenmesiyle iki, üç hafta geçti.

Sovyetler Birliği ile yeni, inkılâpçı Türkiye (ya da, o zamanlar başındaki lider Mustafa Kemal'in adına uyularak denildiği üzere Kemalist Türkiye) arasındaki karşılıklı ilişkiler, daha 1920 yılının ilk yarısında, yani Rusya'daki iç savaşın en ateşli bir safhasında kurulmağa başlamıştı. Kızılordu Deniken'e son darbeyi indiriyordu.

(**) «Lenin'in topiu eserleri... XXXVI» 1959.

Ama, itilâf devletleri bize saldırmak üzere Polonya'yı hazırlıyorlardı. Vrangel beyaz ordusu kuruluyordu. Sovyetler Birliği zor bir durumda bulunuyordu. 1920 yılı Nisanında, Türkiye Büyük Millet Meclisi, yurdunun ulusal çıkarlarını bilen Mustafa Kemal Paşa'nm teklifiyle, Sovyetler Birliği'ne bir mektup göndererek, Sovyetler Birliği'nin, emperyalistlerle yaptığı savaşta inkılâpçı Türkiye'ye yardımda bulunacağı ümidini belirtti. O zamanlar Moskova ile Anadolu arasında doğrudan doğruya bir bağlantı yoktu. Bu mektup ancak 1920 yılı 1 Haziranında alındı. Çiçerin, Lenin'den aldığı direktif üzerine hemen Mustafa Kemal Paşa'ya cevap verdi. Bu cevapta, Sovyetler Birliği hükümetinin, Büyük Millet Meclisinin deklarasyonunu büyük bir memnunlukla kabul ettiği ve iki devlet arasında hemen diplomatik ve konsolosluk ilişkilerinin kurulması teklif edildiği belirtilmekteydi.

1920 yılının sonlarına doğru, Lenin'in genç Türkiye'ye yaptığı fevkalade bir yardım olayı geçmiştir. Bu olayı Çiçerin'in sözlerinden naklediyorum. Üç Türk savaş gemisi Padişah hükümetine katılmak istemediklerinden Sinop'da İngilizler tarafından yakalanmış ve silahtan arınmışlardı. Gemilerin, başta subayları olduğu halde, yürekleri yurt sevgisiyle dolu 150 kişilik müretteb atı, İngilizlerin elinden kaçmayı başarmışlardı. Mustafa Kemal Paşa, yardım etmesi için Sovyet hükümetine baş vuruyor... Lenin, Karadeniz'deki kızıl filo ile hemen temasa geçerek her ne türlü olursa olsun gemilere bir barınak teminini, donatım ve yiyeceklerini sağlamasını ve onları Mustafa Kemal Paşa'nın meşru yeni Türk hükümetine teslim etmesini Çiçerin'e emrediyor.

Çiçerin, Karadeniz Azak kıyıları savunma amiri A. A. Kondratyev'i direkt hat üzerinden bularak, «Hayret-

tin Reis», «Preveze» savaş gemileriyle «Şahin» askeri taşıt gemisinin muhafaza altına alınması hakkmdaki Lenin'in emrini kendisine bildiriyor.

Türk gemileri, Gelincik'in güneyinde kabul edilmişler ve selâmetle Novorosiysk'e, kıyı savunma teşkilatımızın himayesine verilmişler ve tarafımızdan silahlandırılmışlardır. Gemilerin bir Sovyet limanında bulunduklarını öğrenen Mustafa Kemal Paşa, Sovyet hükümetine ve mahalli deniz makamlarına bir teşekkür telgrafı göndermişti. Gemiler, 1921 yılı başlarmda genç Türkiye'ye geri verilmişlerdir.

Kemalist Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir ilişki kurulmasına daha önce de girişilmişti. «Yeni Gün» gazetesinin sahibi tanınmış Türk gazetecisi Yunus Nadi beyin Türkiye'de bulunduğum sıralarda, bana sonradan anlattığına göre, daha 1919 yılı yazında, Sovyet hükümetiyle bir ilişki kurmak ve Türkiye'de olup bitenleri anlatmak üzere, kendisi Moskova'ya gitmeye çalışmıştır.

SOVYETLER BİRLİĞİ YENİ TÜRKİYE'NİN CANDAN DOSTUDUR

Yunus Nadi bey, konuşmamızda, Türk ulusal kurtuluş hareketi taraflılarının, daha hareketin doğuşu sıralarında, Sovyetler Birliği'nin, yeni Türkiye'nin hiçbir çıkara dayanmayan candan dostu olduğunu anladıklarını bana söylemişti. Türk gazetecisi, şöyle konuşmuştu :

— Biz, genç Sovyet hükümetinin doğudaki ulusal hareketlere yardım ettiğini duyduk. Sovyet hükümetince yayımlanan, Türkiye'nin paylaşılmasiyle ilgili Çarizmin gizli anlaşmaları, Çarlık Rusya'sının, Fransa'nın, İngiltere'nin, İtalya'nın, Türk halkına karşı besledikleri istilacı niyetleri açığa vurdu.

Yunus Nadi bey sözlerine şöyle devam etmişti :

— İttihatçıların, memleketin kanını, canını, zenginliğini, Alman emperyalizmine sattıkları bizim için apaçık birşeydi. Osmanlı Devletinin şimdiki idarecileri, başta padişah olmak üzere, Türkiye'yi, İngilizler'in, Fransızlar'ın İtalyan'ların ve Yunanlı'ların egemenliğine teslim ettiler. Çiçerin çok doğru söylüyor : Memleketin kurtuluşu bizim elimizdedir, düpedüz bizim elimizde. O, emperyalizmle savaşmak için Türkiye ile Rusya'nın güçlerini birleştirmelerini teklif etti. Sovyet hükümetinin Türk halkına seslenişi, bizi çok duygulandırdı ve canlandırdı. Buna karşılık da bizim gericileri kudurttu. Biz, Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı idarecilerinin Sovyet Rusya ile, Bolşeviklerle, dostluk ilişkileri kurması gerektiğini anladık.

Yunus Nadi Bey, batılı devletlerin o yıllarda ulusal kurtuluş savaşı idarecilerini «Bolşevizm tehlikesi» ile korkutmaya çalışarak, nasıl Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca bir propaganda yürüttüklerini anlattı. Yunus Nadi bey sözlerine devam ederek :

— Ama bu tehditler bizi korkutmadı ve korkutmuyor dedi. Birinci dünya savaşı sonunda biz Türkler, itilaf devletlerince kelimenin tam anlamıyla dize getirilmiştik. Rusya'daki devrim ve itilaf devletlerinin bize saldırışı, emperyalizmin, doğu halklarının yağma edilmesinde, ezilmesinde oynadığı rol üzerine gözlerimizi açtı. Siz Deniken ordularını ve onların müttefiklerini bozguna uğrattığınız zaman, biz başarınızla öğünmüş ve bu başarınıza sevinmiştik. Beyazları Odesa'dan denize döktüğünüz zaman da size hayranlık duymuştuk. Ulusal kurtuluş savaşı idarecileri, birçok seferler, Türk halkının emperyalistlere karşı savaşında, sizlerden bir

yardım görmenin mümkün olup olamayacağını anlamak için Bolşevik Rusya'ya gitme çarelerini aramışlardır. Mustafa Kemal, Bolşevik Rusya ile yapılacak bir anlaşmanın, Türkiye'nin özgürlüğünü sağlamaya yardımı dokunacağına kesin olarak inanmıştı.

Yunus Nadi Bey, Türk Ulusal Kurtuluş Savaşının, Sovyetler Birliği'nin iç savaşında geçen olaylarla, bir çok alanlarda ortaklaşa bir karakter taşıdığını da söyledi.

Yunus Nadi Beyin sözleri üzerinde böylesine ayrıntılı olarak durmamın sebebi, Sovyet hükümetinin doğu halklarına seslenişinin, Türk ilerici çevrelerinde ne büyük bir etki yaptığını göstermek içindir. Bu, Lenin'in ulusal politikasının yürürlükteki durumuydu.

İTİLAF DEVLETLERİ, TÜRKİYE VE SOVYET RUSYA

Vesikaları materyalleri tafsilatlı olarak incelemem, bana, itilaf emperyalistlerinin Sovyetler Birliği'ne, Kemalist Türkiye'ye ve bunların arasında kurulan dostluk ilişkilerine karşı yönelttikleri askeri ve diplomatik savaşın, yavaş yavaş tam bir tablosunu çizmek imkanını sağladı.

Eğer Kayser Almanyası Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'yi askeri uydusu haline getirdiyse, savaştan sonra, Mondros Mütarekesi ve Sèvres andlaşması sonucunda itilaf devletleri Türkiye'yi parçalanmağa, siyasal ve ekonomik bakımdan büyük emperyalist devletlerin, tam anlamıyla egemenliği altına girmeye mahkûm etmişlerdi.

Padişah hükümetinin ihanetine, Türkiye'nin birçok bölgelerinin Fransızlar, İtalyanlar, İngilizler ve Yunan-

lılar tarafından işgal edilmesine, Padişah taraftarlarının birçok bölgelerde körükledikleri gerici isyanlara rağmen, dört yıllık bir savaşın bitkin bir hale getirdiği Türk halkı, özgürlüğünü ve bağımsızlığını korumak için istilacılara ve kendisini ezen yerli derebeylerine karşı başkaldırdı. Türk feodalleri, halkı aldatmak ve genç Türkiye'nin birliğini bozmak için, Mustafa Kemal Paşa'nın deyimiyle şeytanca tertiplere başvurmuşlardır. Yine bunlar, batılı emperyalistlerin isteğine boyun eğerek, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında dostça ilişkilerin kurulmasına da engel olmuşlardır.

Gerçi İngiltere ile Fransa arasında çok ciddi ekonomik ve toprak anlaşmazlıkları, daha başka anlaşmazlıklar, Türkiye ile ilgili, çıkar çelişmeleri yok değildi. Ama, yine de, Sovyetler Birliği'ne karşı ortaklaşa, düşmanca bir siyaset gütmekte idiler. İngiltere, yakın doğuda ve Orta Asya'da (İran, Afganistan, Buhara, Türkiye) Sovyetler Birliği'ne karşı gerici bir cephe kurmaya çalışıyordu. İngiltere Türk - Sovyet yakınlaşmasını baltalamak için, ajanlarıyla —Pan İslâmizm ve Pan Türkizm akımı aracılığı ile— Türkiye'de ve doğunun başka ülkelerinde az emek harcamamıştır.

YAPILAN MÜCADELEDE ENVER PAŞA'NIN ROLÜ

Bununla bağlı olarak, eski İttihat ve Terakki Partisi lideri Enver Paşa'nın oynadığı rolü hatırlatmak yeter. Enver Paşa, İngilizlere Arabistan'da kum çölünü vermek, Türkistan'da da, Cengiz Han İmparatorluğu tipinde bir Orta Asya İmparatorluğu kurmak amacını güden birtakım planlarla dolaşıp duruyordu. Enver Paşa, bu amacına erişmek için bir «İslâm Ordusu» kurmak niyetindeydi. Bu tasarısını maskelemek için de boşuboşuna «komünizm taraflısı» olarak görünmeye ça-

lışmıştı. 1920 yılı Eylül ayının ilk günlerinde Bakü'de toplanan doğu milletleri kongresinde, Enver Paşa'nın isteği üzerine, kendisinin kaleme aldığı bir «deklarasyon» okunmuştu. Enver Paşa bu deklarasyonda, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşma Almanya'dan yana katılmasını haklı göstermeye çalışıyordu. Deklarasyonda ileri sürülen iddialara göre, İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya'nın Türkiye'yi tamamıyla esaret altına almak, mahvetmek isteklerine karşı, Almanya hiç değilse Türkiye'ye yaşama hakkı tanıyacaktı... Enver Paşa, kongrede, Sovyetler Birliği'nin dostu olduğuna yeminler etmişti.

Bu büyük maceracı, isteyerek veya istemeyerek, «deklerasyon»unda Türkiye'nin emperyalizmle savaşmak zorunda olduğu, doğu milletlerinin Sovyetler Birliği'ne büyük bir umutla baktıkları gerçeğini söylemişti. Ama, Bakü kongresi delegelerinin anlattıklarına göre, Enver Paşa, gerçekte Biçerahov (*) Kazaklarının ve çarlık generallerinin yardımıyla, Sovyet iktidarını devirmek için Dağıstan'da devrime karşı bir ayaklanma düzenlemişti. Enver'in arkadaşları ittihatçı İzzet (**) ve Halil Paşalar, Taman emekçilerine karşı harekâtta bulunmak için Dağıstan'a girmişler, Bolşevikleri tutuklayıp ağılları ve köyleri yakmışlardı. Ama, dağlı fakir köylüler, Biçerahov birlikleriyle Enver'in arkadaşlarını püskürtmüşler, Da-

(*) L. Biçerahov: İngilizler'in emrinde bulunan Beyaz Eser Partisi Kazak Birliği elebaşılarından biri idi. 1918 yılı Temmuz'unda İngilizler'in Bakü'yu işgal hareketine katıldı. Deniken'in emriyle Petrovsk'u eline geçirdi, Hazer Denizi ötesi ve Tversky inkılâp aleyhtarı hükümetlerini kurdu. Biçerahov ordusu dağlı köylülerin darbeleriyle bozguna uğradı. Kızılordu birliklerince imha edildi. Biçerahov İngiltere'ye kaçtı.

(**) Yusuf İzzet Paşa (Ed. N.)

ğıstan şehirlerini kurtarmışlar ve Kızılordu ile birleşmişlerdi.

TÜRKİYE'Yİ SOVYETLER'DEN AYIRMAYA ÇALIŞIYORLAR

Padişah hükümetinin gerici güçleri, Almanya, sonraları İngiltere ve Fransa, daha 1918-1921 yıllarında, Gürcistan'da, Ermenistan'da, Azerbeycan'da sınır hadiseleri çıkarmışlardı. Sonraları, Batum'un, Bakü'nün, Ermenistan'ın işgali bunu izledi.

İngiliz ve Fransız emperyalistleri, yeni Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında direkt bir bağlantıyı önlemek için Kırım ile Güney Kafkasya'yı ellerinde bulundurmaya büyük bir önem veriyorlardı. Kırım'da General Vrangel, Güney Kafkasya'da Gürcü Menşevikleri, Ermeni Taşnakları, Azerbeycan müsavatçıları bu amaca hizmet ediyorlardı. Yunanlıların Trakya'yı, Edirne'yi, itilaf devletlerinin İstanbul'u işgal etmeleri, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki bağlantı yollarını kapamaktaydı.

MENŞEVİKLER'İN HAİNCE ÇALIŞMALARI

Lenin, daha 1918 yılı Haziranında, Güney Kafkasya Menşeviklerinin Türk emperyalistleriyle (*) bir anlaşma imzaladıklarını söylemişti. Bir ay sonra ise Menşevikler, İngiliz emperyalistlerinden yana olmuşlardı Bakü Şûrasının 25 Temmuz 1918 tarihli toplantısında Bolşeviklerle solcu Eserlerin S. R. Sosyalist Revolüsyoner yanı ihtilalci sosyalist 236 oyuna karşı, sağcı Eserlerin, Taşnakların ve Menşeviklerin 259 oyu ile İngilizlerin Bakü'ya çağrılmaları karar altına alındı. Stepan Şaum-

(*) Enver Paşa ve takımını kastediyor (Ed. N.)

yan, kabul edilen bu kararın, işçi ve köylüler hesabına yüz karası ve bir ihanet olduğunu bildirdi.

Stalin, 26 Ekim 1920 tarihinde, Vladıkafkas'tan Lenin'e çektiği telgrafta şöyle diyordu: «Vandervelde'ın Gürcistan'a gelişi boşuna değildir. Gürcistan, Batum'u itilaf devletlerine vermeğe, belki de Vrangel'e geri çekilme yolunu açmaya, ayrıca, Bakü'ya taarruza hazırlanıyor».

29 Ekim tarihinde Lenin, Stalin'e şu cevabı verdi: «Gürcistan'ın Batum'u itilaf devletlerine, belki de gizlice, vereceğine, itilaf devletlerinin Bakü üzerine yürüyeceklerine hiç şüphe etmiyorum. Acele savunma tedbirleri düşününüz ve alınız...»

F. Maharadze, Gürcü Menşeviklerinin haince davranışlarının karakterini çizerken, Gürcü Menşeviklerinin Kemalist Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin arasını açmaya çalıştıklarını ve Batum şehrini de içine almak üzere Ardahan, Artvin, Batum bölgelerini Türkiye'ye vermek için çaba harcadıklarını hatıralarında yazmaktadır (*).

Gerçekte bu, Sovyetler Birliği'ne karşı kurulmuş devrim aleyhtarı bir cepheydi. Ama bu birleşik cephede bazı çatlaklar vardı: Güney Kafkasya zenginliklerinin elde edilmesi, ekonomik pozisyon, siyasal etkiler yüzünden kulis arası bir savaş gidiyordu. Burjuva milliyetçilerinin ve Menşeviklerin yardımı ile İngiltere, Fransa, Birleşik Amerika Bakü petrollerini ele geçirmeye, Ciatur manganezlerine ve Güney Kafkasya'nın öteki doğal zenginliklerine el atmaya çalışıyorlardı.

(*) Türk - Gürcü ilişkilerine burada tek yönlü bir görüşle dedeğinilmiş (Ed. N.)

BATI EMPERYALİSTLERİ GÜNEY KAFKASYA'DA

İngiltere, 1918 yılı sonlarından 1919 yılı ortalarına kadar Güney Kafkasya'da, Türk - Alman ordularının mağlubiyetinden sonra onların yerini alan kendi ordularını bulundurmuştu. İngiliz işgali Batum'da 1920 yılı ortalarına kadar sürdü. Fransa da, Batum bölgesinde bir etki alanı kurmak sevdasındaydı. Fransız Amirali Dumenil, Gürcü Menşeviklerine, Fransız savaş filosunun yardımını teklif etmişti. İtalyan savaş gemileri de, birşeyler kapabilir miyiz diye, Batum limanını ziyaret etmekten geri kalmıyorlardı. Fransız destroyerleri Karadeniz'de Rus gemilerine saldırıyorlardı.

Güney Kafkasya'da İngiltere ile Birleşik Amerika arasında bir yarışma gelişmekteydi. Nitekim, 1919 yılında, yakın doğudaki Amerika misyonu başkanı Harbord, hükümetine, yalnız Ermenistan'm değil, Güney Kafkasya'nın da mandaterliğini almasını teklif etmişti.

Öte yandan İngiliz emperyalistleri de, Birleşik Amerikanın ve öteki müttefiklerinin bu bölgedeki nüfuzunu zayıflatmaya çalışıyorlardı. İngiltere, Amerikan «Standard Oil» şirketinin, petrol satın alma konusunda Azerbeycan petrol sanayicileriyle yaptığı anlaşmayı bozdurmayı başardı. Yine İngiltere, Fransa'nın, kendi savaş filosu için petrol satın almasına engel oldu. Bu durumu ele alan Fransız gazeteleri : «İngiliz dostlarımız, petrol borularını, petrol vagonlarını, petrol sarnıçlarını kontrol ederek, onların rızası olmadan petrol ihracına izin vermemektedirler, rıza gösterdikleri de hiçbir zaman görülmemiştir» diye sitemli yazılar yazmışlardır. Buna karşılık İngilizler vakitlerini hiç de boş geçirmemişlerdir. Britanya centilmenlerinin, yarım milyon ton petrol, bir o kadar da manganez alıp götürdüklerini söylemek yeter.

Tütüne ve başka mallara bile el atmaktan çekinmediler, bütün bunlardan başka, devlet bankasının Bakü şubesini tamtakır bir hale getirdiler.

Emperyalist devletlerin idarecileri, Menşevik Güney Kafkasya Cumhuriyeti'ni kendi sömürgeleri gibi kullanıyorlardı. Onlardan düpedüz Sovyet Rusya'ya karşı savaşan beyaz generallere yardım etmelerini istiyorlardı.

1920 yılı 2 Ocağında Çiçerin, Sovyet hükümeti adına, Azerbeycan Müsavat hükümetine ve Gürcistan Menşevik hükümetine, Deniken'e karşı, Sovyet hükümetiyle bir askeri ittifak yapmalarını teklif etti. Böyle bir tekliften fena halde şaşıran Menşeviklerle Müsavatcılar, ne yapmaları gerektiğini öğrenmek için itilaf emperyalistlerine başvurdular. İtilaf devletlerinin yüksek konseyi, Curzon'un teklifi üzerine, 12 Ocak 1920 tarihinde, acele olarak, Gürcistan hükümetiyle Azerbeycan hükümetini fiilen tanıdı. Ermenistan'la ilgili kararını da, Türk sorununun görüşülmesine kadar erteledi. Bu «tanıma», Güney Kafkasya Cumhuriyetlerini Rusya'dan koparmak ve hukuken bu devletlerin içişlerine açıkça karışmak hakkını kazanmak için yapılmıştı.

19 Ocak 1920 tarihinde de, Paris'te, Churchil'in, Wilson'un Menşeviklerden Tseretelli ile Çehidze'nin Azerbeycan Müsavatcılarından Topçibaşev ile Maheramov'un katılmasıyla yapılan bir toplantıda Güney Kafkasya'ya silah, cephane, asker yardımında bulunulmasına karar verildi. Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan devletlerine, Sovyetler Birliği ile Deniken arasındaki savaşta resmen tarafsızlıklarını ilan etmeleri, ama el altından da, Dağıştan'la Kuzey Kafkasya'yı işgal etmeleri için Çarlık generallerine yardım etmeleri teklif edildi. Gürcistan Menşevikleri emperyalistlerin isteklerini yerine

getirdiler. Deniken Kızılordu tarafından bozguna uğratılınca, bozguna uğramış Deniken tümenlerinin artıklarını kendi topraklarında barındırdılar ve Kırım'da general Vrangel ordusuna katılmalarına yardım ettiler.

Gürcistan'ın Menşevik liderlerinden Noy Jordaniya, Gürcistan'ın sözüm ona «Kurucu Meclis»inde Batı emperyalistlerini Doğulu fanatiklere tercih ettiğini söylemek suretiyle Menşeviklerin durumunu açıkça ve küstahca belirtmişti.

Azerbaycan müsavatçıları da bunlardan iyi davranmış değillerdi. 1920 yılı Ocak ayında, Rus Bolşevik Partisi Politbüro toplantısında, Çiçerin'in, Müsavat hükümetiyle alıp verilen notaların sonuçlarıyla ilgili raporu görüşülürken, Lenin'in teklif ettiği aşağıdaki karar sureti kabul edilmiştir:

«Deniken'e karşı, birlikte askeri harekatta bulunmak teklifimizi reddettiği ve Hazer Denizinde bize karşı harekâtta bulunan İngiliz birliklerine yardım ettiği için, Azerbeycan hükümetine karşı güdülecek siyasette büyük bir dikkat ve güvensizlik göstermesi konusunda dışişleri komiserliği görevlendirilmelidir. Dışişleri Komiserliği, her ulusun emekçi halklarının kendi alın yazılarını kendilerinin belirtmeye hakları olduğu konusundaki değişmez görüşümüzün bütün kesinliğiyle işaret ederek, Azerbeycan hükümetinin bu çeşit davranışını şiddetle protesto etmelidir».

GÜNEY KAFKASYA'DA SOVYET İKTİDARI İÇİN MÜCADELELER

Güney Kafkasya'da işçi ve köylüler, Sovyet iktidarı için mücadele etmek üzere teşkilatlandırılırken yalnız komünistler, emperyalistlere karşı duruyorlardı. Ama

bunlar, gizli çalışmak zorundaydılar. Güney Kafkasya gizli bölge komitesi (F. Maharadze, A. Mikoyan, M. Orahelaşvili, M. Tsihakaya ve başkaları) kuruldu. 11. Kızılordu'nun askeri ihtilal komitesi üyesi S. M. Kirov, bu bölge komitesiyle sıkı sıkıya bağlıydı. Rus Bolşevik Partisi merkez komitesi, Kirov'un aracılığıyla Güney Kafkasya Bolşeviklerine yardım etmekteydi.

Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinin emekçileri, kendi Bolşevik teşkilatlarının önderliği ile, Menşevik, Müsavatçı, Taşnak hainlerine karşı baş kaldırarak ve Kızılordu'dan da yardım görerek kendi Cumhuriyetlerini kurtardılar ve Sovyet idaresini ilan ettiler. İlk isyan edenler, Azerbeycan emekçileri oldu. Bu isyanı teşkilatlandırma rolünü, Bakü işçileri oynamışlardır.

Kızıl Hazer filosu gemilerinden «Kars» ve «Ardahan» İngiliz birliklerinin elinde bulunan Enzeli (Pehlevi) limanına karşı kahramanca bir sefer yaptılar ve İngiliz generali Shampeyn'i, Sovyetler Birliği'ne ait olan savaş gemilerini teslim etmek ve Enzeli'yi boşaltmak zorunda bıraktılar.

Azerbeycan işçi ve köylüsünün bu zaferi, bu sıralarda itilaf devletlerinin birleşik güçlerine karşı erkekçe savaşmakta olan komşu Türk halkının, emperyalistlere karşı mücadelesinde başarı umudunu güçlendirdi.

Ama Müsavatçılar yatışmadılar, 1920 yılı Mayıs-Haziran aylarında, yukarıda sözünü ettiğimiz Nuri Paşa (Enver Paşa'nın kardeşi) ile birlikte Gence'de isyan ettiler. Şiddetli savaşlardan sonra isyan bastırıldı. Nuri Paşa ve öteki elebaşılar, İran'a kaçtılar.

Yeni Türkiye'nin, kendilerinden ilerde soz edeceğimiz öteki düşmanları Kâzım Karabekir, Refet Paşalarla

Rauf Bey ve diğerleri iki yüzlü davranmakta idiler. Bunlar, işte, Sovyetler Birliği ile genç Türkiye arasmdaki dostluk ilişkilerini bozmaya çalışıyorlardı. Ama, bunların gizli entrikaları başarı sağlayamıyordu.

ERMENİSTAN İLE TÜRKİYE ARASINDA SAVAŞ

24 Eylül 1920 tarihinde, Ermeni burjuva Taşnak hükümeti, Türkiye'ye savaş açtı. Ama, birkaç gün sonra Türkler taarruza geçti ve 30 Ekim'de Kars'ı işgal ettiler. Taşnaklar, yardım isteğiyle itilaf devletlerine başvurdular. Birleşik Amerika, böyle bir zorunluğu üzerine almadığı gerekçesiyle Ermenistan'a yardım edemiyeceğini bildirdi.

Kendileri Ermeni hükümetini Türkiye'ye saldırmaya teşvik ettikleri halde, İngiltere ile Fransa da Ermenilere yardım etmeyi reddettiler. Türk ordusu 7 Kasımda Aleksandropol (Gümrü)'u işgal etti. Taşnaklar bozguna uğradılar ve Türkiye'nin ültimatomunu kabul etmek zorunda kaldılar. Türkiye hükümeti Kars bölgesini onlardan istedi. Taşnak hükümetine, iç güvenliğini sağlamak için ancak 1500 kişilik bir askeri birlik, 8 top ve 24 makineli tüfek bulundurmak izni verildi. Türkiye'ye, süresiz olarak Ermenistanı kontrol etmek hakkı tanındı. Bu şartlara uyularak ilkin bir mütareke, sonra da bir barış andlaşması imzalandı.

Ermeni halkı isyan etti. Bunun sonucu olarak 29 Kasım 1920 tarihinde Taşnak hükümeti devrildi. Ermenistan ihtilal komitesinin isteği ve Sovyet hükümetinin izin vermesi üzerine 11. Kızılordu, isyancıların yardımına geldi. 2 Aralık 1920 tarihinde, Sovyet hükümeti, Ermenistan'ı savunacağını ve Aleksandripol andlaşmasını tanımadığını bildirdi.

Aynı gün Lenin, emperyalizm boyunduruğundan kurtulmuş olan Ermenistan'ı tebrik etti: «Ermenistan, Türkiye, Azerbeycan halkları arasında bir kardeş dayanışması yaratmak için bütün gücünüzü harcayacağınıza hip şüphe etmiyorum» dedi.

İngilizler'in işgali altındaki Batum'da da halkın emperyalist istilacılara karşı öfke ve hoşnutsuzluğu gittikçe artmaktaydı. 1920 yılında burada çok gaddarlık gösteren beyaz generallerden Liyahov öldürüldü. Buna bir karşılık olmak üzere, İngilizler, Batum'daki Bolşevik teşkilatı şeflerinden Gubeli'yi tutukladılar. 1 Mayıs'ta Batum emekçileri büyük bir miting düzenlediler ve İngilizler'den Gubeli'nin bırakılmasını istediler. İngilizler Gubeli'yi bırakmak zorunda kaldılar, Haziran başlarında, Kızılordunun kazandığı zaferlerin, İngiliz işçileri arasında devrimci ruh halinin ve İngiltere'nin emperyalist siyasetine karşı yöneltilen protestoların artması üzerine, İngiltere, Batum'daki ordusunu geri çekmek zorunda kaldı.

7 Mayıs 1920 de, Sovyetler Birliği ile Menşevik Gürcistan hükümeti arasında bir barış andlaşması imzalandı. Ama, Gürcü Menşevik hükümeti, ikili oyununa devam etti, böylece ikili andlaşmayı bozmuş oldu.

Noy Jordan, 1920 yılı sonlarında, Batum bölgesini, 12-15 yıl yıl süre ile İngilizlere kiraya vermeyi teklif etti. Bununla bağlı olarak da, Menşevik Gegeçkori'yi, bu meseleyi görüşmek üzere Londra'ya gönderdi. Yukarıda söz konusu edildiği üzere, Gürcistan Menşevikleri, Batum'la bitişik bölgelerin Türkiye'ye verilmesi için gizli bir andlaşma imzalamışlardı. Bunu yapmaktan maksat, Kızılordunun Kemalist Türkiye ile çatışmasını sağlamaktı. Bu işte, Kemalist Türkiye ile Gürcü Menşevik-

ler arasında bir blok meydana getirmeye çalışan Fransa, kışkırtıcı bir rol oynamaktaydı. Mustafa Kemal, Fransa'nın bu teklifini reddetti. Türkiye'nin ulusal çıkarlarını çok iyi anlayan Mustafa Kemal, başlıca amacın Sovyetler Birliği ile dostluk ilişkilerini güçlendirmek olduğu kanısında idi.

25 Şubat 1921 tarihinde ayaklanan Gürcistan işçi ve köylüleri Menşevikleri devirdiler. Böylece Gürcistan bir Sovyet Cumhuriyeti oldu.

ORDJONİKİDZE'NİN JLOBA'YA TELGRAFI

11 Mart 1921 tarihinde, Ordjonikidze, 18. Kafkas Süvari tümeni komutanı Jloba'ya gönderdiği bir telgrafta, cebri yürüyüşle Batum'a hareket etmesi ve şehri işgal etmesi emrini verdi. Ordjonikidze, telgrafında : «Ne gibi engeller olursa olsun, hepsinin üstesinden gelerek üç gün içinde Batum'a varmalısın diyordu. Batum büyük şehirdir. Orada bilgi ve itidalinizi kullanmak zorundasınız. Geçeceğiniz yollardaki Müslüman halka karşı çok dürüst ve dikkatli olmalısınız. Türk ordusuna karşı ise bir müttefik orduya karşı nasıl davranmak gerekiyorsa öyle davranmalısınız. Moskova'da toplanan Türk-Rus konferansı gereğince, Batum, Ahaltsih, Ahalkalaki, Sovyet Güristan'ına bırakılmış bulunuyor. Batum'dan telgrafını bekliyorum. Şanlı 18. tümene selamlar. Seni çok çok öperim».

18. KAFKAS TÜMENİNİN YÜRÜYÜŞÜ BATUM'UN KURTULUŞU

18. Kafkas tümeni, Batum'a doğru çekilen Menşevik ordusuna yetişmek ve onların Türkler'le bir savaşa girmelerini önlemek için, aşılması çok zor Godar geçidinden Batum üzerine yürüdü. Atlılar, kar fırtınalarına al-

dırmadan, kalın kar tabakalarını aşarak 19 Mart'ta Batum kapılarına dayandılar. Yolda Jloba, 11. Kızılordu komutanı Hekker'den yeni direktifler aldı. Hekker bu direktifinde, Türkler'le en iyi ilişkiler kurması ve hiçbir çatışmaya yer vermemesi gerektiğini bildiriyordu.

Ama, Türk ordusu komutanlığı hiç de böyle davranmadı. Kolordunun başında, Kemalistler'e karşı gizlice müacdele eden, Sovyet Rusya'ya karşı büyük bir düşmanlık besleyen, Türkiye'nin doğu illerinde gericilere yardım eden Kâzım Karabekir Paşa bulunuyordu (*).

Jloba'nın tümenine bağlı öncü birlikler geçitten aşağı inerken, bir Türk süvari keşif kolu ile karşılaştılar. Türk subayı, tümenin hemen hareketini durdurmasını istedi. Jloba, nezaketle :

— Ben asker bir adamım dedi. Komutanlığımın emrini yerine getiriyorum. Bunun için yoluma devam etmek zorundayım. Komutanlığınıza kişisel saygılarımı iletmenizi rica ederim.

Birkaç kilometre sonra, tümeni bir albay karşıladı. Tehdit edici bir tavırla elini kaldırarak :

— Birliklerinizin Batum üzerine yürüyüşünü protesto ederim dedi. Gürcü hükümetiyle bizim bir anlaşmamız vardır. Bir adım daha atarsanız, silah gücüyle birliğinizi durdururum.

Jloba sükunetle cevap verdi :

— Kızılordunun bir komutanı olarak Türk hükümetine ve Türk ordusuna karşı düşmanca hiçbir duygu beslemiyorum dedi. Ama, Batum'da Gürcü inkılap aleyhtarları var. Onun için, ordumun emrini yerine getirerek şehre girmekte acele ediyorum.

(*) Aralov, Kâzım Karabekir Paşa hakkındaki bu yargısında sübjektif ölçüler kullanmıştır (Ed. N.)

Türkler'le Kızılordu arasında silahlı bir çatışmaya yol açmak için Gürcü Menşevikleri Türkler'e ateş açtılar. Türkler Batum çevresinden taze kuvvetler getirdiler ve Menşevikleri sıkıştırmaya başladılar. Jloba birlikleri bu sırada şehre girdiler. Jloba'nın birlikleri Türk köylerinin bulunduğu Güneydoğu kesiminden şehre girmişlerdi. Süvariler Batum limanını işgal ettiler. Kâzım Karabekir Paşa, Türkler'in şehri daha önce işgal etmiş oldukları iddiasıyla Jloba'ya bir ultimatom gönderdi. Karabekir Paşa, ultimatomda: «Batum'un bir zamanlar Türkler'e ait olduğunu bilmeniz gerek diye yazıyordu. Menşevik Gürcü hükümeti, bütün bu toprakları bize bıraktı».

Jloba, nazik bir mektupla bu ultimatoma cevap vererek, Türk komutanıyla şahsen tanışmak isteğini gösterdi. İki komutan buluştular. Jloba, Kâzım Karabekir Paşa'ya, büyük Kızılordu birliklerinin yürüyüşünden söz etti ve Türk komuta heyetine ve Kemalist Türkiye'ye karşı derin dostluk duyguları beslediğini, bundan ötürü de, Türk ordusuna karşı elinde tuttuğu elverişli durumdan yararlanmadığını söyledi, Jloba, ayrıca, Sovyet hükümetinin ve Lenin'in, genç Türkiye devletine dostça duygular beslediklerini de sözlerine ekledi (*).

19 Mart 1921 günü olup bitenler üzerine Kızılordunun, 98. avcı tugayına bağlı 292. alay komutanı İ. N. Zolotov'un hatıraları ilgi çekici niteliktedir: Zolotov, bu konu ile ilgili olarak şunları yazmaktadır:

(*) Batum çevresinde olup-bitenler hakkında Kâzım Karabekir Paşa'nın «İstiklâl Harbimiz» adlı kitabının 927 ve sonraki sayfalarında çok ayrıntılı ve aydınlatıcı bilgiler var (Ed. N.)

«Karadeniz'de, Fransız bayarğını taşıyan bir destroyer göründü ve birliklerimize ateş açtı. Kâzım Karabekir birlikleri de bizimle savaşmaktaydılar. Birinci ve ikinci taburların ortaklaşa baskısı işi çabucak çözümledi: Bartshana ve Küçük Samei istihkamları bölgesindeki Türk kuvvetleri karargahlarıyla birlikte esir edildiler. Bartshana istihkamlarındaki kışlaları ele geçirince, Batum yönünden ateş kesildi. Ama Menşevikler (General Mazniyev) Ankara hükümetine karşı savaşacaklarını bildirdiler. Kâzım Karabekir Paşa, şehrin teslimini elden geldiğince geciktirmeğe çalışıyordu. Batum'un askeri ihtilal şûrası, yeni bir ültimatom verdi, Kazım Karabekir de karakollarını çekmeğe razı oldu (*)».

Bütün bu tarihi olaylar, Kemalist Türkiye'deki gerici güçlerin, Gürcü Menşeviklerle işbirliği ederek, her ne pahasma olursa olsun, Sovyet Rusya ile Türkiye'nin arasını açmaya çalıştıklarını göstermektedir. Pek doğaldır ki, bu davranışlara, Batılı emperyalistlerin katıldığını söylemek doğru olur.

YENİ TÜRKİYE İLE SOVYET RUSYA ARASINDA İLK ANDLAŞMA

28 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'da toplanan Türk parlamentosu, ayrıca aşağıda kendisinden söz edeceğim, milli misakı kabul etti. Bu vesikanın başlıca maddelerinden biri, Türkiye'nin varlığının temel şartı olarak, kayıtsız şartsız bağımsızlığı ile memleketin özgür bir milli ve ekonomik gelişmesi üzerine olan maddeydi. Ankara'daki Büyük Millet Meclisi hükümetinin durumunu kuvvetlendiren bu çok önemli vesikadan sonra, Mus-

(*) Zolotov'un hatıraları, Batum'da Acara Sovyet Cumhuriyeti Devlet Müzesi'nde bulunmaktadır.

tafa Kemal Paşa gerici iç ve dış güçlerin engellemesine rağmen, Sovyetler Birliği ile görüşmelerin yapılmasında direndi. Bu görüşmeler, 16 Mart 1921 tarihinde Rus-Türk andlaşmasının imzasıyla sonuçlandı. Bu andlaşma Doğu halklarına, bağımsızlık ve özgürlük, isteklerine göre bir idare biçimi seçme hakkını kabul etti. Sovyetler Birliği, Türkiye'de kapitilasyon düzenini tanımamayı kabul etti. Çarlık Rusya'sına verilmiş olan bütün özel imtiyazlardan, Çarlık hükümetinin bütün alacaklarından vazgeçti. Boğazlar meselesi, Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin incelemesine gitirilmeli idi. Andlaşmada, ayrıca milli misakın gücü de kabul edilmekteydi.

Andlaşma gereğince, Kars, Ardahan, Artvin, Türkiye'de kalmaktaydı. Batum'da muhtar bir idare kurulacak, Türk malları, gümrük ödenmeden transit olarak oradan geçebilecekti. Yine bu andlaşma gereğince, Nahcevan Azerbeycan'ın himayesine verilmekteydi.

Andlaşmayı Sovyetler Birliği adına Çiçerin, Türkiye adına da Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey imzalamışlardı.

Şunu da kaydetmeliyiz ki, Londra'da itilaf devletleri ile Türkiye arasında yapılmakta olan görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti, yeni Türkiye'nin kabul edemeyeceği gerici padişah hükümetinin imzaladığı Sévre andlaşmasından vazgeçilmesini istiyordu. Ama, o sıralarda, itilaf devletleri, pek doğal olarak, bu isteği kabule yatkın değillerdi.

TÜRKİYE İLE SOVYETLER BİRLİĞİ ARASINDA KARŞILIKLI İLİŞKİLERİN GELİŞMESİ

Türkiye Moskova'ya, kendi elçisi olarak Ali Fuat Paşa'yı tayin etti. Sovyet hükümeti, 29 Mart 1921 tari-

hinde Yoldaş Natsarenus'u Türkiye elçisi olarak tayin etti. Bu olaydan daha birkaç ay önce, bir heyetimiz Ankara'ya gönderilmiş bulunuyordu. Anlaşmazlık niteliğini taşıyan meseleler, yavaş yavaş çözümleniyordu. Doğu illerindeki askeri komutanlık (Kâzım Karabekir Paşa), Ermenistan, bütün silahlarını teslim etmedikçe, Aleksandropol (*) bölgesini boşaltmamakta direniyordu. Sovyet hükümeti ile Türkiye arasında bu konudaki yazışmalar, Türk ordusunun Aleksandropol'dan çekilmesiyle sonuçlandı. Kâzım Karabekir Paşa, o bölgeden çekilmeden önce; cephanelikleri havaya uçurdu. Sovyet Dışişleri komiserliği bunu protesto etti. Moskova'daki Türk elçisi Ali Fuat Paşa, suçu Ermeni Taşnaklarına yükledi.

26 Eylül 1921 tarihinde, Kars'ta, Sovyetler Birliği'nin de katılmasıyla Türkiye ve üç Güney Kafkasya Cumhuriyeti arasında görüşmelere başlandı. 13 Ekim 1921 tarihinde, bir yanda Türkiye, öte yanda da Ermenistan, Gürcistan ve Azerbeycan olmak üzere bir andlaşma imzalandı.

Sovyet Ukrayna hükümeti, Türkiye ile Ukrayna arasında, bir andlaşma imzalamak için yapılacak konuşmaları idare etmek üzere, Ukrayna Kızılordusu başkomutanı general Frunze'yi göndermeyi teklif ettiği zaman Türkiye hükümeti bu teklifi memnunlukla karşıladı. Frunze'nin, 1921 yılı sonlarında Ankara'da bulunuşu, Türkiye ile Sovyet Ukrayna arasında bir dostluk andlaşmasının imzalanması, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin bundan sonraki yakınlaşması, bu iki devlet arasındaki dostluk ilişkilerinin gelişmesi bakımından büyük bir önem taşımaktaydı.

(*) Gümrü.

Büyük Büyük Ekim sosyalist devriminin güçlü yankıları Türk halkını uyandırmış, onu coşturmuştu. Türk halkı bağımsızlık için mücadeleye atılmıştı.

Milli kurtuluş savaşının başına, iç Anadolu burjuvazisi ile, özellikle askerler arasında olmak üzeer, ilerici aydınlar geçmişti. Mustafa Kemal Paşa, bu ilerici aydın askerler içinden çıkmıştı.

İtilaf devletleri kapitalistleri Türkiye'de, İstanbul'daki padişah hükümetinden yana olan, gerici, İstanbul ve İzmir Büyük Komprador (*) burjuvazisine dayanmaktaydı. Türk burjuvazisinin bu bölümü, yabancı sermaye ile, özellikle İngiliz ve Fransız sermayesiyle sıkı sıkıya bağlı olduğu için, yabancı kapitalistlerin ve tacirlerin Türk pazarlarına sızmasına ve Anadolu'daki küçük ve orta tacirlerin silinip süprülmesine yardım etmiş oluyordu.

İTİLAF DEVLETLERİNİN TÜRKİYE İLE İLGİLİ TASARILARI

Emperyalistlerin Türkiye ile ilgili tasarıları çok genişti: İngilizler Musul petrollerine uzanmışlar ve petrolce çok zengin olan bu bölgeyi işgal etmişlerdi. Fransızlar, Suriye'nin Kuzeyindeki büyük bir toprak parçasını (Kilikya'yı ve başka yerleri), İtalyanlar Konya'ya kadar uzanmak üzere Antalya'yı ellerine geçirmişlerdi. İngilizler, Türkiye'nin Güneydoğu bölgesini, Kürdistan'ı

(*) Komprador: İspanyolca (satın alıcı) anlamına gelen compradore sözünden gelmektedir. Sömürgelerde ve geri kalmış ülkelerde, ithalât ve ihracat işleriyle uğraşan, yabancı kapitalistlerle yerli pazar arasında aracılık eden kişi... Kompradorlar, geri kalmış ülkelerde, yerli ve ulusal sanayiin gelişmesine engel oldukları için, gerici bir rol oynamaktadırlar (Ç.N.)

Türkiye'den ayırmayı düşünüyorlardı. Nihayet batı emperyalistleri, Samsun'dan Trabzon'a kadar uzanan zengin bölgeyi ellerine geçirmeyi ve orada sözüm ona bir «Pontus Devleti» kurmayı tasarlıyorlardı.

Emperyalistlerin bu «antikite sevgisi» üzerine Frunze'nin söylediklerini hatırlamak yerinde bir davranış olur : «İstanbul ve Atina ajanlarının plânlı bir biçimde, «Pontus - Yunan Devleti» kurmak gibi fanatik bir dövizle hazırladıkları isyan, 1921 yılı başlarında patlak verdi. Yunan filosunun Anadolu kıyılarında görünmesi ve bu filo aracılığı ile askeri donatımın elde edilmesi sonucunda isyan karşılıklı bir boğazlaşma halini alıncaya kadar gittikçe büyüdü (*).

Anadolu'daki ulusal kurtuluş savaşının ilk ayları, ulusal çete birliklerinin ortaya çıkışıyla dikkati çekmektedir. Bu çeteler, henüz düzenli bir ordu değildiler. Askeri bilgileri yoktu, ama bilinçliydiler, savaş moralleri yüksekti. Bunlar kıyasıya savaşıyor, düşmana başarılı darbeler indiriyorlardı. Padişah ajanları, dinin ve halifenin korunması dövizleriyle Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde ayaklanmalar düzenlediler. Bunlar, eski ordunun artıklarından bir ordu kurmuşlardı (**). Ama, köylülerin kurdukları çeteler, bu padişah ordusunu bozguna uğrattılar ve gerici ayaklanmaları bastırdılar. Mustafa Kemal Paşa ile ona bağlı dostları İsmet ve Fevzi Paşalar bu çeteleri birleştirip düzenli bir ordu kurdular.

TÜRKİYE'YE GİTMEDEN ÖNCE LENİN'LE GÖRÜŞME

Bir gece, Çiçerin beni Dışişleri Komiserliğine ça-

(*) Frunze. Toplu eserleri, cilt I, sahife 34
(**) Kuvayı İnzibatiye.

ğırdı. Onu çalışır bir halde buldum. Masasının üzerinde bir yığın kağıt ve kitap vardı; Çiçerin bana

— Vladimir İlyiç Lenin sizi görmek ve Türkiye işleri üzerine sizinle konuşmak istiyor dedi. Artık siz işleri, yazışmaları, andlaşmaları, Türkiye tarihini öğrenmiş bulunuyorsunuz. 13 Ekimde Türkiye'nin Güney Kafkasya Cumhuriyetleriyle imzalamış olduğu andlaşmayı, mutlaka dikkatle okuyunuz. Bu andlaşmayı Sergey Konstantinoviç Pastuhov'da bulabilirsiniz. Yarın Vladimir İlyiç'e gideceğiz. Hazır olunuz.

Vladimir İlyiç'le bu yeni buluşmayı heyecanla bekliyordum. Nihayet bu saat gelip çattı.

Lenin'in çalışma odasında hiçbir şey değişmemişti. Hatta, iç savaş yıllarında cephedeki durumu Vladimir İlyiç'e anlattığım harita bile aynıydı. Yazı masasının üstü tam bir düzen içindeydi. Kitaplar, gerektiği an alınabilecek bir yerde ve durumdaydı. Büyük çiçek buketi yine aynı yerdeydi.

Vladimir İlyiç yerinden kalktı, masasının arkasından çıktı, Çiçerin'le dostça selamlaştı, hal, hatır sordu. Sorgu dolu gözlerle bana baktı, elimi sıktı, cesaretlendirici sıcak bir bakışla ve sempati okunan bir gülümseyişle :

— Demek böyle, azizim dedi, savaşı bitirdiniz. Diplomat oldunuz, ala!. Kılıcı sapan haline getirdiniz! İyi ve gerekli bir iş. Lütfen oturunuz. 17. orduyu hatırlıyorum, hatırlıyorum. Ordunuz fena döğüşmedi. Şimdi size büyük bir iş veriliyor. Türkiye'de yararlı çalışacağınızı umuyorum. Türkler, ulusal kurtuluşları için savaşıyorlar. Bunun için merkez komitesi, askerlik işlerini bilen birisi olarak, sizi oraya gönderiyor. Emper-

yalistler Türkiye'yi soyup soğana çevirdiler, hala da soyuyorlar. Köylüler ve işçiler buna katlanamadılar ve baş kaldırdılar. Sabır bardağı taştı, gerek Doğu halkları gerek biz emperyalist kuvvetlere karşı savaşıyoruz. Sovyetler Birliği emperyalistlerle olan işini bitirdi. Onları bozguna uğrattı ve memleketten kovdu. Onların dişlerini söktük, keskin tırnaklarını vücudumuza geçirmelerine izin vermedik.

Lenin Türkiye'de olup bitenleri çok iyi biliyordu :

— Mustafa Kemal Paşa, doğal ki sosyalist değildir, diyordu Lenin. Ama, görülüyor ki, iyi bir teşkilatçı... Kabiliyetli bir lider, ulusal burjuva devrimini idare ediyor. İlerici, akıllı bir devlet adamı. Bizim sosyalist devrimimizin önemini anlamış olup, Sovyet Rusya'ya karşı olumlu davranıyor. O, istilacılara karşı bir kurtuluş savaşı yapıyor. Emperyalistlerin gururunu kıracağına, padişahı da yardakçılarıyla birlikte silip süpüreceğine inanıyorum. Halkın ona inandığını söylüyorlar. Ona, yani Türk halkına yardım etmemiz gerekiyor. İşte, sizin işiniz budur. Türk hükümetine, Türk halkına saygı gösteriniz. Büyüklük taslamayınız. Onların işlerine karışmayınız... İngiltere onların üzerine Yunanistan'ı saldırttı. İngiltere ile Amerika bizim üzerimize de sürü ile memleket saldırttı... Sizi ciddi işler bekliyor. Yoldaş Frunze bu günlerde Ukrayna Cumhuriyeti adına Ankara'ya gidecektir. Herhalde onunla Türkiye'de karşılaşacaksınızdır.

— Kendimiz fakir olduğumuz halde Türkiye'ye maddi yardımda bulunabiliriz. Bunu yapmamız gereklidir. Moral yardımı, yakınlık, dostluk, üç kat değeri olan bir yardımdır. Böylece, Türk halkı yalnız olmadığını hissetmiş olacaktır. İngiliz işçileri ve öteki ülkelerin işçi-

leri bize yakınlık gösterdikleri, grev yaptıkları, bizimle savaşan Polonya'ya gönderilmekte olan silahları gemilere yüklemedikleri zaman, bu bizim için büyük bir yardımdı. Bu bize mücadelemizde büyük bir güç katmıştır. Bundan işçilerimiz moralce büyük bir güç kazanmışlardır.

Lenin, sözlerine devam ederek :

— Çarlık Rusyası, yüz yıl boyunca Türkiye ile savaşmıştır. Bu doğal olarak, Rusya'nın, Türkiye'nin amansız düşmanı olduğuna dair yapılan propogandalarla, halkın hafızasında derin izler bırakmıştır. Bütün bunlar, Türk köylüsünde, küçük ve orta mal sahiplerinde, tüccarlarda, aydınlarda ve idareci çevrelerde Ruslar'a karşı dostça olmayan duygular ve güvensizlik uyandırmıştır. Bilirsiniz ki, güvensizlik ağır geçer. Bunun için de sabırlı, dikkatli, tedbirli bir çalışma gerekmektedir. Eski Çarlık Rusya'sı ile Sovyet Rusya arasındaki ayırımı, sözle değil işle göstermek ve anlatmak gerekmektedir. Bu bizim ödevimizdir. Siz de bir elçi olarak, Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin işlerine karışmamak siyasetinin, halklarımız arasında samimi bir dostluğun savunucusu olmak zorundasınız. Türkiye, bir köylü, bir küçük burjuva ülkesidir. Sanayii çok azdır. Olanı da Avrupa kapitalistlerinin elindedir. İşçisi çok azdır. Bunu dikkate almak gerekmektedir. Bir kez daha tekrar ediyorum, dikkatli ve sabırlı olunuz!. Hükümet temsilcileriyle, halkla konuşmalarınızda her zaman nazik ve güleryüzlü olunuz!. Allah sizi büyüklük taslamaktan, kendini beğenmişlikten korusun!.

Lenin, bu sözleri söyleyince gülümsedi ve Allah'ın bu işle hiçbir ilgisi olmadığını ekledi ve sözlerine şöyle devam etti :

— En önemlisi halka saygı göstermektir. Emperyalistlerin yağmacı, istilacı politikalarına karşılık bizim, hiçbir çıkara dayanmayan dostluk ve memleketin iç yaşamına karışmama durumumuzu açıklayınız? İşte sizin ödeviniz!.. Ne gibi yardımlarda bulunacağımızı da bildirelim; en kuvvetli bir ihtimalle silah yardımında bulunacağız. Gerekirse başka şeyler de veririz.

— Dil öğreniniz. Basit insanlarla, toplum adamlarıyla sık sık görüşünüz! Çarlık rejiminin elçileri gibi kendinizi, tahta perdelerle, kale duvarlarıyla emekçi halktan ayırmayınız? Çarlık elçileri, büyük vezirleri, memurları satın alıyorlardı. Bu, bizim işimiz değildir. Biz halkla dostluk kurmalıyız.

Lenin bir aralık

— Ailenizle mi gidiyorsunuz? diye sordu. Bu çok iyi. Çocuklarınıza Türkçe öğretiniz, sizin de öğrenmeniz gerek... Bu çok önemlidir.

Lenin veda sırasında elimi sıktı, bana iyi yolculuklar diledi.

Bu, Lenin'le son karşılaşmamdı. Bir daha onu görmek kısmet olmadı.

ÇİÇERİN ÜZERİNE BAŞKACA BİRKAÇ SÖZ

Çiçerin, uluslararası işlerde, Lenin politikasının sadık bir uygulayıcısı idi. Çiçerin, kendine acımadan, dinlenmek nedir bilmeden şaşılacak bir fedakarlıkla, derin bir sevgi ile uluslararası cephede çalışmaktaydı. Halbuki sağlığı hiç de yerinde değildi. Şeker hastalığı ona hiç rahat vermiyordu.

Georgiy Vasilyeviç Çiçerin'in, diplomasi tarihi ve uluslararası ilişkiler konusunda derin bir bilgisi vardı.

Yeni dilleri anlatılamayacak bir çabuklukla kavramakta ve öğrenmekteydi. Müzikten çok iyi anlıyor, kendisi de piyano çalışıyordu. Beethoven'in, Mozart'ın, Çaykovski'nin sonatlarını çalışındaki büyük ustalıkla Çin delegasyonunu nasıl şaşırttığını, çok iyi hatırlıyorum. Delegasyonun kimlerden kurulu olduğunu şimdi pek hatırlamıyorum. O sıralarda Çin'de devlet iktidarı sık sık değişmekteydi. Bu şöyle olmuştu: Çin elçiliğinde bir ziyafet verilmişti. Yabancı misafirlerin hemen hepsi gitmişti. Çiçerin piyanonun başına geçip oturdu. Pek de rahat olmayan, yüksek tavanlı salon yarı karanlıktı. Çiçerin, Beethoven'in sonatlarından birini, notasız ezbere çalıyordu. Duyarak çalıyor, melodiler, insanın yüreğine işleyen bir biçimde, kâh yavaş, tatlı, hazin, kâh insanı mücadeleye, fedakârlıklarda bulunmaya çağırarak, uzun, ince parmaklarından dökülüyordu.

ALİ FUAT PAŞA'YI ZİYARET

Moskova'dan hareketimden önce Türk elçisi Ali Fuat Paşa'yı ziyaret ettim. Türk elçisi beni güler yüzle, nezaketle karşıladı. Bir koltuğa oturttu. Sigara dolu bir kutu uzattı. Bu davranışı yaparken de, sigaraların en iyi Samsun tütününden, Fransız «reji»si tarafından yapıldığını söylemeyi de ihmal etmedi. Bu arada:

— Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmalarına ilk adım teşkil eden Samsun şehrini de göreceksiniz dedi.

Küçük fincanlarla kahve getirdiler. Ali Fuat Paşa, ulusal kurtuluş savaşından ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu savaşta oynadığı rolden söz açtı.

Tıknaz vücutlu, açık renk saçlı, nispeten genç olan Ali Fuat Paşa, savaşmaya alışık bir general olarak, çok iyi şartlar altında olmasına rağmen, şimdi sorumlu diplomatik bir kariyerde bulunuşundan şikayet etti. Or-

taklaşa düşmanlarımız olan emperyalistlerle vuruşmayı tercih ettiğini söyledi.

Biraz geçmişinden söz etti: Roma'da ataşemiliterlik etmiş, çeşitli askeri görevlerde bulunmuş, 1912 yılında Arnavutluk isyanını bastırmış, Birinci Dünya Savaşında, Ruslar'a karşı Erzurum kesiminde savaşmıştı.

— Almanlardan yana savaşa katılmaları, İttihatçılar hesabına büyük bir hatadır dedi. Almanlar düpedüz memleketi soydular, Türk ekonomisini harap ettiler, ordumuzu mahvettiler. Ordu boyuna kaçıyordu, görmek insanın ağrına gidiyordu. Gerçi ben de İttihat ve Terakki partisindendim ama, onların siyasetini yeriyorum. Onlar Türkiye'yi mahvettiler. Artık hepsini anladım ve 1919 yılından beri Mustafa Kemal ile birlikte ulusun kurtuluşu için savaşıyorum.

Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal'i övüyordu. Özellikle ona olan derin bağlılığı üzerine parmak basıyordu, ama, heyecan dolu bu sözlerine rağmen, içimde öyle bir izlenim vardı ki, Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşaya karşı değildi ama, farkına varmadan, dostları olan Refet ile Kâzım Karabekir Paşa'dan, daha candan daha gönülden söz ediyordu.

— Refet Paşa ile tanışacaksınız diyordu, ne sevimli, ne akıllı, ne kültürlü bir adam olduğunu göreceksiniz...

Sonraları Ankara'ya gidince, Refet Paşanın bir kolorduya başarısızca komuta ettiğini, kendisini övmesini seven, beceriksiz bir kişi olduğunu öğrendim.

Ali Fuat Paşa, Enver Paşa'nın büyük siyasal hatalar işlediğini söylemekle beraber, ondan olumlu olarak söz etti.

Konuşmamız bir saatten fazla sürdü. Vedalaşırken, Ali Fuat Paşa bana, iyi yolculuklar diledi, Türkiye'de dostluk ve ilgi göreceğimi temin etti.

ANKARA'YA YOLCULUK

YOLUN BAŞLANGICI

1921 yılı Aralık ayının sonunda, Elçiliğimizin bütün kadrosu yola çıktı. O sıralarda Gürcistan'da, Türkiye'nin Sovyet Güney Kafkasya Cumhuriyeti elçisi bulunuyordu. Yine o sıralarda, ittihatçıların ünlü lideri Enver Paşa da Tiflis'te bulunmaktaydı. Yaveri büyük bir ısrarla davet ettiği halde onunla karşılaşmayı reddetmek zorunda kaldım. Reddedişim tamamıyla bilinen bir sebepten ileri geliyordu. Enver Paşa, eski Osmanlı İmparatorluğunda büyük bir rol oynamıştı. Aynı zamanda Anadoludaki ulusal hareketin ve şahsen Mustafa Kemal Paşa'nın amansız düşmanıydı. Şayet onunla görüşseydim, daha baştan, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinde, Sovyetler Birliği hükümetine ve şahsen bana karşı bir güvensizlik uyanmasına sebep olabilirdi. Görünüşe göre, Enver Paşa da bunu istiyordu.

Tiflis'te Gürcü yoldaşlarla ve Sovyetler Birliği'nin

Ermenistan, Gürcistan, Azerbeycan temsilcisi B. V. Legarn ile görüşmem sırasında, Gürcü halkının Menşevik hükümetine karşı yaptığı savaşın, Jloba tümeni ile ilgili yürüyüşün, Türkiye ile karşılıklı ilişkilerin ayrıntılarını öğrendim. Türkiye temsilcisi Ahmet Muhtar Beyi resmi olarak ziyaret ettim. Muhtar Bey Rusya ile Ukrayna'daki durumu biliyordu: Kendisi 1918 yılında Kiev'de Konsolos olarak bulunuyordu. Sonraları Muhtar Bey Moskova Elçiliğine tayin edilmişti. Tiflis'te bana Mustafa Kemal Paşa'yı, Ali Fuat Paşa'nın anlattığından çok daha candan ve yürekten anlattı.

İnsanı okşayan harikulade bir rüzgar, yumuşak, ılık bir güneş... Mavi denizin birbirini kovalayan çırpıntılı dalgaları... Batum bizi böyle karşıladı... Aralık ayının olağanüstü Rus soğuklarıyla Moskova karıyla göze çarpan bir çelişmeydi.

Elçiliğimizin bütün kadrosuyla Yeşilburnu ziyaret ettik. Nebatat bahçesinde muhteşem tropikal bitkileri ve çiçekleri hayran hayran seyrettik... Çakva plantasyonlarındaki genç çay fidelerini gördük. Uzun yıllar süren eziyetli askerlik hayatından sonra, Güney çiçeklerinin hafif kokularıyla dolu ılık deniz havasını solumak ne kadar güzeldi!

Yola çıkan elçilik kadrosu kalabalıktı. Hepsinden söz etmek elde olmasa bile, olağanüstü insanlar ve memurlar olarak onları anmak isterim. Bunların birkaçından, birden değil de, hatıralarımı anlattıkça söz edeceğim.

A. N. Golub, eski bir Bolşevikti. Bu yerlere daha önce gelmiş ve Trabzon konsolosluğu etmişti. Sonraları elçilikte konsolosluk işlerini idare etti. Bir süre birinci sekreterlik etti. Yaradılıştan yumuşak, ama pren-

sip sahibi bir adam olan Golub, bu prensipliğini, Türk idarecilerine karşı takındığı kıvrak davranışıyla çok iyi bağdaştırmasını biliyordu. Türkler'le hiçbir zaman bir anlaşmazlığa düşmemiş, ciddiyi, önemliyi, değersiz şeylerden ayırt etmesini bilmiştir. Türkler ondan, Türk halkının ulusal çıkarlarını çok iyi bilen bir insan olarak söz etmişlerdir.

Elçilik kadrosunda, K. İ. Pirjebelski, Y. D. Kapşukova (Elçiliğin ekonomik işlerine bakıyordu), kendi iş arkadaşlarıyla birlikte, K. K. Zvonaryev (Askeri ateşe), A. N. Liyakov (Ekonomist), A. G. Katelnikov (Sekreter), F. İ. Valiyev, N. İ. Uspenskaya, R.d. Gunzburg, Yü. V. Valtsev, Y. K. Dimitriyevskaya ve daha başkaları. Bizi vali ile birlikte Trabzon'da karşılayan Golub bir yana, bütün bu arkadaşlar, Batum'da yandan çarklı, eski «Feliks Cercinski» gemisine bindiler.

Aynı gemide, bizimle birlikte, Türkiye Basın Bürosu Müdürü (*) Ağaoğlu Ahmet Bey (Ageyev) de Türkiye'ye gitmekteydi. Ağaoğlu çok güzel Rusça konuşuyordu. Kendisi Azeri asıllıydı. 1908 yılında meşrutiyet devrimi sıralarında, devrimin cazibesine kapılarak Çarlık Rusya'sından Türkiye'ye gelmiş, Türk tabiyetine geçerek Türkiye'de kalmıştı. Sonraları ittihatçıların, halk yığınlarını, köylüleri aldattıklarına, işçi hareketlerini ezdiklerine inanç getirerek hayal kırıklığına uğramıştı. Ağaoğlu Ahmet Bey Anadolu'daki ulusal kurtuluş hareketine katılmıştı. Rusya'yı iyi tanıyan biri ve tecrübeli bir gazeteci olarak, Mustafa Kemal Paşa onu Türk basınını idare etmeye memur etmişti.

Rize'den geçerken, kayıklarla bizi karşılamaya çıkan Türkler'in dostça saldırısına uğradık. Vapurumuz,

(*) O zamanki adıyla «Matbuat Müdürü»

kayıklardan kurulu bir filo tarafından çevrildi ve durdu. Bizi adeta çiçek yağmuruna tuttular. Her yandan dostça haykırışlar yükseliyordu. Birkaç sepet portakal hediye edildi. Buna karşılık vermek istediğimiz parayı kesin olarak reddettiler. Her yandan «dostluk, Rusya ile dostluk!» sesleri yükseliyordu. Halk ellerini ve feslerini sallıyordu.

Trabzon'da, vali tarafından törenle kabul edildik. Devlet ve şehir temsilcilerinin hazır bulunduğu öğle yemeğinde nutuklar söylendi ve karşılıklı olarak halklarımızın şerefine kadehler kaldırıldı.

Dış görünüşünü çok iyi hatırladığım valinin adını unutmuş bulunuyorum. Pek de genç olmayan, davranışlarında çok nazik vali, Sovyetler Birliği'nden candan ve minnet dolu duygularla söz etti.

Deniz uzun bir süre dalgalandı. Ama bizim «Feliks Cercinski», fırtınanın saldırılarına namuslu namuslu dayandı ve hepimizi, sağlıkla Samsun limanına getirdi.

FRUNZE İLE KARŞILAŞMA

Samsun'da, Frunze ile, benim için unutulmaz bir karşılaşma oldu.

Lenin, Frunze'nin Türkiye'de bulunuşuna büyük bir önem veriyordu. Frunze'nin memleket içinde yaptığı dolaşmalar, köylülerle, şehir halklarıyla yaptığı sayısız konuşmalar, Ankara'da oturuşu, Mustafa Kemal Paşa ile ve öteki devlet adamlarıyla karşılaşmaları... Bütün bunlar Türk kamuoyunda derin izlenimler bırakmıştı. Frunze'yi karşılamak üzere Askeri ateşe Zvonaryev'le birlikte, şehrin dışına gittik. Daha uzaktan bizi gördü, elini salladı, yanımıza gelince kolaylıkla attan atladı. Uzun bir yolculuğun sağladığı canlı, izlenimlerle dolu olan

Frunze, hemen gördüklerini, izlenimlerini, görüştüğü kişileri, canlı, güzel sözlerle anlatmaya koyuldu.

Atını dizgininden tutarak, kendisine eşlik eden Türk askerlerinden biraz uzaklaştı ve büyük bir öfke ile, öldürülmüş Rumlar'ın yollarda yatan cesetleriyle karşılaştığını söyledi.

Benim büyük üzüntümü Mustafa Kemal Paşa'dan saklamayınız... Mustafa Kemal Paşa'nm bu işle bir ilgisi yok. Tam tersine onun, insanca davranılması için kesin emirler verdiğini biliyorum. Bu cinayetler, bu zorbalıklar, suçsuz insanlara karşı yapılan işkencelere karşı gösterilen bu ilgisizlik, emperyalist zulmünden kurtulmakta olan bir ülke için hoş görülemez. Kamuoyu bunu mahkûm edecektir. Hiç şüphe yok ki bunun başlıca sorumluları, İngiltere, Fransa emperyalistleriyle Padişah hükümetidir. Bu karışıklığı burada onlar yarattı. «Pontos Devleti» kurmak gibi budalaca bir düşünceyi onlar ileri sürdüler ve Rum halkını bu isyana kışkırttılar. Yalnız, ulusal duyguları incitmekten korkarak bu konular üzerine çok ihtiyatlı konuşmak gerekiyor. Lenin'in, hakarete uğramış ulusal duyguların korkunç hastalığı üzerine olan uyarmasını hatırlayınız.

Frunze, konuşmasını keserek :

— Serbest kalınca başlıca sorunlar üzerinde uzun uzun konuşuruz dedi. Ustaca ata atladı. Birkaç dakika sonra Samsun'a döndük. Vali, Frunze'ye büyük bir karşılama töreni düzenlemişti.

Samsun'da bulunduğumuz sürece, Anadolu'daki siyasi durum üzerine tafsilatlı olarak düşüncelerimizi birbirimize söyledik, Frunze, Mustafa Kemal Paşa ile olan görüşme ve konuşmalarını anlattı.

Frunze :

— Türkiye, ilerici bir demokratik gelişme yolundadır dedi. Ağır bir kurtuluş savaşı sürüp gidiyor, feodalizm, özellikle dinsel gelenekler henüz çok güçlüdür. Emperyalist devletlerin ajanları, padişahın yardakçıları dinsel bir fanatizmi körükleyip duruyorlar... Düzenli bir ordu henüz tamamıyla kurulmamış, ilk zamanlar bizde olduğu gibi, birbirinden ayrı birtakım çeteler faaliyet göstermektedirler. Yer yer başkaldırmalar, ayaklanmalar oluyor. Mustafa Kemal güç bir durumda... Çevresinde henüz pek çok, hoşnut olmayan düşmanlar var. Kaynaşmış bir parti yok. Baş olmak isteyen birçok paşalar var. Mustafa Kemal, ulusa dayandığını söylüyor, ama bu ulus bir bütün değil ki... İçinde köylüsü, işçisi, burjuvası var. Üstelik burjuvazinin çıkarları da başka başkadır. Bir Komprador burjuvazi var ki, tümüyle emperyalistlerden yanadır. Aydınların çoğu da Mustafa Kemal'den yanadır. Ama işin başlıcası apaçıktır; halk emperyalist boyunduruğundan ve soygunundan kurtulmak, başındaki padişahı, halifeyi ve iliklerine kadar çürümüş olan feodal beyleri atmak için savaşıyor. Halk başarıya ulaşacaktır. Bu şimdi apaçık görülüyor. Mustafa Kemal Paşa güçlü, iradeli bir teşkilatçı, harikulade bir lider. İnönü ve Sakarya savaşlarında kendini gösterdi. Akıllı bir devlet adamı. Değil yalnız yabancılara karşı, ama kendi çevresine karşı da büyük bir diplomat. Herkese inanamaz, sık sık onun yüzüne karşı yalan söylüyorlar, Mustafa Kemal de bunu anlıyor. Okumuş, kültürlü insanlar az, bunları hesaplı kullanmak zorunda. Mustafa Kemal, birgün çok akıllıca şöyle bir laf etti : Halkın sivrilttiği ve güvenine layık gördüğü kişilerin sık sık, dikkatle, moral dayanıklılığını sınamak gerek, hatta cephede bile karaktersiz komutanlara rastlanmaktadır.

Zaman zaman bunların ihaneti görüldüğü halde Mustafa Kemal bir dereceye kadar bunlara katlanmaktadır. Bunları inandırmaya ve idare etmeye çalışmaktadır. Ulusa karşı olanlara ise, çok merhametsizce davranmaktadır.

Mihayil Vasilyeviç Frunze, sözlerine devam ederek :

— Onun iyi yardımcıları var dedi. Fevzi Paşa ile Kâzım Paşa'ya (*) dikkatinizi çekerim. Bence bunlar, sadık, fedakâr yardımcılardır. Özellikle İsmet Paşa dikkatimi çekti. Askerlik işinde çok usta bir adam, iyi bir kurmay. Türkler'in bu mücadelesinde birçok şeyler bana Kızılordu birliklerini düzenli ordu haline getirdiğimiz, iç savaşın ilk yıllarını hatırlattı. Bizim tecrübelerimizden yararlanması için yeni, genç Türkiye'ye yardım etmemiz gerek. Öyle sanıyorum ki bu konuda işleriniz iyi gidecektir.

M. V. Frunze tatlı tatlı gülümseyerek :

— Sizin buraya atanmanızda benim de biraz suçum var dedi. Neyse, öyle sanıyorum ki, herhalde benden şikâyetçi değilsiniz.

TÜRKİYE İLE SOVYET RUSYA ARASINDA DOSTLUK ANTLAŞMASI

M. V. Frunze, Türkiye ile Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında imzalanan dostluk ve kardeşlik antlaşması üzerinde tafsilâtlı olarak durdu. Bu antlaşma, gerek karakter, gerek ruh bakımından Moskova'da imzalanan antlaşmaya benzemekteydi.

Mihayil Vasilyeviç Frunze, kendi notları bulunan antlaşmanın bir kopsayını bana gösterdi ve yüksek ses-

(*) Kâzım Özalp.

le okudu : «Emperyalizme karşı yaptığımız mücadelede aramızda bulunan dayanışmaya işaret ederek...» nasıl? —Mihayil Vasilyeviç Frunze neşeli neşeli antlaşmayı sailadı— birlikte emperyalizme karşı savaşıyoruz. Bu çok önemli birşey... Demek ki biz yalnız değiliz... Demek ki çoğaldık. Bizim gibi insanlar arttı, dahası var : «Ayrıca, Karadeniz'deki yakın komşuluklarını dikkate alıp, aralarında en iyi ve yürekten gelen ilişkileri ve gerçek dostluğu, bütün samimiyet ve açıklığıyla ebedi olarak güçlendirmeye karar verdiler...» Nasıl hoşunuza gitti mi. Ebedi olarak!

Frunze, bir süre sustuktan sonra :

— Biliyor musunuz dedi, bizim kuşaklar büyük işler yaratıyor. Biz çocuklarımıza ve torunlarımıza öyle bir miras bırakmalıyız ki, güç ve bilgi edinmiş olan onlar, kolayca bunu ileri götürebilsinler ve sosyalist bir toplum kurabilsinler, yer yüzünde ebedi bir barış doğabilsin... Doğru değil mi? Mustafa Kemal bizim yardımımıza çok güveniyor. Biz ona bazı şeyler gönderdik ve gönderiyoruz. Siz bu işi devam ettiriniz...

Mihayil Vasilyeviç Frunze, hareketinden önce vapurda, mahalli hükümet adamlarına bir veda ziyafeti verdi. Ziyafet ve geçirme çok dostça oldu.

M. V. Frunze, neşeli neşeli kasketini salladı. Onun güzel gülümsemesini hiç unutmam.

1925 yılında artık onu tabutunda gördüm. Derin bir acı benliğimi sardı. Samsun'da bize nasıl neşeli neşeli gülümsediğini hatırladım. Harikulâde bir insan... Eziyetli, ağır bir yaşayış sürmüştü. Emekçi halkın mutluluğu için mücadele dolu bir yaşayış... O yaşamamış, bütün halkla birlikte acı çekmiş, kendi kişiliğinde, sos-

yalizm için yiğit bir savaşçı, büyük bir lider yaratmıştı. Şimdi hâlâ içimde o zamanki bu onarılmaz kaybın duyguları yaşamaktadır.

SAMSUN VALİSİ İLE GÖRÜŞME

Frunze'nin gidişinden sonra, yolumuza devam hazırlıklarına başladık. Samsun hükümet adamlarına veda ziyareti yaptım. Samsun mutasarrıfı ile, şehir üzerine, emrindeki sancak üzerine, Mustafa Kemal Paşa üzerine uzun uzun konuştuk. Mutasarrıf canlı, konuşkan bir adamdı. Samsun ile Havza'nın tarihi birer şehir haline geldiklerini söyledi. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalışından sonra, onu ölümle tehdit eden gerici idarecilerden saklanarak, burada, Samsun'da karaya ayak basmıştı. Bu, 1919 yılında olmuştu. Mustafa Kemal Paşa, ilerici güçleri birleştirmek ve ulusal kurtuluş savaşını geliştirmek için Samsun'dan, Havza'dan işe başlamıştı. Mustafa Kemal'in Samsun'a gelişi sırasında, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde «Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri» kurulmuştu. Mustafa Kemal, bunları birleştirmek işini üzerine aldı. Buradan Türk halkına sirküler, beyannameler gönderdi. O kendi arkadaşlarını Samsun'a topluyordu.

Vali :

— Biz Samsun halkı, Mustafa Kemal'in çalışmalarına Samsun'dan başlaması ile övünüyoruz dedi. Mustafa Kemal, kutsal Anadolu topraklarına ayak basar basmaz, hemen eski düzenle savaşa ve halkı birleştirmeye başladı. Mustafa Kemal'in gelişi sırlarında Türk halkı istilacılara karşı ayaklanmaya ve çeteler kurmaya başlamış bulunuyordu.

Vali anlatmalarına devam ederek :

— Buralarda da huzursuzluk vardı dedi. Mustafa Kemal, burada güvenilir bir durum sağlamadıkça Samsun'dan ayrılmadı. 1919 yılında İngilizler Samsun'a asker çıkardılar. Emperyalistler Samsun'u ele geçirmekle, Sovyetler Birliği'ne karşı bir savaş alanı hazırlıklarına girişmiş oluyorlardı. Burada Rumlar Müslüman halka saldırıyorlardı. İdare makamları şaşkın bir halde idiler. Ellerinde insan gücü yoktu. Vasıtaları istilacılar tarafından ellerinden alınmıştı. Mustafa Kemal, birkaç gün içinde Samsun işini yoluna koydu. Hükümet idaresini kurdu. En iyi ulusal güçler onun çevresinde toplandı. Mustafa Kemal Paşa, buradan Kolordu komutanlarına telgraflar çekiyor, askeri birliklerin ve vilayetlerin durumu üzerine onlardan tafsilatlı bilgiler istiyordu. En çok yazıştığı yerler Ankara, Erzurum, Sivas'tı. İzmir'in durumunu buradan öğreniyordu. O zamanlar ülke ile bağlantı çok kötüydü. Alman haberlerin çoğu raslantı eseriydi. Mesela telgraf memurlarından biri şöyle bir haber veriyordu: İşgal orduları Manisa'yı aldılar, 20. kolordu birlikleri trenle sevk edilemedi, yaya olarak gidiyorlar, nerede bulundukları da belli değil. Ya da, gericilerin Kastamonu'da ve Kayseri'de başkaldırdıklarına dair bir haber alınıyordu. Mustafa Kemal Paşa, burada, Samsun'da bu ayaklanmaların bastırılmaları için tedbirler alıyordu.

Şimdi, Mustafa Kemal'in hatıralarını okurken, Ankara yolunda bölge idarecilerinin bana anlattıkları şeylerin vesikalara dayanan tanıklarını bulmuş oluyordum. Mesela, Mustafa Kemal, Samsun'dan Erzurum'daki 15. Kolordu komutanına şöyle bir telgraf çekiyor: «Samsun'da ve Samsun bölgesinde durum öylesine karışık ki, kötü birtakım sonuçlar doğmasından korkulabilir, onun için burada kalmak zorundayım».

Mutasarrıf benimle vedalaşırken şunları söyledi:

— Havza'dan geçeceksiniz... Orada da size Mustafa Kemal'in işlerinden söz edeceklerdir. O, Havza'da burada kaldığından daha çok kaldı. Bu sıralarda, padişaha bağlı birtakım subayların Samsun'a çıkarılması söz konusuydu. Mustafa Kemal bunu haber aldı ve subayları yakaladı.

Mutasarrıf bize, izleyeceğimiz yolu tafsilatlı olarak çizdi. Geceleyeceğimiz ve gündüzleri mola vereceğimiz yerler tavsiye etti. (Ne yazık ki, gerek mutasarrıfın gidiş yolumuzu gösteren bu çizelgesi, gerek yolda karşılaştığımız kişilerin adlarını yazdığım listeler kaybolmuş bulunuyor). Mutasarrıf bizimle candan vedalaştı.

ANADOLU YOLLARINDA

Frunze'yi geçirdiğimizin ertesi günü, bizim heyet atla ve yaylı denilen arabalarla Anadolu'nun içerlerine doğru hareket etti. Hepimiz 25 kişiydik. Samsun'dan, Anadolu'nun tam ortasında bulunan Ankara'ya kadar olan yolumuz dörtyüz kilometre tutuyordu. Yolumuz, dağlardan, boğazlardan, açık tepelerden, sık sık üzerinden geçmek zorunda kaldığımız dere boylarından geçiyordu. Bu, dar, çukurlarla, çöküntülerle kaplı kötü bir yoldu. Birçok köylerden ve kasabalardan geçtik. Bir Türk süvari birliği bize eşlik etmekteydi. Dağlarda çarpışmalar henüz tamamıyla sona ermemişti. Yolculara saldırılar da eksik olmuyordu. «Pontus Devleti»nin destanı sürüp gidiyordu. Uzaklardan tüfek sesleri geldiği zaman, yanımızdaki erlerden bir veya ikisi, bu seslerin nedenini anlamak için hemen dağlara koşup gidiyorlardı.

YOLDA KÖYLÜLERLE KONUŞMALAR

Bütün bu ağır yolculuğumuzun en ilgi çekici yanı, köylülerle, kasaba halkıyla tanışmamız, onlarla, ülkenin

siyasal durumu üzerine, Mustafa Kemal'e, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine, padişaha ve Sovyet Rusya'ya karşı davranışları üzerine konuşmamızdır. Doğal ki, çeşitli görüşler ileri sürülüyordu. Köylüler, düşüncelerini kasabalılardan daha açık, daha sade, daha büyük bir cesaretle ileri sürüyorlardı.

Sovyetler Birliği'ne karşı hepsi de dostluk duygusu besliyorlardı. «Rusya'dan toplar getirdiler (bunları cepheye götürmüşlerdi) Ruslar bize yardım ediyorlar...» Halkta, Sovyetler Birliği'nin yardımı üzerine olan inanç güçleniyordu.

Köylüler, kendi ağır durumlarını anlatıyorlardı: «Toprağımız az, onu tahta ile sürüyoruz. Tarlalardan geçerseniz, gözlerinizle görürsünüz. Savaşlar bizi mahvetti... Savaş demek, köylünün toprağını, ailesini bırakarak silaha sarılması demektir. Söylediklerine göre Kemal Paşa toprak için uğraşıyormuş, ama, padişah vermiyormuş... Köylülerimizin gençleri, Kemal Paşa'ya yardıma gittiler».

Köylülerin bir çoğu, padişah yardakçılarının çevirdiği dolaplardan söz ediyordu: «Buralarda çeşitli insanlar dolaşıyor. Bizi Mustafa Kemal Paşa'ya karşı ayaklandırmak istiyorlar... Diyorlar ki, Halifeyi, Müslümanları savunmak gerekiyormuş... Millet Meclisine daha çok zenginleri seçiyorlar... Bizim köylülerden kimsecikler orada görülmüyor».

Konuştuklarımızın hemen hepsi büyük bir merakla Sovyet Rusya'yı soruyorlardı. Rusya'da çarın devrildiğine, derebeylerinin kovulduğuna, toprakların paylaşıldığına, şimdi memleketi halkın idare ettiğine dair söylentiler buraya kadar gelmiş. Lenin'i anlatmamızı rica

ediyorlardı. Onun halktan yana, zenginlere karşı olduğu ve fakirlere yardım ettiği doğru muydu?

Köylüler: «Yüzyıllar boyunca Ruslar'la savaştık diyorlardı. Oysa ki Rus halkı bize karşı hiçbir kötülük beslemiyor. Rus köylüsü de bizim köylüler de toprağı ekip biçiyorlar. Ne diye döğüşsünler? Çarlar ve padişahlar köylüleri savaşa gönderiyorlardı. Biz budalalar da gidiyorduk. Geri döndüğümüz zaman da ortalığın harap olmuş olduğunu görüyorduk. Sefalet içinde yaşıyoruz. Hocalar da çok toprağımızı aldılar. Paramızı da aldılar... Biz onlar için çalışıyoruz. Almanlar memlekete komuta ettikleri zaman az çekmedik. Bizi düpedüz soydular... Ekmeğimizi, tahılımızı elimizden aldılar... Halk açlıktan ölüyordu. Korkunç hastalıklar da caba. O zamanın büyükleri, Almanlar'ın bizi soymalarına yardım ediyorlardı. Aynı şeyi kendileri de yapıyorlardı».

Buna benzer konuşmaları, çeşitli yerlerde başka başka biçimlerde işitmek zorunda kalıyorduk.

Şöyle bir olay hatırlıyorum:

Yorulmuştuk... Ama, belirtilen mola yerine kadar daha epey yolumuz vardı. Arabalar taşların ve çukurların üzerinden geçerken zıplayıp duruyordu. At üzerinde gidenlerimiz ise, kâh patikalardan dağlara tırmanmak, kâh dik yamaçlardan aşağı inmek zorunda kalıyordu. Taşlar, atların nalları altından yağmur taneleri gibi etrafa saçılıyordu. Yolda, bir çay kenarında, dağa yaslanmış bir evle bir bahçeye rastladık. Evin bacasından kıvrıla kıvrıla dumanlar çıkıyordu. Meğer burası bir kahvehane ile küçük bir fırınmış. Bizim uzun kafilemiz burada mola verdi. Hepimiz keyifli bir soluk aldık. Hiç değilse bir saat için sarsıntıdan kurtulacaktık. Harikulâde güzel kızarmış çörekleri çabucak paylaştık

Küçük fincanlardaki kahveleri nöbetleşe içtik. Çevredeki dağlardan ve ovalardan köylüler geldi. Güneşten yanmış yüzleri esmer, gözleri sorgu doluydu. Bellerine kocaman, geniş kuşaklar sarmışlardı. Ayaklarında, eski, delik, deşik, çarıklar vardı. Kimisinin başında başlık vardı. Kimisi de atkı ile, ya da düpedüz mendille başını sarmıştı.

Bunlardan birine, ne kadar toprağı olduğunu, kazancını sordum. 20 dönüm toprağı varmış:

— Çavdar, buğday ekiyoruz diye anlattı, ama, aşağı yukarı yarısını vergi diye elimizden alıyorlar. Bizde buna aşar diyorlar. Köyümüzde bir ağa var ki onun 2000 dönüm toprağı var, doğal olarak o varlıklı yaşıyor. Irgat kiralıyor.

Öteki köylülerle yaptığımız konuşmalardan, Türk köyünün sınıflara ayrılma tablosu keskin çizgileriyle belirmiş oldu. Köy ağalarının, 2 binden 3 bin dönüme kadar toprakları var. Ortahalli köylülerin toprakları 100 ile 200, bazen de 300 dönüm arasında oynuyor. 20 dönüm toprağı olan köylü ise, fakir köylünün ta kendisi... Irgatların durumu hepsinden kötü. Bunlar ağaların, çiftlik sahiplerinin, vakıfların topraklarında çalışmakta, ayda topu topu 3 lira almakta, yiyeceklerini kendileri sağlamaktadırlar. Çobanlara ise bir çift çarık ile ayda, o da her zaman değil, dört kilo un verilmektedir.

Masa başında eşlerimiz oturuyordu. Türk kadınları bunlardan gözlerini ayırmıyorlardı. İlkin korka korka, sonra daha cesur bunlara yaklaştılar. İçlerinden bazıları, bunların gerçekten de kendileri gibi bir kadın olup olmadığını anlamak ister gibi, kürklerini, paltolarını ellediler. Küçük oğlum ilgilerini çekti. Onunla birlikte, elçilik memurlarından birinin eşi olan bir tatar kadını

oturuyordu. Türk kadınlarıyla konuşmaya başladı. Türk köylü kadınları, çocuk üzerine sorular sordular ve kendilerine yöneltilen sorulara da seve seve cevaplar verdiler. Genç bir Türk kadını, benim çocuğuma doğru eğildi. Ansızın onu öptü ve sırtımı okşadı.

Türk köylülerine, daha yakınımıza gelip oturmalarını söyledim. Hemen oracıkta yere oturdular. Onlara kahve ikram ettik. Bir tercüman aracılığı ile onlarla konuşmaya başladık. Köylüler tekrar tekrar Sovyetler Birliği, Lenin, Devrim ve Rus köylüsünün yaşayışı üzerine sorular sordular, toprakların derebeylerinden nasıl alındığını, nasıl paylaşıldığını öğrenmeye çalıştılar. Verdiğimiz cevapları dinlerken, köylüler birbirlerine bakıyor, aralarında yavaşça fısıldaşıyor, birbirlerini kakıştırıyorlardı. Rusya'da olup bitenleri, inceden inceye her şeyi, öğrenmek istedikleri anlaşılıyordu.

Mustafa Kemal üzerine olan düşünceleri çok iyiydi. Onun Rusya ile dostluk politikasını beğeniyorlardı. Ona mı geldiğimizi soruyorlardı. «Çok iyi, çok iyi» öyleyse diyorlardı.

Cesur ama güvensiz bakışlı bir delikanlı yanımıza yaklaştı. Başını güzel bir başlıkla sarmalamış, başlığın püsküllleri, zarif bir biçimde sağ kulağının arkasına sarkmıştı. Geniş kuşağının üzerine, bir kayış ve bir fişeklik dolamıştı. Elinde bir tüfek vardı. Köylülerin ona saygı gösterdikleri hemen göze çarpıyordu. Kahvehanenin sahibi ona kahve teklif etti ve koşup evinden bir iskemle getirdi. Delikanlı iskemleye oturmak istemedi. Hemen oracıkta, herkes gibi otların üstüne oturdu. Kendisine sunulan kahveyi aldı ve kahveciye teşekkür etti. Artık öğrenmiş bulunduğum «çok çok teşekkür ederim» sözlerini ben de anladım.

Bunun, köyü ve yolu saldırıdan koruyan bir çete birliğine bağlı olduğu anlaşıldı. Bu birlik, kısa bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa'mn ordusuna katılacaktı. Çeteci, söz arasmda Rus Elçisinin geldiğini Ankara'dan haber verdiklerini, yolu dikkatle korumaları gerektiği konusunda kendilerine emir verildiğini söyledi.

Bir kadın gurubu daha yaklaştı. Ayaklarında çoraplar ve geniş şalvarlar vardı. Kimisinin ayakları çaputla bağlı ve çamur içindeydi. Bunların yüzleri açıktı. Ancak bize yaklaştıkları zaman, ağızlarını yemenileriyle örttüler. Köylü kadınlarından birisi, daha cesaretlisi, konuşmamızla ilgilendi, hemen yanı başımda durdu. Gözleri kocaman kocaman, kara ve esrarlı, biraz da alaycıydı. Ona, hayatını sormak istedim. Ama, Müslüman geleneklerine aykırı bir iş yapmaktan korktuğum için, bu merakımı gidermeyi, ülkeyi daha iyi tanıdığım bir zamana bıraymayı uygun buldum.

Köylü kadınlarından çoğunun yüzleri, mutsuz ve ağır yaşantılarının hikâyesini yansıtıyormuş gibi, yıpranmış, sarı ve kırışık içindeydi. Kadınlar, konuşulanları dikkatle dinleyerek, sessizce duruyorlardı.

Başka bir karşılaşma da ovada oldu. İki öküz, ucunda çapaya, ya da ilkel sapana benzer bir şeyin bulunduğu bir sırığı çekmekteydi. Bir köylü bunun ardından gidiyor ve bu basit aracı idare ediyordu. Onun yanında durduk. Köylü :

— Şurada, yolda toplar götürüyorlar diye söze başladı. Söylediklerine göre, düşmanlarını öldürsün ve toprağı köylüye versin diye Rus Lenin bunları bizim Mustafa Kemal'e hediye etmiş.

Bu köylü de fukaralığından yakındı. Barış içinde yaşandığından çok savaş içinde yaşanılan padişahlık

devrinde, ürününün yarısını elinden alırlarmış. Geri kalan yarısının içinden de vergisini öder, bir bölümünü de hocaya verirmiş.

— Artık bununla yaşayabilirsen yaşa...

— Peki, ya şimdi nasıl?

— Şimdi de kötü... Gerçi Mustafa Kemal durumumuzu iyileştireceğini vaadediyor. Allah yardımcısı olsun...

— Ne kadar toparğınız var? diye sorduk.

Eliyle göstererek:

— İşte şu gördüğünüz topraklar... Sert bir toprak. Bir bölümü şu dağda, bir bölümü de şu yamaçta...

— Yalnız siz mi çalışıyorsunuz?

— Hayır, ailece çalışıyoruz. Karım, çocuklarım, çok sıkıştığım zaman yardımcı tutuyorum. Ürünün yarısı onun, yarısı benim oluyor... Toprağımın hepsi 100 dönüm tutuyor. Hocalara da para veriyoruz... Halbuki ellerinde alabildiğine vakıf toprakları var. Toprak çok verimsiz. Ne ile sürdüğümüzü görüyorsunuz... Kara sapanla... Bununla derin sürülmez ki... Öküzleri beslemek gerek... Pulluk olmalı. Ama onu nereden bulacağız?

Bir süre sustuktan sonra:

— Ruslar iyi insanlar dedi... Çarı kovdular, derebeyini de kovdular. Bize yardım ediyorlar...

Bu bizi duygulandırdı. Türk köyünde ne gazete var, ne propagandacılar var, ama köylüler bütün temelli meselelerimizi biliyorlar. Lenin'i biliyorlar, işçi ve köylü iktidarını biliyorlar...

Dik bir bayırdan inmekte ve taşların üzerinde sekmekte olan bir arabaya rastladık. Bayırın sağında de-

reya bakan, derin bir uçurum, solunda ise yüksek kayalar vardı. Yol daracıktı. Arabayı, on oniki yaşlarında bir Türk çocuğu sürüyordu. Arabayı durdurdu... Öküzleri de kayalara yanaştırdı. Kendisi ise, elinde uzun bir sopa olduğu halde, öküzlerin arasında durdu. Yan yan bize bakıyordu. Sırtında, geniş bir kuşağın içine sokulmuş temiz bir gömlek vardı. Ayaklarını çaputla sarmalamıştı.

Tercümanımızla onun yanında durduk. Buğdayları nereden getirdiğini, köyünün nerede olduğunu, bir başına korkup korkmadığını, adının ne olduğunu sorduk. Sorularımıza birer sözcükle cevap veriyor ve bu yabancılara ürkek ürkek bakıyordu. Tercümanımıza, ona Rus olduğumuzu söylemesini ve Sovyetler Birliği üzerine birşeyler bilip bilmediğini sormasını rica ettim. Çocuk gülümsedi ve şimdi Ruslar'ın, Türkler'in dostu olduğunu bildiğini, kendi köylerinde yüzü ışıklı iyi bir Rus gördüğünü söyledi. Birkaç gün önce bu adam bunların evinde gecelemiş... «Herhalde Frunze olacak» diye düşündük. Çocuk bu iyi Rus'un nasıl kendisine hediyeler verdiğini, babasına nasıl Rus topraklarından, Rus köylüsünden söz ettiğini nasıl Rus askerinin şapkalarında bir kızıl yıldız taşıdıklarını, şapkalarında kızıl yıldız bulunan bu askerlerin nasıl 14 devleti kovduklarını söylediğini anlattı. Çocuk, yüzü ışıklı demekle, ne kadar da doğru ve şairce anlatmıştı, Frunze'yi.

Konaklamak için kaldığımız köyde, bizi varlıklı, orta yaşlı bir köylünün büyük bir köy evine yerleştirdiler. Köylü ile işleri üzerinde konuşmaya başladık. 3000 dönüm toprağı, çok sayıda, galiba 2000 kadar davarı, 100 kadar da büyükbaş hayvanı, değirmeni varmış. Bu zengin köylü de İngilizleri, Fransızları, Yunanlıları memleketten kovduğu için, Mustafa Kemal'i övüyordu. Köy-

lü, «Yalnız Mustafa Kemal'in padişahla barışması gerekmektedir» diye ekledi. Bu köylünün sofu olduğu anlaşılıyordu. Namaz vakti gelince, bizimle olan konuşmalarını kesiyordu.

Yerel koşullara, özellikle köylerde uymak zorunda kalıyorduk. Her yerde, masa, iskemle bulunmuyordu. Çoğu zaman yerlerde, halıların üzerinde, bağdaş kurup oturuyorduk. Köy evlerine girerken, mutlaka kunduralarımızı çıkarmak gerekiyordu.

İlk misafir kaldığımız kasaba, Samsun'dan 25-30 kilometre uzaklıktaki Kavak'dı. Kasabaya akşam üzeri vardık. Hemen geceliyeceğimiz yere bizi götürmelerini rica ettik. Ama, oranın idare amirleri; ricalarımıza kulak asmadılar. Uzun nutuklarm çekildiği, soruların sorulduğu bol yemekli bir akşam yemeğine çağrıldık. Şafakla kasabadan çıktık ve ortalık kararmadan Havza'ya geldik. Yolda yavaş gidiyorduk. Aramızda, çeşitli yaşlarda kimseler, kadınlar ve çocuklar vardı. Bunları hesaba katmak zorundaydık.

HAVZA KASABASINDA

Havza, Mustafa Kemal Paşa'nın iki hafta kadar çalıştığı ve Frunze'nin, Yunan esirlerine karşı çok kötü davranıldığına tanık olduğu bir kasabadır. Frunze, sonraları bütün bunları «Ankara'ya Gidiş» adlı hatıralarında yazmıştır. Şunu da kaydetmeliyim ki, gerek bana, gerek Frunze'ye, köylüler, kasabanın mülki amirleri, kısacası konuşmak fırsatını bulduğumuz herkes, eskiden, hıristiyan Rumlar'la, onları çevreleyen Müslüman halkı arasında, çok iyi ilişkiler bulunduğunu söylemekten geri kalmamışlardı. Şimdi ise, Türkiye'nin bu zengin ve nüfusca kalabalık köşesi, tamamıyla mahvolmuş. Samsun,

Sinop, Amasya sancaklarının Rum halkından ancak, dağlarda dolaşan birkaç çeteden başka birşey kalmamış bulunuyor. Özellikle laz çetebaşılarından Osman Ağa, canavarca davranışlarıyla ün salmış bulunuyor. Osman Ağa, vahşi çetesiyle bütün bölgelerde, taş üstünde taş, omuz üstünde baş bırakmamış. Yerli halk onun gaddarca davranışlarını, dehşetle hatırlıyor.

M. V. Frunze, hatıralarında (*) Havza'dan on kilometre uzaklıkta gördüğü bir tabloyu şöyle anlatmaktadır :

«Silahlarını henüz teslim etmiş 60-70 kişilik küçük bir Rum grubuna rastladık. Hepsi de son haddine kadar bitikti. Kimisi, düpedüz bir iskelete benziyordu. Üzerlerinde elbise yerine bir takım paçavralar vardı. Çoğunun ayaklarında çaput bile yoktu. Grubun ortasında, başında papaz şapkası bulunan, uzun boylu zayıf bir papaz vardı. Soğuk bir rüzgar esiyordu. Muhafız erlerin götürdüğü bu kalabalık, Havza'ya gidiyordu. Bizi görünce, içlerinden bazıları yüksek sesle ağlamaya, daha doğrusu, göğüslerinden çıkan sesler zehirlenmiş yırtıcı bir hayvanın ulumasını andırdığı için, ulumaya başladı. Grubu bir süre durdurdum. Bana eşlik eden er, adamları dövmemelerini tenbih etti ve hazin yürüyüş yine başladı...»

Havza'ya birkaç kilometre kala, bizi kaymakam, askeri bir birlik ve şehir temsilcileri karşıladı.

Günün kalan bölümüyle geceyi Havza'da geçirdik. Belediye Reisinin evinde geceledik. Kasabada şerefimize öğle yemeği, akşam yemeği verdiler, kasabayı gezdirdiler... Nüfusu birkaç bini geçmeyen kasaba küçük, so-

(*) Frunze, Toplu Eserler, Cilt I, Sahife 274-351.

kakları dardı. Evlerin çoğu tahtadandı. Taş evler de vardı. Kaymakam, büyük bir ihtimamla elçilik memurlarını yerleştirdi. Belediye Reisi şerefimize bir öğle yemeği verdi. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki dostluğun ebediliği üzerine nutuklar çekildi. Kaymakam, olağanüstü, duygulu bir insan olarak Frunze'den büyük bir övgü ile söz etti:

— Hem de bu bir Rus generali dedi. Öylesine sade ve cana yakın ki tıpkı bizim Mustafa Kemal Paşa gibi...

MUSTAFA KEMAL ÜZERİNE ANLATILANLAR

Kaymakama ve öteki konuştuklarıma, Mustafa Kemal'i görüp görmediklerini sordum. Böylece Mustafa Kemal üzerine konuşmalar başladı. Bunlardan çoğu Mustafa Kemal ile konuşmuşlardı. Mustafa Kemal onlara çok nazik, çok alçak gönüllü davranmış... Paşa burada uzun bir süre çalışmış... Hepsi de onun, kendini tamamıyla Türkiye'nin kurtuluşuna adadığını görmüşler. Mustafa Kemal onları ulusal bir örgüt kurmaya davet etmiş... Doğrudan doğruya halkın içinden çıkan birleşik bir güce dayanmak gerektiğini onlara anlatmış... Ülkenin her yanına birçok telgraflar çekmiş, ona da kucak dolusu cevap telgrafları gelmiş... Havza'da yapılan toplantılarda, konuşan Mustafa Kemal şunları söylemiş: «Yurdun tam bir bağımsızlığını sağlayıncaya kadar, halkla birlikte büyük bir fedakârlıkla çalışacağıma, bütün kutsal şeyler üzerine yemin ettim». Bu sözler herkesin moralini yükseltmişti.

Havza'da konuştuklarım, Mustafa Kemal'in sözlerinden, onun halkla yaptığı konuşmalardan sonra, gençler orduya katılmaya başlamış. Gençler yurtları için döğüşeceğine, düşmanları yurttan kovacağına dair Musta-

fa Kemal'e söz vermiş. Gençlerin, çocuklarını padişaha karşı savaşmaya göndermek istemeyen babalarıyla, yaşlılarla anlaşmazlığa düştükleri de olmuş... Mustafa Kemal buradan, Havza'dan bütün komutanlara, yüksek memurlara, gönderdiği mesajlarda yurdun her yanından «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk» teşkilatları kurmaya onları davet etmiş. Havzalılar, böylesine büyük bir hareketin onların küçücük kasabasından başlamış olmasıyla öğünüyorlar.

Kaymakam :

— Emperyalistlerin : Fransızların, İngilizlerin, Yunanlıların yaptıkları zulum ve gaddarlığı bütün halkın öğrenmesi gerekir diyordu. Halkın, korkmadan, açıkça, nefretini göstermesi, mitingler, gösteriler düzenlemesi lazımdır. Halkı uyandırmak, İstanbul'un gerici hükümetinden ne gibi tehlikeler geldiğini ona göstermek gerekir, bizim görevimiz bütün halkı ayaklandırmaktır. Mustafa Kemal, İngilizler'in Samsun'dan ayrılmak zorunda kalmaları üzerine Amasya'da ve öteki şehirlerde yapılan gösterilerden çok sevinmişti.

Dinlenmek için henüz yerleşmeye fırsat bulmadan, bana ayrılan evin kapısı çalındı. Gelen Türkler'di. İstirahat etmeye engel oldukları için özür dilediler ve çevreme dizilerek, Rusya'da olup bitenler üzerine bana sorular sormaya başladılar. Tercümanı çağırmak ve konuşmalarımızda bize yardım etmesini Ağaoğlu Ahmet Beyden rica etmek lazım geldi. Canlı konuşmalarımız, gece yarısından çok sonraya kadar sürdü. Herşey sade ve candan oluyordu. Lenin'in görüşüne uygun olarak sıradan halkla aramızda bir ilişki kuruluyordu.

Ertesi gün, Merzifon şehrine doğru yolumuza devam ettik. Kısa bir süre sonra, esir bir Yunan kafilesi-

ne yetiştik. Askeri Ataşe, Zvonaryev'le yanlarından geçerken, Rusça bazı bağırmalar kulağıma çalındı. Bize yöneltilen bu sesler hiç de dostça değildi. Zvonaryev kafileye yaklaşarak, muhafızların müsaadesiyle, ne istediklerini sordu. Cevap olarak şunu duyduk :

— Ben hiçbir şey istemiyorum. Ben Bolşeviklerden nefret ediyorum. Ben burada da size karşı, Türkler'e karşı, Mustafa Kemal'e karşı savaşacağım. Mustafa Kemal, Bolşeviklerle birlik oldu.

Öfkelenmiş, kendinden geçmiş olan bu adam, herhalde çiftliğini, servetini kaybederek ihtilalden zarar görmüş olacaktı. Zvonaryev birkaç adım ilerleyerek, Türkiye'de özgürlük için kurtuluş savaşı yapıldığını ona anlatmaya çalıştı. Ama, onun seslendiği adam öfkeli öfkeli bağırıyordu :

— Siz Türkler'le elbirliği ettiniz... Çar Müslümanlarla savaşmıştı. Siz, Bolşevikler ise onlara yardım ediyorsunuz...

Zvonaryev'i yanıma çağırdım. Sonradan öğrendiğimize göre, Yunan istila ordusunda, Karadeniz kıyılarından askere alınmış beyaz Ruslar da varmış. Bunlar, hayali «Pontus Devleti» kurulması için savaşmak üzere Samsun bölgesine gönderilmişlerdi. Onları buraya Fransızlar'ın emriyle, çeşitli beyaz Rus ve Yunan örgütleri göndermişlerdi.

Konakladığımız şehir ve kasabalarda idare âmirleri bize pilav ve göbekli bardaklarla çay, küçücük fincanlarla da kahve ikram ediyorlardı. Konuşmalar, Emperyalistler, Türk - Yunan savaşı ve Mustafa Kemal'in başarıları üzerine geçiyordu. Sovyet Rusya üzerine, ardı arası kesilmeyen sorular soruyorlardı. Lenin herkesin ağzındaydı.

Mustafa Kemal'in Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Lenin'in, Sovyetler Birliği hükümetinin, Valinin, Belediye Reisinin ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye Elçisi şerefine kadehler kaldırılıyordu. Fotoğraf çekmeyi ihmal etmiyorlardı. Resimler kalite bakımından ilkeldi, ama ben onları bugüne kadar sakladım. Havza'da sokakta resmimizi çektiler. Kalabalık bir halk yığını kasaba idarecileriyle ve kaymakamla birlikte resimlerinin çekilmesini sağlamaya çalışan çocuklar toplanmıştı. Sanki kasabada yalnız erkekler varmış gibi fotoğraflarda hiç kadın görülmüyordu. Köyle kasabalar arasındaki ayrım burada kendini gösteriyordu.

MERZİFON

Milek köyünden Merzifon şehrine yöneldik. Merzifon şehrinde Hoca Ömer Efendi bizi öğle yemeğine davet etti. Hoca Ömer Efendi çok ihtiyar bir kişiydi. Herkes onu, bir saygı belirtisi olarak «Baba» diye çağırıyordu. Yemekte Kaymakam Mustafa Rasim Bey ve birçok hatırlı kasabalı vardı. Yemekten sonra kaymakam bizi şehri görmeye davet etti. Pazarı gezdik. Doğrudan doğruya yere yığılmış birçok mallar, kunduralar, elbiseler, giyecek eşyası göze çarpıyordu.

Karazape, Alacık köylerinden geçtik. Yollarda yüklü eşeklere, develere, kağnı arabalarına, bizde olduğu gibi kuru ot yüklü arabalara rastlıyorduk. İki tekerlekli kağnı arabalarına yukardan ve aşağıdan sopalar sokulmuş, bunların arasına kalın bezler gerilmişti. Bunların içinde buğday taşıyorlardı. Bütün rastladığımız Türkler bize selam veriyorlardı.

Alacık'tan, sabahın 7 sinde hareket ettik ve bir günde 40 kilometre yol aldık. Akşamleyin çok yorgun bir halde Diminhacı'ya geldik.

ÇORUM, ALACA, YOZGAT

En duygulu karşılama Çorum şehrinde oldu. Daha şehre beş kilometre kala, bizi yalnız Belediye Reisi, vali temsilcisi değil, ellerinde bayraklar, koro halinde marşlar söyleyen okul öğrencileri de karşıladı. Onlara teşekkür ettik ve Rus çocuklarının selamlarını getirdiğimizi söyledik. Bir otelde bize yer ayırmışlardı. Mutasarrıf Vehbi Beyle Belediye Reisi Nuri Efendi bize bir öğle yemeği verdiler. Yemekte konuşmalar yaptılar.

Çorum'da bir hamal ile konuştum. Hamal sırtımı okşadı ve gülümseyerek: «Ruslar iyi insanlar, yiğit insanlar» dedi.

1922 yılı 21 Ocağında Çorum'dan Alaca'ya doğru yola çıktık. Yol uzundu. Bir ırmağın kıyısında mola verdik. Burada, civar köylerin köylüleri hemen etrafımızı sardılar. Büyük bir nezaketle ve güler yüzle bize hizmet ettiler. Süt ikram ettiler ve yeniden Rusya üzerine bitmez tükenmez sorular ve Türk köy hayatını anlatmalar...

Alaca'dan başlayarak yolumuz çok zahmetliydi ve hep dağlardan geçiyordu. Akşama doğru Yozgat şehrine geldik. Bütün elçilik memurlarımızı lise binasına yerleştirdiler. Öğle yemeği, konuşmalar... Özellikle okul müdürü Ali Fuat Beyle tarih öğretmeni çok ateşli birer konuşma yaptılar. Onlar, Türkiye ile Rusya arasındaki dostluğun büyük öneminden söz ettiler. Vali Hilmi Bey bizi, Türk halkı adına selamladı. Sabahleyin okul öğrencileri, kız ve oğlan çocukları toplandılar. Şiirler ve Mustafa Kemal üzerine yazılmış şarkılar okudular.

Ailemle bana, ayrı bir yer gösterdiler. Evin hanımı temiz bir Rusça ile konuşmaya başlayınca çok şaşırdık. Hanımın çocukları da biri kız, öteki oğlan çocuğu, Rusça konuşuyorlardı. Meğer Hanımın kocası doktormuş,

esir olarak Ukrayna'da bulunmuş... Orada, evlerinde oturduğu Ukrayna'lı bir kızla tanışmış, sevişmişler, evlenmişler, kız da onunla Türkiye'ye gelmiş... Kadın Türkçe konuşmayı öğrenmiş, çok da iyi geçiniyorlarmış... Bize çok candan ikramlarda bulundular. Soru yağmurları bütün gece sürdü. Karı, koca, Rus devrimi ve Lenin üzerine birinci elden bilgi edinmek istiyorlardı. Biz de, kendi payımıza, Türk ulusal hareketine, Kemalist orduya, doğrudan doğruya Mustafa Kemal'e aynı ilgiyi gösteriyorduk.

Sonraları, bizim konuksever ev sahiplerimiz Ankara'ya geldiler ve bana bir aile fotoğrafı hediye ettiler. Fotoğrafın üzerine şunu yazmışlardır: «Rus halkının sayın temsilcisine... Onu candan sevmiş olan bir Türk ailesinin hatırası».

Konuşmamız sırasında, evin sahibi hanıma:

— Yurdunuzu, Ukrayna'yı göreceğiniz geldi mi? diye sordum.

— Gelmez olur mu? dedi... Anamı, babamı görmek isterdim. Gerçi onlardan mektup alıyorum ama, seyrek... Gitmek zor. Çocuklarla böylesine uzak bir yere, hele böyle bir zamanda nasıl gidilir? Burada bir savaş var, ortalık karışık... Kocam askeri doktor, ona izin vermezler... Kocam olmadan da ben gitmem. Artık Türkiye benim vatanım oldu. Halkı çok iyi, bana da çok iyi davranıyor.

Ankara'ya kadar bize eşlik etmek üzere Yozgat'ta yanımıza bir subay verdiler. Onunla aramızda çok dikkate değer bir konuşma geçti. Bu konuşma, Yozgat'tan Yahşi - Han'a kadar sürdü. Yahşi - Han, bir şimendüfer istasyonudur. Oradan Ankara'ya kadar trenle gidecek-

tik. Dinlenmek için, Başıbüyük, Ali Elma, Hacılar köylerinde mola verdik.

TÜRK SUBAYIYLA KONUŞMA

Subay bize hayatta çektiklerinden söz etti. Yunanlıların 1919 yılında İzmir'i işgal edişlerini görmüş, bu çok korkunç bir sahneymiş. Yunan işgal ordusuna, şehri ve dolaylarını zaptetmek için, İngiliz, Fransız, Amerikan ve İtalyan gemileri yardım etmiş. Türk Subayı :

— Bunlar, Türk kışlalarını top ateşine tuttu diye anlattı. Halbuki ateş etmeye hiç lüzum yoktu. Çünkü biz Türkler'in zaten silahları alınmıştı. Bu «medeni» yırtıcı hayvanların bize reva gördükleri vahşice zorbalıkları tasvir etmek zordur. Bizi dövdüler, bize hakaret ettiler. Birçok Türkler öldürüldü. Bunların içinde 30-40 kadar subav vardı. Yaralılar ise 500'ü geçiyordu. Bizi esir olarak götürürlerken Yunan gemisi «Paris» sahile yanaşarak kafileye ateş etti. Ben kaçmak fırsatını buldum. Bu canavarlıkları, pek doğal olarak, bütün Anadolu Türkler'i öğrendi.

Subay sözlerine devam ederek :

— Şimdi bize kur yapan İngiltere ile Fransa, gemilerle silah ve cephane getirerek, mavnalarla bütün Karadeniz kıyısındaki Rumlar'a dağıttılar. Bu silah dağıtımı işini Yunanlıların «Pont» teşkilatı idare etti. Hiç şüphe yok ki suçları olmayan sivil Rumlar'ı, esirleri, göçmenleri öldürmek hiç de iyi bir şey değil. Eskiden onlar bizimle dostça yaşıyor, kendi işleri güçleriyle uğraşıyorlardı. Şimdi onları dağlarda öldürüyorlar. Onlar da bizimkileri öldürmüşlerdi.

Subay çok açık konuşuyordu :

— Şimdi Türkler'in silahı var. Köylüler de silahlanıyor, hayatımızı, haklarımızı koruyacağız, sonuna kadar dövüşeceğiz, bizi esaret altına almalarına izin vermeyeceğiz! Artık yeter!

İngilizler'in, İstanbul'u işgal ettikleri zaman nasıl davrandıklarını, yine bu yolculuğum sırasında öğrendim. Samsun'da mutasarrıf ve Türk subayları bunu büyük bir öfke içinde anlatmışlardı. İstanbul'daki Mebuslar Meclisi dağıtılmış, Mebusları tutuklayarak Malta Adası'na sürmüşlerdi. Bütün ileri düşünceli aydınlar, bir bir tutuklanıyor, hapse atılıyor, ya da sürgüne gönderiliyorlardı.

Yanımdaki subay :

— Sizinle birlikte yolculuk eden sayın Ağaoğlu da Malta'ya gönderilenlerden biridir dedi. Kışla ve cephanelikleri koruyan Türk erleri öldürülüyorlardı. Minarelere, makineli tüfekler ve İngiliz nöbetçileri konuyordu. Bu, bizim yurtseverlik ve dinsel duygularımıza büyük bir hakaretti. Biz Türkler bunu hiçbir zaman unutmayacağız!.. Ancak yurt hainleri İngiliz emperyalistlerini destekleyebilirler.

Çok ağır ilerliyorduk. Samsun'dan hükümet merkezi Ankara'ya kadar olan 400 kilometrelik yolu, yaklaşık olarak iki haftada aldık. Ama, bu durumdan yine de biz yararlandık. Duraklamalı geçen bu uzun yolculuk bize ülkenin yaşantısını, gelenek ve göreneklerini, köylünün, kentlinin, idare amirlerinin ruh halini, halkın kurtuluş savaşına olan davranışını, itilaf devletlerinin istilacı emellerini, toprak sorununu öğrenmemize imkân verdi.

Yolculuğumuz sırasında hava, büyük bir çoğunlukla bize pek de güleryüz göstermedi. Hava soğuk ve yağış-

lıydı. Dağlarda sulu kar yağdı. Buna karşılık, çevreleri dağlarla kapalı olan vadilerde ılık rüzgarlar sanki bahar gelmiş gibi bize taze ot, kırçiçekleri kokusunu getirdi.

YOLCULUK İZLENİMLERİ

Türk Ulusal Kurtuluş hareketinin lideri Mustafa Kemal Paşa, sömürgecilik düzeni ile esaret altına alınmış geri bir doğu ülkesi için işitilmemiş derecede büyük bir siyasal iş, büyük bir teşkilat işi görmeyi başardı. Köylüler, şehir burjuvazisi ve askerler arasındaki etkisi, şöhreti, ona olan güven ve inanç çok büyüktü. Ama, bunumla birlikte halk arasmda birlik yoktu. En zavallı durumda olan fakir köylüler lidersizdi. Oysa ki nüfusun çoğunluğunu onlar teşkil ediyordu. Bu göze çarpmaktaydı. Yolda konuşmak fırsatını bulduğum bütün köylüler, adeta bir ağızdan, derebeylerinin, zenginlerin baskısından kurtulmaktan, hocaların, mollaların sömürmelerinden söz ediyorlardı. Büyük Millet Meclisinin ve Mustafa Kemal'in direktiflerini tutmayan hiçbir köy halkı yoktu. Ama, ortada maddi bir sonuç yoktu. Topraklar zenginlerin elinde kalmakta devam ediyordu, yürürlükte olan feodal vergiler, köylünün son lokma ekmeğini de elinden almaktaydı.

Türkiye'de işçiler azdı. Bunlar sadece İstanbul'da, Zonguldak'ta, tütün şirketlerinde toplanmış bulunuyorlardı. Türk halkının ulusal kurtuluş çabaları, daha çok kendiliğinden, çeteler kurmak biçiminde ortaya çıkmaktaydı. Pek çok köylüler, Mustafa Kemal'in kurmuş olduğu orduya seve seve, gönüllü olarak katılmaktaydılar. Onlar bu ordunun kişiliğinde kendi koruyucularını görmekte, onun yardımıyla, değil yalnız yabancı boyunduruğundan, ama iç zalimlerden kurtulmayı ve en önem-

lisi, toprağa kavuşmayı ve vergilerden yakayı sıyırmayı da ummaktaydılar.

Şehirlerde ve kasabalarda küçük burjuvazi, sanaatkâr, esnaf ve tüccarlar daha iyi bir yaşantının özlemi içinde, ama kararsız bir haldeydiler. Halk, padişaha ve halifeye olan inancını hızla yitiriyor, emperyalistlerin haris emellerini anlamaya başlıyordu. Türk burjuvazisine gelince, yeni akımların, cesur davranışların ve pek de sonuncu bir yer almayan, köylülerin zirai hareketlerinin doğurduğu korku onu sarmıştı.

Gittikçe daha yüksek sesle sözü edilen Türk kadınlarının kurtuluşu düşüncesi, hele gericiliğin en teşkilatlı bir gücü olan gerici hocaların propagandaları için bir besin teşkil etmekteydi. Müslümanlık din duyguları, halifeye bağlılık, Türkiye'nin bütün katlarında, bütün sınıfları arasında hâlâ çokgüçlüydü. Ama, toprak ağalarının, burjuvazinin, eski memurların başlıca korktuğu şey, zirai bir ihtilaldi. Gericiliğin bu güçleri, daha o zaman, köylülüğün, toprak konusunda, vergilere ve hoca baskısına karşı mücadele etmek üzere birleşmelerine engel olmak için ellerinden geleni yapmaktaydılar.

Kimi yerlerde valiler, mutasarrıflar ve öteki idare amirleri, eski devrin adamlarıydı. Mustafa Kemal, yavaş yavaş bunları kendinden yana olanlarla değiştiriyordu. Yeni düşünceler toplum düzeninde, şehir işlerinin idaresinde gittikçe kendini duyurmaya başlamıştı. Ama, toplum adamları da her zaman davranışlarında kesinlik gösteremiyor, kuşkulu adımlar atıyorlardı.

Yurtsever ulusal örgütlerin, «Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri»nin işleri de her zaman düzgün gitmiyordu. Mesela Trabzon'da, Fransızların ve Rumların icadı olan «Pontus Devleti»nden Türkler'i korumak için bir cemi-

yet kurulmuştu. Ama bu cemiyet «Trabzon ili Muhtariyeti Cemiyeti» adını almış, yani bu vilayetin, merkezi hükümetten ayrılma programını ileri sürmüştü. Başka yerlerde, Konya'da, Batı bölgelerinde, amaçları hiç belli olmayan, çoğu ulusal harekete karşı düşmanca nitelik taşıyan bir takım sosyal örgütler kurulmuştu. Harekete «yardım» bahanesiyle, bu örgütlere padişahın gerici ajanları sızıyorlardı. Bunlar, düşmanca gösteriler düzenliyor, çetelere sızıyorlardı. Mustafa Kemal ve ondan yana olanlar bu çeşit örgütleri dikkatle izliyor, bunların düşmanca davranışlarını farkeder etmez bunları dağıtıyorlardı.

Çoğu başıboş olan çeteler, gerici padişah - halifenin etkisine kapılmakta, Mustafa Kemal bunlarla savaşmak zorunda bile kalmaktadır.

Elçilik Heyetimizin geçtiği Anadolunun (Samsun - Ankara) bölgesinde bütün yurtsever güçleri birbirine bağlıyan başlıca halka, başta komutanlar olmak üzere askeri birliklerdi. Kendi bölgelerinde siyasal önderlikleri de bunlar yapmaktaydılar. Mustafa Kemal'in, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin emirleri, genelgeleri, kararları Ankara'dan bunların aracılığı ile çevreye yayılmaktaydı. Öğretmenler, doktorlar, gazeteci, esnaf, tüccar gibi ilerici demokratik güçler, askerlerin çevresinde toplanmaktaydılar. Resmi, resmi olmayan bütün görüş ve konuşmalarda bu, göze çarpmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın asker arasındaki şöhreti çok büyüktü. Mustafa Kemal, taşradaki işlerle ve halkın morali ile ilgili haberleri bunların aracılığı ile almaktaydı. Azınlık halinde kalmakla birlikte, generaller (paşalar) arasında, yeni idareye düşman, padişaha ve halifeye bağlı kişilere de rastlanmaktaydı.

Bütün tümenlerin, bütün alayların, ulusal hareketten ve Mustafa Kemal'den yana olduklarını söylemek

yanlış bir davranış olurdu. Böyle düşünmek, herşeyi bir renge boyamak demek olurdu. Hayır, çoğu zaman, şu veya bu askeri birlik için, şu veya bu tümen, ya da alay için mücadele edildiği oluyordu. Nitekim 1920 yılında, Samsun'da, 15. tümenin padişah taraflısı bazı subayları, Büyük Millet Meclisine karşı yıkıcı propagandalara girişmişlerdi. Buna benzer durumlar, başka yerlerde de görülmüştü. Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhı, bu çeşit davranışların önüne geçmek, bu gibi subayları uzaklaştırmak zorunda kalmıştı.

TÜRK ORDUSU'NUN ZAFERİ

Çetelerden meydana getirilmiş genç Türk Ordusu'nun, Yunanlılarla ilk karşılaşması, 10 Ocak 1921 tarihinde İnönü mevkiinde oldu. Yunan ordusu 60 bin, Türk ordusu ise 15 bin kişiydi. Ama, yine de Yunan saldırıları durdurulmuştu. Bu olayın, Türk ordusunun moralini kuvvetlendirmek, Ulusal Kurtuluş Hareketinin lideri olarak Mustafa Kemal Paşa'nın otoritesini yükseltmek bakımından büyük bir etkisi oldu.

İnönü mevkiindeki ikinci savaş, 31 Mart 1921 tarihinde oldu. Yunanlılar ikinci defa yenilgiye uğradılar. Ama bu olay, İngiliz emperyalistlerini durdurmadı. Onlar Yunanlılardan askeri harekete devam etmelerini istediler. Onlara tank, top ve İngiliz subayları gönderdiler. Yunan ordusu 100 bin süngüye çıktı. Makineli tüfek sayısı 5600'ü, top sayısı ise 350'yi buldu. Bütün Türk ordusu ise anak 51 bin süngüden, 440 makineli tüfekten ve 162 toptan ibaretti.

1921 yılı yazında büyük savaşlar oldu. Türk ordusu Sakarya ırmağının gerisine çekilmek zorunda kaldı. Cephe Ankara'ya yaklaştı. Eskişehir, Afyonkarahisar gibi şehirler düşman eline geçti.

Lloyd George sevindi ve genç Türk ordusunun tam bir bozguna uğrayacağı kehanetinde bulundu. Ama onun bu sevinci vakitsizdi.

23 Ağustostan 13 Eylüle kadar, İngiliz maddi yardımına dayanan, çok iyi donatılmış Yunan ordusuyla, ondan sayıca iki kat küçük, ama, yurt savunması gibi bir düşünce ile canlanmış, morali yüksek Türk ordusu arasında, çok çetin savaşlar oldu. Bu savaşlar, Sakarya Meydan Savaşı adı ile ün almıştır. Yunanlılar bu savaşta tam bir bozguna uğradılar. Yunan generallerinin ve Yunan Kralı Konstantin'in büyük bir gürültü ile dünyaya ilan ettikleri Yunan ordusunun Ankara üzerine yürüyüşü, böylece kesin olarak suya düştü.

Türk ordusunun Sakarya Meydan savaşmdaki bu parlak zaferi, Büyük Millet Meclisinin ve Başkomutan olarak Mustafa Kemal Paşa'nm durumunu daha da güçlendirdi. Mustafa Kemal'e (Gazi) ünvanı verildi (*).

Bu zaferin sonucu olarak Türk - Fransız anlaşması imzalandı ve İtalyanlar Antalya'dan çekildi.

Başında Franklin Bouillon (**) bulunan Fransız heyetiyle yapılan anlaşma, bizim Sovyet Elçilik heyeti Anadoluda yolda bulunduğu sırada, Ankara'da imzalanmıştı. Fransa, bu antlaşma gereğince, Kilikya'daki ordusunu çekmiş, Türkiye ile savaştan vazgeçmiş ve Sèvre antlaşması altındaki imzasını annüle etmişti. İngiltere, bu anlaşmayı protesto etti.

(*) Kitabın yazarı, Mareşallik rütbesini unutmuş olacak.

(**) Franklin Bouillon : Fransız Radikal - Sosyalist Partisinden bir Fransız Milletvekilidir. Birinci Dünya Savaşı'nda, Çekoslovakya'da, Balkanlar'da ve Türkiye'de Fransız propoganda işlerini idare etmişti (Ç. N.)

Yunan ordusunun yenilgisinden sonra Büyük Millet Meclisi temsilcileri Londra konferansına çağrılınca, halk bunu, Türk milletinin büyük bir başarısı olarak değerlendirdi. Bu olay, Türkiye'nin her yanında, Mustafa Kemal politikasının kesin başarısının bir belirtisi olarak kabul edildi. Mustafa Kemal Paşa'nın idaresi altında halkın, Yunanlılara ve İngilizler'e öldürücü bir darbe indirdiği, ağızdan ağıza yurdun her yanma yayılmakta idi.

DIŞİŞLERİ BAKANI İLE KARŞILAŞMA

Ankara'ya 30 kilometre kala, dar hatlı küçük bir şimendifer istasyonu olan (Yahşihan) da, bizim için özel bir tören hazırlanmıştı. Bizi, Dışişleri Bakanlığı temsilcileriyle, Ankara'dan gelmiş olan elçiliğimiz memurları karşıladılar. Tren bizi gündüz saat dörtte Ankara'ya ulaştırdı. Bizi törenle, bando ile karşıladılar. Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey bizi selamladı.

29 Ocak 1922 tarihinde Yusuf Kemal Beyi resmi olarak ziyaret ettim.

Yusuf Kemal Beyin dış görünüşünde gözüme çarpan ilk şey, sık, değirmi siyah bir sakalla, sağ elinde iki parmağının eksikliği oldu. Kendisi çok nazik ve sevimli bir adamdı, sözlerimi dikkatle dinledi. Manalı, kara gözleri, her hareketimi dikkatle izlemekteydi.

İlkin, yerleşmemizle ilgili birkaç soru sordu, yorucu yolculuktan sonra eşimin sağlığını sordu. Ankara'da konforun eksikliğinden yakındı.

— Elçiliğiniz, kötü, köhne bir binada bulunuyor dedi, hoş bir şey değil ama, elden ne gelir. Hele bir savaşı kazanalım, Ankara'yı yeniden yapacağız! Moskova'daki Türk elçiliği çok konforludur.

Konuşmalarımız, daha sonra, son siyasal olaylara, askeri duruma döküldü... En sonra da, Mustafa Kemal Paşa ile görüşme işine, protokol bölümüne geçtik. Yusuf Kemal Beyi ziyaretim iki saat sürmüştü.

Dışişleri Bakanlığındaki konuşmalarımdan sonra, Mustafa Kemal Paşa'ya güven mektubumu sunacağım gün ve saat bildirildi. Ankara'ya geldiğim gün, Afganistan, Buhara ve Azerbeycan elçilerini ziyaret ettim. Sonra da, Yusuf Kemal Bey ziyaretimi iade etti.

ANKARA ŞEHRİNDE KISA BİR GEZİNTİ

Dışişleri Bakanlığını ziyaretimle Mustafa Kemal Paşa'ya resmi olarak tanıtılmam arasında geçen kısa zaman süresi içinde, üstünkörü Ankara'yı dolaştım. Ankara, daracık sokaklı, köhne ahşap evli, bol minareli bir şehir. Yarı harap olmuş surlarıyla ve Beyazıt I. sarayıyla eski kale, şehre hakim bir mevkide.

XIV. yüzyılda, Yıldırım Beyazıt'la Timurlenk arasında geçen olayın izleri bulunan Türkiye tarihini hatırlamak zorunda kaldım. Burada, Ankara'da Timurlenk'le Türkler arasında büyük bir meydan savaşı olmuştu. Yıldırım Beyazıt bu savaşta esir olmuş ve özyurdu Türkiye'den dışarıya götürülmüştü.

Kaleyi, bizden önce General Frunze de ziyaret etmişti.

Kaleden bakılınca, şehrin geniş bir manzarası açılıyordu. Şehir sıkışık gibi görünüyordu. Ankara'nın etrafı tepelerle çevriliydi. Uzaklarda, ayrı ayrı yüksek dağlar ve dağ grupları göze çarpıyordu. Timurlenk'in kalesini gözden geçirdim. Mimarlık bakımından harikulade güzel olan su kemerleri artıklarını ve eski Roma

köprüleriyle, Roma imparatorlarından Ogüst zamanından kalma tapmağı seyrettim.

Bizim elçilik şehrin merkezinde, iki arabanın yanyana geçemiyeceği kadar dar bir sokakta, iki katlı, küçük ahşap bir evdeydi. Sokağımız yüksek minareli bir cami ile son buluyordu.

MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE İLK KARŞILAŞMA

Gazi Mustafa Kemal ile ilk karşılaşmamız 30 Ocak 1922 tarihinde oldu ve çok dostça geçti. Yeni Türkiye'nin lideri beni çok sade bir biçimde kabul etti. Sovyet hükümetinin, bir elçisi olarak, iki tarafın halkları arasında, Sovyet işçi köylü hükümetiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti arasında, anlaşmalar yolu ile, dostluk ilişkilerini geliştirmek ve güçlendirmek konusunda bana yüklediği ödevle ilgili sözlerimi; nihayet yeni, genç Türkiye'nin gelişmesi ve emperyalistlere karşı kesin zaferler kazanması dileğini büyük bir dikkat ve ciddilikle dinledi.

Daha sonra ben, Sovyet hükümetinin ve halk komiserleri konseyi başkanı Lenin'in, gerek Türkiye Büyük Millet Meclisine ve gerek Mustafa Kemal Paşa'ya olan başarı dileklerini ilettim.

Mustafa Kemal Paşa, bu iyi dileklerimden ötürü teşekkür ettikten sonra, iki ülke arasındaki, iki devletin ve iki milletin böylesine muhtaç olduğu, büyük dostluğu güçlendirmek konusunda bana verilen ödevi yerine getirmem için, gerek Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin, gerek kendisinin, ellerinden gelen yardım ve kolaylığı esirgemiyeceğini söyledi.

Mustafa Kemal Paşa :

— Ortaklaşa amacımız, emperyalizmle savaşmak doğu halklarını sömürgecilerin boyunduruğundan kurtarmaktır dedi. Müşterek çabalarımızla başarıya ulaşacağımıza inanıyorum. Rusya'nın ve büyük lider Lenin'in Türkiye'ye yaptığı yardımlar için teşekkür ederim.

Bu karşılıklı sözlerden sonra Mustafa Kemal beni masaya davet etti. Kahve, çay getirdiler. Aramızda, bir buçuk saat süren teklifsizce, resmi olmayan bir konuşma başladı.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, hala Frunze'nin ziyaretinin ve onunla yaptığı konuşmaların etkisindeydi.

— Frunze çok sevimli bir insan dedi. Büyük bir komutan olarak ondan çok söz edildiğini işitmiştim. Ama, genel bilgisiyle, kültürüyle karşısındakini büyülediğini bilmiyordum. Frunze ile konuşmaktan büyük bir zevk duydum. Herhalde biliyorsunuzdur; biz Frunze ile, bize yapılacak askeri yardım konusunda anlaşmaya vardık. Şimdi iş bunun gerçekleşmesinde. Bu anlaşmamızın kısa bir zamanda yerine getirileceğini umuyorum.

Sonra Mustafa Kemal, cephedeki duruma geçti. Bizim askeri işlerimiz üzerine bana sorular sordu. Mustafa Kemal'in, Kızılordunun kuruluşu ve teşkilatı, iç savaş sırasındaki savaş durumu, hatta bazı özel savaşlar üzerine esaslı bilgisi olduğu anlaşılıyordu. Özellikle Perekop destanım ve bu destanda Frunze'nin oynadığı rolü çok iyi biliyordu.

Böylesine ayrıntılı bir bilgiyi nasıl elde ettiğini sordum.

— Biz subaylar, hatta değil yalnız subaylar, bütün ilerici aydınlarımız, büyük Ekim devriminin ilk günlerinden beri Bolşeviklerin izledikleri politikaya büyük

bir ilgi gösterdik. Biz Lenin'in, Rusya'nın ezilmiş halklarının kurtuluşunu sağlıyacak bir politika güttüğünü biliyorduk. Zaten onun büyük gücü buradadır. Umutlarımız doğru çıktı. Beyaz orduların iç savaşta yenileceğine inanıyorduk. Buna neden inanıyorduk? Çünkü, Bolşeviklerin Derebey topraklarını köylülere verdiğini, bütün emekçi halkın Bolşeviklerden yana olduğunu, Lenin'in barış için savaştığını biliyorduk. Bolşeviklerin kusursuz önderliği ve disiplini altındaki yüzelli milyonluk bir halk yığınının, hiçbir istilacı ordunun yenemiyeceği bir güç olduğunu da biliyorduk.

Bu devirde Mustafa Kemal Paşa, bütün enerjisini, orduya, onun donatımına, teşkilatlandırılmasına, Yunanlıları yenmeye, ulusal harekete karşı şurada burada patlak veren isyanları bastırmaya yöneltmiş bulunuyordu. Bunun için, bizim ilk görüşmemiz; bunu izleyen bundan sonraki görüşmelerimiz gibi, askeri işlerin ve askeri taahhütlerin konuşulmasıyla geçti.

Günlük işleri, konsolosluk işleri gibi meseleleri, dışişleri bakanıyla konuşmamı rica etti ve :

— Tabii, benim yardımım gerekirse, her zaman sizinle görüşmekten büyük bir memnunluk duyacağım diye ekledi.

Mustafa Kemal Paşa üzerimde nasıl bir izlenim bırakmıştı? Birisi ile ilk tanıştığınız zaman, her şeyden önce onun dışgörünüşüne bakar, elinizde olmayarak karşınızdakini inceler, onun jestlerine, gözlerinin, yüzünün anlatımına dikkat edersiniz!

Mustafa Kemal'in saçları, sarı ve seyrek, bıyıkları kırmızımtırak ve kırpıktı. Bütün dış görünüşüne tonunu veren ve güçlü iradesini gösteren gözleri çeliktendi.

Benim ilk konuşmamı dinlerken onları böyle görmüştüm. Masanın başına geçip küçük fincanlarla koyu kahvemizi içerken, gözleri biraz koyulaştı, daha yumuşak, daha tatlı bir hal aldı. Bu ayırımı bundan sonraki karşılaşma ve konuşmalarımızda da, hem yalnız benimle değil, onun yakın çevresindeki kişilerle, İsmet ve Fevzi Paşalarla olan konuşmalarında da gördüm. Savaş vazifelerini çözümlerken yanında bulunduğum anlar olmuştur. Bu sıralarda gözleri, karşısındakini görmüyor izlenimini verirdi.

Mustafa Kemal Paşa, ortadan biraz uzun boylu, dolgun vücutluydu. Yanakları çökükçe, kaşları sık ve genişti.

Beni ilk defa kabul ettiği zaman ceketinin yakasında, dört bir yanı defne dalı ile çevrilmiş bir yıldız vardı. Başında, koyun derisinden, kahverengi yüksek bir kalpak bulunuyordu. Odasında da, çoğu zaman, başında kalpakla oturuyordu.

Mustafa Kemal Paşa ile görüştükten sonra, Azerbeycan'ın Türkiye sefiri Abilov'u görmeye gittim. Abilov, Türkçeyi çok iyi bilen eski bir Bolşevikti. Türk ilerici toplumu ve Mustafa Kemal, ona büyük bir saygı göstermekteydi. Mustafa Kemal Paşa ile olan sorumlu konuşmalarımıza, Abilov yoldaş her zaman aktif olarak katılırdı.

Abilov'un yanında Büyük Millet Meclisinin üç üyesine rastladım; bunlar : Reşat, Tevfik Rüştü ve Cemal Nuri beylerdi (*). Böylece Türkiye'nin ileri gelen toplum adamlarıyla ilişki kurmaya başladım.

Mustafa Kemal Paşa ile görüştükten sonra bütün Bakanları, Genelkurmay başkanını, şehrin idarecilerini,

(*) Herhalde Celâl Nuri Bey olacak

Meclisin ileri gelen milletvekillerini ziyaret ettim. Bakanlıklar büyük bir taş binada toplanmıştı. Bakanların çalışma odaları, yarı karanlık bir koridorda idi. Bir günde birkaç bakanı ziyaret etmek fırsatını buldum. Bakanlarla görüşmeler samimi bir hava içinde ve içilmesi zorunlu olan bir fincan kahve başında geçiyordu. Bundan sonra bana yapılan karşı ziyaretler başladı. Bunlar birkaç gün sürdü.

FAHRİYE HANIM

Mustafa Kemal Paşa'nın evinde ev işlerini, paşa'nm kuzeni Fahriye (*) Hanım idare etmekteydi. Karımla onun ziyaretine giderdik. Uzun boylu, düzgün vücutlu, kestane saçlı Fahriye Hanım, kara gözlerinin tatlı, yumuşak bakışıyla, bende, konuşmalarından zevk duyulan zeki bir insan izlenimini bıraktı. Biz ona yolculuğumuzdan, Ankara'daki yaşantımızdan söz ederdik. O da, kuzeninin her zaman meşgul oluşundan, çok çalışmasından ve az dinlenmesinden söz eder: Sağlık durumu pek de iyi değil, o ise bu çalışmalarıyla kendini harap ediyor diye yakınır ve bu durum onu çok üzerdi. Fahriye Hanım, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında, paşanın işlerinin çokluğundan ve sağlığından söz etmeye kalkıştığı zaman, paşanın can sıkıntısıyla yüzünü buruşturduğunu, Fahriye Hanımın da konuşmasını kestiğini fark ettik. Fahriye Hanım eşim Sofya İlniçna ile arkadaş oldu ve birkaç defa yalnız başına bize geldi. Fahriye Hanım şehirde yüzü kapalı dolaşırdı. Ama elçiliğe gelince çarşafını çıkarırdı. Kendisi biraz Fransızca bilirdi. Elçiliğe çevirmensiz gelirdi. Mustafa Kemal ona nazik davranır ve güleryüz gösterirdi.

(*) «Fahriye» değil «Fikriye» olacak (Ç.N.)

TOPLUM KADINI HALİDE EDİP

Birgün eşimle beni, Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı Adnan Beyle, eşi, yazar ve toplum kadını Halide Edip Hanım ziyaret etti. Benim Türkiye'de bulunduğum yıllarda Adnan Beyin önemli bir rolü yoktu. Sorumlu Bakanlıklarda (İçişleri Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı) bulunmuş olmasına rağmen oldukça renksiz bir kişiliği vardı. Sonraları, Türkiye dışındaki hayatı, onun ulusal kurtuluş hareketine ihanetini ve yıkıcı çalışmalarını meydana çıkardı.

Orta yaşlı, kültürlü, enerjik bir kadın olan eşi Halide Edip Hanımın hayatı oldukça enteresandır. Halide Edip, kızıla çalan saçlarıyla, koyu gri gözleriyle, dış görünüşünde çekici bir kadındı. Halide Edip, bir toplum örgütü olan «Türk Ocağı»na seçilmiş ilk Türk kadınıydı. Kendisi pedagojik çalışmaları olan kabiliyetli bir yazardı. Birinci Dünya Savaşında, hemşirelik etmişti. Siyasal görüşleri bakımından, genç Türk partisi «İttihat ve Terakki» liderlerine, özellikle Cemal Paşa ile Talât Paşaya yakındı. Ulusal taassuba, ermeni kırımına aktif olarak karşı koymuştu. Daha ilk gününden beri Türkiye'nin bağımsızlığı için yapılan mücadeleye katılmış, emperyalizme karşı olan görüşlerini açıkça savunmuştu. Yabancı istilacılara ve padişah idaresine karşı yaptığı şiddetli mücadeleden ötürü, İngilizlerin ısrarıyla, padişah mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırılmıştı. İstanbul'dan Anadolu'ya kaçmak zorunda kaldı. Orada gönüllü olarak Mustafa Kemal'in ordusuna katıldı ve Yunanlılara karşı savaştı.

Karşılıklı komplimanlardan ve halhatır sormalarından sonra siyasal konulara geçtik. Adnan bey daha çok susuyordu. Biz Halide Edip'le konuşuyorduk. Sovyetler

Birliği üzerine oldukça bilgisi vardı. Emperyalistler üzerine aramızda tartışma başladı. Halide Edip, Birleşik Amerika'nın, hiçbir ard düşünce beslemeden, herhangi bir politik ve ekonomik baskıya başvurmadan Türkiye'ye yardım edebileceğini, bunun için de, Türkiye'nin Amerikan mandasını sağlamaya çalışması gerektiğini ileri sürdü. Halide Edip, Birleşik Amerika mandası sağlandığı takdirde, Amerika'nın Türkiye'yi İngiliz baskısına karşı savunacağını da söyledi. Ben, Amerikan emperyalistlerinin Türkiye'yi, en aşağı Avrupa emperyalistleri kadar esaret altına almaya kabiliyetli olduklarını söyleyerek onunla tartıştım. Bunun üzerine Halide Edip, Birleşik Amerika'nın Filipinler'e yardımını örnek olarak ileri sürdü. Ben de kendisine, tarihin, bu yardımın fiyatını gösterdiğini ve Filipinler'in, tamamıyla Amerika'nın boyunduruğu altına girdiğini söyledim.

Şimdi, İkinci Dünya Savaşından sonra, Halide Edip'in bel bağladığı Birleşik Amerika'nın «Hiçbir çıkara dayanmayan» yardımlarının neye mal olduğunu görüyoruz.

Halide Edip Hanım, tipik bir burjuva toplum kadınıydı. Zaman sınavını veremedi, ulusal kurtuluş hareketi, derebeylikle ve emperyalizmle savaş, onun gücünün dışında idi. Kocasıyla birlikte, İngiliz liberalizminin kanatları altına sığındı.

TÜRKİYE ÜZERİNDE AMERİKAN MANDASI FİKRİ

Türkiye üzerinde bir Amerikan mandası kurulması tartışmaları, daha «Müdafaa-i Hukuk» Sivas kongresinde ortaya çıkmıştı. İtilaf devletlerine karşı galip gelmek umutlarını yitiren Sivas kongresinin, içlerinde Refet Paşa, Bekir Sami Bey de bulunan, bazı delegeleri, Ame-

rikan mandasını «kötülüğün azı» (*) sayarak bu görüşü ortaya atmışlardı. Onlar bu görüşü savunurlarken. Erzurum ve Sivas kongreleri kararlarının 7. maddesine dayanmaktaydılar. Mustafa Kemal Paşa, hemen, o zaman bu paragrafın, Türkiye'nin, hangi devletten gelirse gelsin, sadece bilimsel, endüstriyel ve ekonomik yardımları kabule hazır olduğunu, ama, bunun, siyasal ve ulusal bağımsızlık, toprak bütünlüğü vaz geçilmez şartına bağlılık anlamını taşıdığını ileri sürdü. Mustafa Kemal, o zaman, yabancı Amerikan mandasına olan bu eğilimle alay etti ve bu teklifleri şiddetle reddetti. Mustafa Kemal Paşa'nın o zamanki düşüncelerini bugün hatırlatmamız, yerinde bir davranış olacaktır.

Ben şimdiye kadar, yalnız burjuva aydınlarının elçiliğimize yaptıkları ziyaretlerden söz ettim. Türkiye'nin sıradan insanları da elçiliğimizi ziyaret ederlerdi. Birkaç sefer elçiliğimize, savaşçı kadınlardan, çeteci Fatma Çavuş da geldi. Fatma Çavuş bir çetenin başında bulunuyordu. Yunanlılarla ve asilerle döğüşmüştü. Fatma Çavuş, kısa boylu, zayıf, enerjik yüzlü, kara gözlü, yaşlıca bir kadındı. Bir defasında, yine bir çeteci olan ve annesiyle birlikte savaşlara katılan oğlu ile elçiliğe geldi. Fatma'nın sırtında siyah bir ceket, ayağında çizgili bir eteklik vardı. Belindeki geniş kuşağında, tüfek mermileri, kama, omuzunda da kayış görünüyordu. Başını bir yemeni ile sarmıştı. Fatma Çavuş, Sovyetler Birliği'ne olan sempatisini belirtmek, bizim askerlik işlerimiz ve Rus kadınlarının iç savaşa katılmaları konusu üzerine tafsilatlı bilgi almak için gelmişti.

Elçiliğimize, uzun boylu, düzgün vücutlu bir çeteci de gelirdi. O sıralarda misafirimiz bulunan ünlü Rus

(*) Ehven-i şer (Ç.N.)

resim sanatçısı Y. Y. Lansere'den bu çeteci ile Fatma Çavuş'un portrelerini yapmasını rica ettim. Çeteciler resimlerinin yapılmasına razı oldular. Yevgeni Yevgeneyeviç Lansére de büyük bir memnunlukla bunların portrelerini yaptı. Ben ancak bu çeşit ziyaretlerin bir kaçından söz ettim.

SOVYET ELÇİSİNE GÖSTERİLEN İLGİ

Şehre her çıkışımda, tüccar, esnaf, beni, dükkânlarına, mağazalarına, imalâthanelerine davet ederek, kendileriyle, birer bardak, çay, ya da birer fincan kahve içmek teklifinde bulunurlardı. Çarşıda görünmemle beraber, tüccarlar, ellerini göğüslerine bastırarak beni selâmlar ve kendileriyle lâf etmek üzere içeri buyur ederlerdi. Eğer çevirmensiz sokağa çıkmış bulunuyorsam konuşmamız, selâmlaşmakla, gülümsemekle ve Türkçe bildiğim birkaç sözle kalırdı.

Birgün elçiliğe, uzak Suriye köylerinden birinden bir mektup geldi.

SURİYE KÖYLÜSÜNÜN MEKTUBU

Bu mektubun hikâyesini anlatmak gerek. Elçiliğimiz bu mektubu 1922 yılı sonlarında, ya da 1923 yılı başlarında almıştı. Uzak ve ücra Suriye köylerinden birinde yaşıyan Suriye köylüsü, köylerinde benim Lenin'in temsilcisi olduğumu duyduklarını, köyde çok kötü bir yaşayış sürdüklerini, onları ezdiklerini, çok eziyet çektiklerini, Lenin'in bütün fakir fukaranın koruyucusu olduğunu ve kendi ülkesini zalimlerden kurtardığını bildiklerini yazıyordu.

Şimdi bu mektubu kelimesi kelimesine anlatmak çok zor, çünkü mektup bundan 38 yıl önce yazılmış bu-

lunuyor. Ama, mektubun ana düşüncesini çok iyi hatırlıyorum, onu, sanki şimdi önümdeymiş gibi çok iyi görüyorum. Mektup, büyük bir kağıda, arapça olarak yazılmıştı.

Mektup, elçilik personeli üzerinde büyük bir etki yaptı. Bütün engellere, Sovyetler'e karşı yapılan bütün düşmanca propagandalara rağmen Lenin'le, Sovyetler Birliği ile ilgili gerçekler, ağızdan ağıza bütün doğu emekçileri arasında yayılmış bulunuyordu. Mektupta, Ekim Sosyalist Devriminin büyük tarihsel etkisi, emekçilerin Lenin'e olan sonsuz sevgi ve saygıları, açık seçik yansımış bulunuyordu.

Elcilik bu mektubu Moskova'ya, Dışişleri Komiserliğine gönderdi.

MUSTAFA KEMAL İLE CEPHEDE KARŞILAŞMA

Birbuçuk yıl içinde ben, Mustafa Kemal Paşa ile, bizim elçilikte, onun evinde, Mecliste, cephede karşılaştım. Mustafa Kemal Paşa, uzun, ciddi konuşmalardan sonra müzik dinlemeyi, dans etmeyi severdi. Yanında müzisyenler olduğu halde, elçiliğimize geldiği geceler olmuştur. Halk müziği korusunun eşliğinde Türk şarkıları söylerdi. O zaman gözleri koyulaşır, kederli bir hal alırdı. Bu şarkılarda keder, halkın bitmez tükenmez savaşlardan duyduğu acılar, köylünün acı düşünceleri okunuyordu.

MUSTAFA KEMAL SOVYET ELÇİLİĞİNDE

Hatırlıyorum, bir gün Mustafa Kemal'in sekreteri telefon ederek :

— Paşa bugün çok çalıştı, dedi, sizi ziyaret etmek, biraz dinlenmek istiyor, yanında müzisyenler de olacak. Bi-

raz neşelenmek, dans etmek için kadınlı erkekli elçilik memurlarını toplamanızı rica ediyor.

Gerçekten de akşama Mustafa Kemal geldi. Hem yalnız da değildi. Yaverlerini, yakın arkadaşlarını da getirmişti. Onunla birlikte, elçiliğin devamlı misafirlerinden, Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa da vardı. Kemal Paşa, vaktini, masa başında dost konuşmaları arasında geçirmeyi severdi. Her zaman narzan, ya da Kafkasya'nın başka maden sularını isterdi. Pek doğal olarak masada şarap da bulunurdu.

Bu ziyaretinde Mustafa Kemal, Türk klâsiklerinden, İran şairlerinden, özellikle Firdevsi'den bir çok şiirler okudu. Türk şairi Necdeti * nin lirik şiirlerini severdi. Bunları okurken sesinde yeni bir takım notalar duyulurdu.

Mustafa Kemal ulusal şiiri çok iyi bilirdi. Yurdunu, onun tarihini, onun şarkılarını, ruhunun bütün derinliği ile severdi.

Üzgün Türk melodilerinden sonra, Mustafa Kemal, eşimden ve Elçilik sekreterinden, piyanonun eşliğinde Rus şarkıları söylemelerini rica etti. Mustafa Kemal, büyük bir memnunlukla onları dinledi, kendisi de şarkıya katıldı. Sonra «Kamarinskaya» adlı halk şarkısını çaldılar. Elçiliğin kadın memurları dansa kalktılar. Mustafa Kemal el çırpıyor, ayaklarıyla tempo tutuyordu. Vals ve başka danslar oynandı. Eğlence faslı bittikten sonra Mustafa Kemal beni ve Abilov'u ellerimizden tutarak bizimle bazı sorunları konuşmak istediğini söyledi.

(*) Türk edebiyatında böyle bir şair hatırlamıyoruz. Belki «Necati», belki de «Nedim»dir. Tanınmamış bir tekke şairi de olabilir (Ç.N.)

— Aziz dostlar, yoldaşlar, —Mustafa Kemal, sık sık benimle Abilov'u (Yoldaş) diye çağırırdı— Cephedeki durum çok gergin: Yunanlılar, Eskişehir doğrultusunda altı tümenlik bir kuvvet yığmış bulunuyorlar. Önümüzdeki hafta içinde onlardan bir saldırı bekliyoruz. Yakında toplanacak olan Cenevre konferansı üzerinde bir etki yapmak istiyorlar. Taşıt araçlarımız, atımız, eşeğimiz yok. Biricik taşıt aracımız devedir. Develer bizde savaş kahramanıdır. Oysa ki mermi götürmek zorundayız. Bize taşıt aracı ve at yardımında bulunmanızı rica ederim. Rusya'nın da güç durumda olduğunu biliyorum, o da zengin değil, ama ne olursunuz, bizi kurtarınız, top, tüfek, mermi ve para yardımından ötürü hükümetinize ve Lenin'e teşekkür ederim.

Kısa bir süre sonra Mustafa Kemal, bir elçi olarak, bana cepheden şöyle bir mektup gönderdi: «Ordu birliklerimizin, dostlarımızın memnunluğunu ve övgüsünü doğurabilecek bir durumda olduğunu bildirmekte acele ediyorum».

CEPHEYE GİDİŞİMİZ

Beni, Abilov'u, Askerî Ateşe Zvonaryev'i, cepheye gitmeye, Mustafa Kemal'in kendisi çağırdı. Cepheyi dolaştık. Altı piyade, üç süvari tümenini ziyaret ettik. Yeni ordunun kuruluşunun yıl dönümünü kutlama töreninde bulunduk. İki ordunun ve iki Kolordunun karargâhlarını ziyaret ettik. Konya'da, cephe gerisindeki askerî müesseseleri gezdik. Askerî birliklerden edindiğimiz izlenimler iyiydi. Bu, düzenli, disiplinli, çok iyi organize edimliş, büyük inisyatif sahibi, strateji ve taktik konularda yaratıcı anlayışı olan bir orduydu. Ne var ki, ordunun giyim ve kuşamı, özellikle kunduraları pek kötüydü.

Cephede bulunduğumuz günler, Türk ordusunun büyük taarruz hareketlerine (Mart, Nisan 1922) rastlamıştı. Cepheye hareketimizden önce elçiliğin kadın memurları, erlere götüreceğimiz hediyeler için küçük torballar diktiler. Torbalara, erlerin en çok ihtiyaç duyabilecekleri: iğne, iplik, düğme, tütün şeker gibi şeyler doldurduk. Torbaların üzerine de Türkçe olarak şöyle bir yazı bastırdık: «Sovyet Rusya Kızılordusundan Türk Erlerine». Hediyeleri, geçit resminden ve toplantılardan sonra, biz kendimiz dağıtmıştık. Hediyeler çok makbule geçti.

Cepheye gidişimle ilgili notlarımı saklamıştım. O devrin, gördüklerimi ve duyduklarımı yansıtan vesikaları olarak bunları aktarmaktan kendimi alamıyacağım.

Mustafa Kemal'in savaş karargâhını ziyaret etmemizi doğuran üç sebep vardı: Mustafa Kemal'in uzun süren ayrılığı dolayısıyla bizzat onun çözümlemesini gerektiren bir yığın sorun birikmişti. İtilâf Devletlerinin silâh bırakışma teklifini konuşmamız gerekiyordu. Bu onunla bir görüşmeyi kaçınılmaz bir zorunluk haline getiriyordu. Üstelik Mustafa Kemal'in kendisi de bu konuda bizim düşüncelerimizi almak istiyordu. Nihayet, bu ziyaretle yeni Türk ordusunu tanımak fırsatını da elde etmiş olacaktım.

27 Mart günü, sabah saat 7 de, özel bir vagonla. Ankara istasyonundan, yaklaşık olarak 50 kilometre uzaklıkta olan Biçer* istasyonuna doğru hareket ettik.

(*) Burada bir yanlışlık olsa gerek, çünkü Polatlı Ankara'dan 90 kilometre uzaklıktadır. Biçer'den sonra geliyor.

POLATLI — BİÇER

Polatlı istasyonunda uzunca bir süre kaldım. Bulunduğumuz yeri tanımak için vagondan çıktık. Bir çayhaneye girdik. Orada ansızın bir tarihte Kırım'dan gelerek burada yerleşen ve Rus dilini unutmamış olan Tatarlara rastladık. Gerçi kimliğimizi gizlemiştik ama, bura halkı Sovyet Rusyalı olduğumuzu hemen anladı. Bizi Belediyeye davet ettiler. Konuşmalarımızdan, kasaba halkının, itilâf devletleriyle yapılmakta olan savaşın anlamını çok iyi anladıkları meydana çıktı. Konuşmalarımızdan sonra, Kırım Tatarları bizi, kasabanın görülecek yerlerini görmeğe götürdüler. Askerî fırını gezdirdiler. Fırının düzeni ve lezzetli ekmeği özellikle dikkatimizi çekti.

Akşamın beşine doğru Biçer istasyonuna geldik. Demiryolu, vagonlar ve lokomotifler, özellikle, bir aralık Yunanlıların elinde kalan kesimdekiler, çok acınacak bir durumdaydı. Ünlü Sakarya ırmağı üzerindeki köprü, tahta ayaklar üzerine kurulmuştu. Trenler bu köprünün üzerinden, hemen hemen bir yaya hızıyla geçmekteydi. Voganların çoğunda camlar kırıktı. Trenlerde üçüncü mevki vagonlardan meydana getirilmiş «salonlar» da vardı. Vagonlarm üzerinde, Anadolu-Bağdat kumpanyasının işaretleri görülüyordu.

M. KEMAL VE İSMET PAŞALARLA BULUŞMA

Abilov'la birlikte, Biçer istasyonundan Sivrihisar'a otomobille gittik. Bu, 100 kilometreyi aşkın bir yoldu. Yolda, itilâf devletleri tarafından teklif edilen silâh bırakışması meselesini konuşmak üzere tam kadro halinde Mustafa Kemal'e giden Türk hükümetine rastladık. Sivrihisar'a sabahleyin saat 8 de vardık. Resmî bir törenle karşılandık.

Şeref kıtası, bando, halk topluluğu, kısacası herşey vardı. Sivrihisar'da, Albay Arif Bey komutasındaki Kolordunun karargâhı bulunuyordu.

Mustafa Kemal Paşa ile batı cephesi komutanı İsmet Paşa buradaydılar. Bizi hemen kabul ettiler. Kahvaltı ikram ettiler. Konuşmamız batılı devletlerin teklif ettiği silâh bırakışması üzerine oldu. Paşaların ikisi de, teklif edilen şartları çok olumsuz karşıladılar. Rusya ile karşılıklı ilişkiler, bizim iç savaş sorunları konuşuldu.

İç savaşlara katıldığımı bildikleri için beni soru yağmuruna tuttular. Konuşmalarımız, gece yarısından çok sonraya kadar sürdü.

İstilâcılara ve beyaz ordulara karşı, çok ağır şartlar altında, birçok cephelerde yaptığımız dört yıllık savaşın tafsilâtlı bir tablosunu çizdim. Kızılordunun zaferlerini anlattım. Komuta kadromuz, silâhlarımız, haberleşme yollarımız, askerî taşıt vasıtalarımız, kızılordunun donatımı üzerine verdiğim bilgiler, özellikle büyük bir ilgi uyandırdı. İsrarla Kızılordudaki siyasî komiserlerle ilgili sorular sordular: Komutanlar savaşla ilgili emirler verirken, bu siyasî komiserler işi bozmuyorlar mıydı? Lenin ve Frunze üzerine de birçok sorular soruldu. Cevaplarım aslında, genç Sovyetler ülkesinin, yaşantı ve mücadelesi konulu bir konferans halini aldı.

Şu anda, hatıralarımı yazarken, Mustafa Kemal Paşa, canlı haliyle gözlerimin önüne gelmektedir. Onun dikkatli bakışlarını görüyor, anlamadığı bir noktayı açıklamamı rica ederken, elinin doknuşunu hissediyorum. Mustafa Kemal Paşa, kimi zaman Abilov'a da sorular soruyordu.

Onlara bütün anlattıklarımı burada tekrarlamak için bir zorunluk duymuyorum. Çünkü bunlar, Sovyet okurları için bilinen şeylerdir. Ben özellikle ordudaki siyasal çalışmaların büyük önemi üzerinde durdum. Kendilerine, savaşçının siyasal eğitimi, zafer işini çözemedi, dedim. Kızılordunun sevk ve idaresinde, istilâcıların, âsi çarlık generallerinin yenilgiye uğratılmasında, Bolşevik Partisinin ve büyük bir askerî strateji dehası olan Lenin'in oynadıkları rolleri belirttim.

SİVRİHİSAR KASABASI

Ertesi sabah, Sivrihisar kasabasıyla tanışmağa gittik. İlkokulu gezdik, derslerinde bulunduk. Manzara oldukça can sıkıcıydı. Çocuklar doğrudan doğruya yerlerde oturuyorlardı. Sıra falan yoktu. Müzik dersinde çocuklar Mustafa Kemal ile ilgili şarkılar söylediler ve şiirler okudular. Okuldan ayrılırken, çocuklara gerekli hediyeler alınmak üzere, sarıklı öğretmene, Sovyetler Birliği adına biraz para verdik, çok duygulanan öğretmenin gözleri yaşardı. Boynuma sarıldı. Okulda kitap ve ders aracı yokluğundan uzun uzun yakındı.

Sivrihisar kasabasının Ulusal Kurtuluş savaşında hizmetleri dokunmuştur. Halkın topladığı para ile bir uçak satın alınmış ve cepheye gönderilmiştir. Kasabayı ziyaretimiz sırasında, uçak kasabanın göklerinde uçkmaktaydı.

1921 yılında Yunanlıların yaptığı taarruz sonucunda Sivrihisar Yunanlıların eline geçmişti. Ama, kasabanın çilesi çok sürmemiş, Türk ordusunun baskısı altında, Yunanlılar kasabayı bırakmak zorunda kalmışlardı.

Sivrihisar, çok eski, Ankara'dan da eski bir kasabadır. Padişahlardan birinin mezarı da buradaymış. Eski

camii, tamamıyla ihmâl edilmiş, harap bir durumdaydı. Eski caminin neden böylesine ihmâl edildiğini sorduğumuzda, caminin imamı, devletin yardım etmediğini, ödenek vermediğini söyledi. Kendisine, dindar kişilerin bu işle ilgilenmeleri gerektiğini söyledik; imam buna cevap vermedi.

41. TÜMEN KARARGÂHI

Öğlene doğru, otomobille, Akşehir'de bulunan batı cephesi karargâhına yollandık. Otomobillerden birinde Mustafa Kemal Paşa vardı. İkinci otomobilde, benden başka çevirmenim, bir de Türk subayı bulunuyordu. Üçüncü otomobilde Obilov yolculuk ediyordu. Yedekte bulunan tümenin yanından, cephe boyunca gidiyorduk. Bıtık köyünde, komutanı Yarbay Murad Bey olan 41. tümenin karargâhı bulunuyordu. Yine törenle karşılanma, bando, ikramlar.. Subaylarla konuşmalar, pek doğal olarak aynı konu, silâh bırakışması teklifi üzerinde geçiyordu. Tümen komutanı, bütün subay ve erlerin, Türkiye'yi itilâf devletlerinin saldırısından korumak ateşiyle yandıklarını, hepsinin silâh bırakışması karşısında olduklarını söyledi.

Konuşmadan sonra yolumuza devam ettik. Yolda, tümen birliklerinin eğitimlerini seyrettik. Genel olarak ordunun görünüşü fena değildi. Erlerin kılığı fazla kötü olmamakla beraber, ayaklarında postallar yok gibiydi. Erlerin çoğu çarıklıydı. Erleri gözden geçirdikten sonra, Aziziye kasabasına geldik. Burada, komutanı Selâhaddin Adil Paşa olan 2. kolordunun karargâhı bulunuyordu.

2. ORDU KARARGÂHI

Bundan sonraki durağımız Bolvadin oldu. Burada bizi, bağımsız 16 ncı tümen temsilcileri karşıladı. Burada

da erlerin eğitiminde bulunduk. Mustafa Kemal'in emriyle, saldırı manevraları yapıldı. Burada da, erlerin ayağında postal bulunmadığı gözüme çarptı. Erlerin elbiseleri de, 41. tümene göre, çok daha kötüydü. Birlikleri denetlerken 4. Kolordu komutanı Kemal Beyle ve öteki yüksek rütbeli subaylarla tamştık.

Biçer istasyonundan, Bağdat Demiryolunun bir kolunun geçtiği Çay mevkiine kadar olan şoşe, ancak kurak havalarda otomobillerin geçmesine elverişliydi. Yağmurlu havalarda bu yol, tam bir bataklık halini alıyordu. Çoğunlukla toprak yollardan gitmek zorunda kalıyorduk.

Yollarda kervanlara az rastlıyorduk. Rastladıklarımızın uzunluğu ise bir kilometreyi aşıyordu. Uzun bir iple birbirine bağlanmış olan develer ağır ağır yürüyorlardı. Develerin hepsine, mermi dolu küfeler yüklenmişti.

Mustafa Kemal Paşa :

— İşte bizim askerî taşıt araçlarımız, dedi. Yunanlıların tam tersi.. İngilizler onları, gerekli olan bütün askerî taşıt araçları ile donatıyorlar. Ama yine de biz onları yeniyoruz ve yeneceğiz!

Yollarda hiçbir işaret direği yoktu. Gerektiği zaman, nöbetçiler bize yönümüzü gösteriyorlardı. Yollar, şiddetli savaşların izlerini taşıyordu. Yunanlıların yakıp yıktığı birkaç müslüman köyünden geçtik.

1. ORDU KARARGÂHI

Birinci Ordu Karargâhının bulunduğu Çay mevkii, Sultandağ sırtlarının eteğindeydi. Burada bizi özel bir saygı ile karşıladılar. Köy bayraklarla donatılmıştı. Köylüler bize candan sevgi gösterdiler.

En iyi komutanlardan biri olarak ün salan Birinci Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, bizi kendi çalışma oda-

sında kabul etti. Bildiğime göre, kendisi eskiden Enver Paşa taraflısıymış. Ali İhsan Paşa, ince, zarif bir adamdı. Boyalı bıyıklarıyla, bir salon generali izlenimini veriyordu. Dış görünüşüyle zarif, güler yüzlü bir general olmasına rağmen, Ali İhsan Paşa, kendini beğenmiş davranışlarıyla, kurnazlık okunan gözleriyle, kibirli bakışlarıyla, hiç de sempati uyandırmıyordu. Birkaç gün sonra, çok dikkate değer bir olay geçti. Birliklerin denetlenmesinden sonra, oyunlar düzenlendi. Bu sırada, bir er ilerleyerek, Mustafa Kemal'e hoş geldin anlamında, Arapça yazılmış birşeyler okumağa başladı. Ali İhsan, bir kırbaç vuruşu ile eri uzaklaştırdı. Bu olay kötü bir izlenim bıraktı. Mustafa Kemal Paşa da bunun farkında oldu. Sonraları, Ali İhsan Paşa'nın gerici muhalefetle ilişkisi olduğu anlaşıldı. Biz cepheden ayrıldıktan sonra, Mustafa Kemal Paşanın, Ali İhsan'ı Birinci Ordu Komutanlığından uzaklaştırdığını bana söylediler.

Akşam yemeğine bütün subaylar davet edilmişti. Yemek, konuşmalar yapılmadan geçiştirildi. Yemekten sonra Askerî bando bir konser verdi. Subaylar da, ulusal Türk çalgılarıyla konsere katıldılar. Her misafirin önünde, menünün ve konser programının yazılı olduğu bir liste vardı.

BAŞKOMUTANLIK KARARGÂHI

Çay istasyonuna döndük, oradan da trenle Akşehir'e geldik. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile batı cephesi komutanlığının karargâhları burada bulunuyordu. İstasyondan Mustafa Kemal'in evine kadar uzanan bir kilometreyi aşkın, iki yanı ağaçlı yol boyunca, erler dizilmişti. İstasyondaki törenli karşılanmadan sonra, karargâha uğradık. bizim için hazırlanmış olan eve gittik.

Akşehir, küçük, rahat, yeşillikler içinde bir kasaba. Karargâh, kasabanın en iyi evlerinden birinde olup, bütün konforuyla, Avrupa usulünce döşenmişti.

Akşehir Yunanlılar tarafından işgal edilmemişti. Ama, kenar mahallelerdeki evlerin çoğu, topçu ateşiyle yıkılmıştı.

Sabahleyin Akşehir mezarlığına gittik. Türk halk heccavı Nasrettin Hoca'nın mezarı da orada bulunmaktadır. Hocanın mezarı büyük bir saygı görmekte, çevresinde her zaman bir kalabalık görülmekte, burası bir çeşit ziyaret yeri sayılmaktadır. Mezarı ziyaretimiz sırasında, mezarın çevresinde çarşaflı Türk kadınları, birçok da subay bulunuyordu. Subaylar ateşli ateşli konuşuyorlardı.

Mezarın üzerinde, çoğu Nasrettin Hoca.nın fıkralarından alınmış birçok yazılar vardı. Bazılarının söylediklerine göre, bu mezarda kimse yokmuş. Nasrettin Hoca bu mezarı kendisi yaptırmış ve öldüğünü etrafa yayarak, bilinmeyen bir ülkeye çekip gitmiş.

Gece Mustafa Kemal, Nasrettin Hoca'nın serüvenleriyle, onun padişahların, hocaların, zenginlerin hilecilikleriniı meydana vuran davranışlarıyla ilgili birçok fıkralar anlattı.

İsmet Paşayı da ziyaret ettik. Geri kalan zamanımızı, Mustafa Kemal'in karargâhında geçirdik. Akşama doğru, rumların bulunduğu bir köye gittik.

Köyde rum erkekleri çok az kalmıştı. Köy halkının çoğunluğunu kadınlar teşkil ediyordu. Gelişimiz büyük bir ilgi uyandırdı. Bütün köy halkı sokaklara döküldü. Otomobilimiz, kalabalık bir topluluk tarafından kuşatıldı.

MUSTAFA KEMAL'İN DÜŞÜNCELERİ

Akşam yemeğinden önce, Mustafa Kemal Paşa'nın çalışma odasında Türkiye'nin siyasal durumu, İtilâf devletlerinin teklif ettikleri silâh bırakışmasının şartları ve bu teklife verilmesi düşünülen cevap üzerine uzun uzun konuşuldu. Mustafa Kemal, Bakanlar Kurulunun ve kendisinin hazırladığı cevap tasarısını okudu. Karargâha gelen bakanlardan bazılarının, özellikle Trabzon Milletvekili ve Maliye Bakanı Hasan Beyin Türk maliyesinin içinde bulunduğu ağır durum dolayısıyla, İtilâf Devletlerinin tekliflerine boyun eğmek gerektiği düşüncesini savunduğunu anlattı. Mustafa Kemal Türk halkının emperyalistlere boyun eğmeye karşı olduğunu, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yardım ettiğini, ilerde de yardım edeceğini, bundan ötürü, emperyalistlere taviz vermemek gerektiğini ileri sürerek Hasan Beyin düşüncelerine itiraz etmiş, Türk ordusunun gücünün artması, emperyalistler arasındaki anlaşmazlıklar, İtilâf Devletlerini böyle bir teklifte bulunmağa zorlayan nedenlerin başında gelmektedir. İşin sonuna kadar gitmek ve emperyalistleri yurdun kutsal topraklarından kovmak gerekmektedir. İşte Mustafa Kemal'in çıkardığı sonuçlar bunlardı.

Silâh bırakışma teklifine verilen cevap, Mustafa Kemal'in ileri sürdüğü düşüncelere uygun bir ruhtaydı. Böyle bir teklifte bulunulduğu için teşekkür edilerek, nazik bir tonla kaleme alınan Türk cevabında, üç büyük devletin teklifinden çok uzaklaşan şartlar ileri sürülmüştü.

Mustafa Kemal Paşa ile dostça konuşmalarımız arasında, Türkiye'nin iç durumuna da değindik. Ülkede reform yapılması gerektiğinden söz ettik. Mustafa Kemal Paşa, batı cephesi karargâhındaki konuşmamız sırasında, ansızın Sovyetler Birliği'ndeki Bolşevik partisinin rolüne ve önemine geçti :

— Sizin Rusya'da, mücadeleci, emektar bir işçi sınıfı var, dedi. Ona dayanmak mümkündür ve dayanmalıdır. Bizde işçi sınıfı yoktur, köylüye göre ağırlığı çok azdır. Sizde endüstri gelişmiştir. Bizde ise yok gibidir. Fabrikalarımız, parmakla sayılacak kadar azdır.

Ertesi gün ordu, kuruluşunun ve zaferlerinin yıldönümünü kutladı. Mustafa Kemal adına bir tebrik yazıp gönderdim. Abilov Yoldaş da aynı şeyi yaptı. Yıldönümü ile ilgili olarak, Ankara'daki Buhara ve Afganistan temsilcilerine de bir mesaj gönderdim.

Mustafa Kemal Paşa, Kızılordu adına yazdığı tebrik mesajıyla cevap verdi. Sonra, Türk Başkomutanlık karargâhı Genelkurmay Başkanının, yanımızda okuduğu bir raporunu dinledik. Kürt liderlerinden birinden bağlılığını ve Mustafa Kemal Paşanın bütün emirlerini yerine getirmeğe hazır olduğunu bildiren bir telgraf alınmıştı.

Mustafa Kemal Paşa bize bu Kürt lideriyle nasıl tanıştığını, düşmanını nasıl dost hale getirdiğini ve şimdi Kürtlük işinde ondan nasıl yararlandığını anlattı. Genel olarak Mustafa Kemal, nerede olursa olsun, ister Anadolu'da göçebe aşiretler, ister Arabistan'da bedeviler arasında olsun, her yerde, akıllıca davranışlarıyla, bu liderleri kazanmakta büyük bir başarı göstermiştir.

1. ORDU'NUN GEÇİT RESMİ

Ertesi gün otomobille, Çay köyüne, 1. Ordu karargâhına hareket ettik. Burada ordu, büyük bir geçit resmi yapacaktı. Devamlı olarak Sultandağı sırtlarının etekleri boyunca yol aldık. Yolumuz meyva bahçeleri arasmdan geçiyordu. Köye birkaç kilometre kala, bizi, 1. Ordu komutanı karşıladı.

Ordu karargâhına gelince, kıyafetimizi değiştirdik ve geçit resmine gittik. Hepimize birer at verdiler. Yanımda bizim askerî ataşe vardı. Beni, Türk erlerine hediyelerini vermek için gittiği Akşehir'de beklemişti.

Geçit resmine çıkan birliklere doğru giderken, yolda, Mustafa Kemal Paşa'ya, ordunun önemi üzerine bir konuşma yapıp yapmıyacağını, eğer böyle bir konuşma yapacaksa, Türk ordusunu, Sovyetler Birliği adına tebrik etmek için benim de bir konuşma yapmama razı olup olmayacağını sordum. Şu anda orduya siyaset sokmaktan, ordu içinde siyasal ihtirasları körüklemekten çekindiği için orduda konuşmalar yapmadığı cevabını verdi. Kızılorduyu daha bilinçli, böylelikle de daha güçlü ve daha disiplinli bir hale getiren onun siyasal eğitimi konusunda söylediklerimi kendisine hatırlattım

— Ordu, dedim, ne olursa olsun, şu ya da bu siyasetin ordusudur. Bundan ötürü onu buna hazırlamak, belli bir siyasal ve terbiyeci çaba harcamak gerekir.

Cepheye gelince, Mustafa Kemal Paşa, bütün yüksek rütbeli subayları çağırmalarını emretti. Yapılan törenin önemini belirten bir konuşma yaptı ve daha küçük rütbeli subaylara, onlar da erlere iletmek üzere benim ve Abilov'un da tebriklerimizi bildirdi. Bu bir başlangıçtı. Bundan sonraki ordu denetlemelerinde, artık Mustafa Kemal'in kendisi erlere nutuklar çekiyor, bizim de konuşmalar yapmamızı rica ediyordu. Bundan sonra Mustafa Kemal'e 57., 15. ve 23. tümenler takdim edildi. Tümenlerin genel görünüşü iyi, ama, kılık kıyafetleri oldukça karışıktı. Bunların da postalları yoktu. İki tümenin silâhları Alman, birinin Rus yapısıydı. Üç tümenin, topyekûn, insan sayısı 15 bindi. Erlerin yüzleri yorgundu. Gelişimizi uzun bir süreden beri bekliyorlardı. Hepsi de

törene uzak köylerden gelmişti. Mustafa Kemal birlikleri dolaştı, onlarla merhabalaştı. Erler hepsi bir ağızdan ve güvenli bir eda ile ona cevap veriyorlardı. Piyade tümenlerinin gerisinde, hafif toplar, dağ topları ve ağır toplar olmak üzere, topçu yer almış bulunuyordu. Denetleme sona erince, birlikler resmî yürüyüşle önümüzden geçtiler. Bütün bunlar iki saatten fazla sürmüştü. Geçit resmi bittikten sonra, birlikler hemen oracıkta, ovada istirahat ettiler.

Geçit resmi bitince, bizi özel olarak hazırlanmış bir barakaya götürdüler, çay ve kahve ikram ettiler.

ER OYUNLARI VE TEMSİL

Erler için oyunlar, şarkılar, danslar, güreşler ödüllü çeşitli yarışmalar başladı. İp çekişildi. Ekmeği kimin çabuk yiyeceği; kimin çabuk soyunup giyineceği yarışmaları yapıldı. Koşular düzenlendi. Oyunlar başlamadan önce bir h oca çıkıp dua etti, bundan sonra on kurban kesildi. Koyunları, bizim barakanın önünde hocanın kendisi kesti. Er oyunlarından ve istirahatten sonra, bizi, ordu karargâhına, akşam yemeğine davet ettiler. Yemekte bütün yüksek rütbeli subaylar da vardı. Yemek masası büyük bir anbarın içine kurulmuş, yeşil otlarla ve Türk bayraklarıyla süslenmişti. İki orkestra vardı. Biri askerî bandoydu. Ötekisi de ulusal Türk müzik âletlerinden kurulmuştu. Yemekte, karşılıklı dostça konuşmalar yapıldı.

Yemekten sonra, elektrikle aydınlatılmış anbarda bir temsil verildi. Elektriği otomobil motorundan elde etmişlerdi. Bütün bunlar bana, bizim Kızılordudaki temsilleri hatırlatıyordu. Erler burada kendilerini daha özgür duymaktaydılar. Bütün temsiller, bugünün konuları üzerine yazılmış küçük yurtsever nitelikte piyeslerdi. Halkın, Tür-

kiye'nin bağımsızlığı için yaptığı savaşı öven şiirler okundu. Bir sıra komik numaralar ve sahneler de vardı. En sonunda, iki yobazın cahilliğiyle ve aç gözlülüğü ile alay eden bir piyes oynandı. Bu piyes, çok beğenildi, erler arasında bitmez tükenmez gülüşmelere yol açtı. Bu olay, subayların yobazlığa karşı olan olumsuz tutumunu çok açık olarak ortaya koymakta idi.

Sonra erler, yurtsever şarkılar söylediler. Mustafa Kemal'e sevgi gösterileri yapıldı. Önceden uyuşmaya varılmadan bir konuşma yapmaktan kaçınarak, biz de, Abilov ile birlikte Mustafa Kemal'e dönüp onu alkışladık. Bu olay, büyük bir heyecanın ve alkış tufanının kopmasına sebep oldu. Eğlenceler, gece yarısına kadar sürdü.

ÖKSÜZ YURDU

Ertesi gün bir öksüz yurdunu ziyaret ettik. Bu ziyaretimiz, beş-altı yaşındaki çocukların sünnet edildiği bir zamana rastlamıştı. Bizi, çocukların yerlerde yatmakta oldukları bir odaya aldılar. Çocukların yüzü sararmıştı. Kimisi inliyordu. Bunlar kadere terkedilmiş öksüz çocuklardı. Sünnet olmak fırsatını bile bulamamışlardı.

Buradan Çay istasyonuna hareket ettik ve trenle Akşehir'e döndük. Yolda, Mustafa Kemal'le konuşmamız sırasında, tekrar, Türk ordusunda kültürel ve politik çalışmaların yokluğu meselesi söz konusu oldu. Biz, Türk ordusunda gazete bulunmadığına işaret ettik. Mustafa Kemal Paşa, bu iş için kendilerinde ödenek olmadığını, hattâ subay ve erlerin, birkaç aydanberi maaş bile alamadıklarını, sonra, genel olarak, serbest bir matbaa bulunmadığını da söyledi ve :

— Bu konuda bize yardım ederseniz, yardımınızı büyük bir memnunlukla kabul ederiz, diye ekledi.

Sonra kurmaybaşkanım çağırttı ve orduda, siyasal, kültürel bir çalışma için ne kadar paraya ihtiyaç bulun-

duğunu onunla birlikte hesaplamaya koyuldu. Gazete ve dergi çıkarmak için, hiç değilse iki tane gezici, bir tane de batı cephesi için büyük matbaaya ihtiyaç vardı. Bir sinema makinesi de tedarik etmek gerekiyordu. Bütün bunların yıllık masrafı 100 bin lira kadar tutmak idi.

Bu kadar çok bir paranın bende bulunmadığını, daha mütevazi bir meblağ, meselâ 20 bin lira kadar bir para verebileceğimi bildirdim.

Harp Akademisi meselesi de görüşüldü. Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmayda buna benzer küçük bir örgüt bulunduğunu, burada subaylara ders verildiğini söyledi. Burada, cephede, bir Akademi kurulmasının, İstanbul'a karşı iyi bir gösteri olacağı düşüncesini ileri sürdüm. Bu düşünce Mustafa Kemal'in çok hoşuna gitti, İsmet Paşa'ya bununla ilgili bazı emirler verdi.

Mustafa Kemal Paşa cepheden dönünce, bana, kendi imzasını taşıyan ve batı cephesi komutanı İsmet Paşa'ya, bir matbaa kurması için vermeyi vaadettiğim parayı hatırlatan bir mektup gönderdi. Mektubu aynen şöyleydi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisliği
Özel Kalem
6/187 Ankara, 20 Nisan 1922

Rus Sovyet Cumhuriyeti Temsilcisi
Aralov Yoldaşa

Orduya bir matbaa sağlamak için Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya bağışladığınız paranın bir bölümü olan onbin lirayı, İsmet Paşa'ya iletilmek üzere, Millî Savunma Bakanlığı'nca gönderilen subaya vermenizi rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
ve Başkomutan
Mustafa Kemal (İmza)

ANADOLU'DA RUS KÖYÜ CİGİDİYA

Bir gün Mustafa Kemal'le konuşurken, paşa, bana ve Abilov'a dönerek :

— Akşehir'den pek de uzak olmayan bir yerde, Cigidiya adlı bir Rus köyü olduğunu biliyor musunuz? Dedi. Oraya gitmek ister misiniz? Size bir kılavuz veririm.

— Nasıl Rus köyü? Nereden gelmişler?

— Çok basit.. Sizin Birinci Çar Nikola zamanında dinî tarikatlar takip ediliyormuş. Tarikata bağlı olanları, asıyor, hapse atıyor, sürgüne gönderiyorlarmış. Rusya'nın güneyinde de tarikatlar varmış. Çarlık hükümetinin takibatından kaçan tarikat mensupları, Romanya'ya, oradan da Türkiye'ye sığınmışlar. Müslüman Türkiye, onları barındırmış, kendilerine toprak vermiş.

Cigidiya'da, geniş sokaklar, tahta ve sac kaplı damlarında, eski kuyularının üzerinde leylekler bulunan, yüksek damlı güzel köy evleri gördük. İki otomobilin gelişi, köy halkı arasında bir şaşkınlık yarattı. Halkın çoğu evlerine saklandı. Köyün tam ortasında durduk. Kocaman kızıl sakallı yaşlıca iki köylü yanımıza yaklaştı.

Rusya'dan bir elçinin geldiğini öğrendikleri zaman, önümüzde saygı ile eğildiler. Onlardan biri, orada toplanmış olan çocuklara seslenerek : Koşun, babalarınızı buraya çağırın! dedi. Bütün köy evlerinden insanlar çıkmağa başladı. Aralarında renkli süslemelerle kaplı buluzlar, bordürlü eteklikler giymiş kadınlar da vardı.

Bizi büyük bir köy evine, muhtara götürdüler, oturttular. Aramızda, eski Rus şivesi kokan, gerçek Rus dili ile bir konuşma başladı. Muhtar, burada Rus'ların çok

eskidenberi oturduğunu bildirdi. Bunlar Nekrasov * tarikatına bağlıymışlar.. Bunların söylediğine göre, deniz kıyısı köylerinde yerleşen daha başka Ruslar da varmış. Bunlar balıkçılıkla geçiniyorlarmış. Türkler bunlara kötü davranmıyorlarmış. Nekrasov'cılar, bütün Rus gelenek ve göreneklerini korumuşlar. Köy kızlarından yalnız bir tanesi, bir müslümanla evlenerek köyden gitmiş..

Bütün Cigidiya köylüleri dinde eski düzen taraflısıydı. Rusçayı Türkçeden iyi bilmekle beraber Rusyayı hatırlamıyorlardı. Rus biçimi giyiniyor, sakallarını kesmiyorlardı. Bababaları ve dedeleri Kuban'lı, Don'lı, ya da çoğunlukla Samara'lıydı. Bazıları kendilerine Nekrasov'cu diyorlardı. Yalnız eski Rus yazısını biliyorladı. İçlerinde, şimdiki Rus alfabesini bilenler çok azdı. Köyde, eski İkonlarla süslü bir tekke ile, çok eski devirlerden kalma, olağanüstü değerleri olan İkon'ların bulunduğu küçük bir kilise vardı. Kilisede dinsel törenleri, seçimle iş başına gelen Klim Yakovlev adlı bir papaz idare etmekteydi. O sıralarda köyde 60 kadar ev vardı.

Nekrasov'çular, Sovyetler Birliğindeki yaşayış düzeni üzerine birçok sorular sordular. Sovyetler Birliğine dönmek istediğini gösterdiler.

Köyde enteresan bir olay geçti. Sokağa çıktığımız zaman bizim Askerî Ataşe, köylülerle birlikte bir fotoğraf çekmeyi teklif etti. Fotoğraf makinesini hazırladı. İşte bu sırada bütün köy kadınları, çekiyor, çekiyorlar» diye bir çığlık atarak çil yavrusu gibi dağıldılar. Onlar,

---

(*) Nekrasov Tarikatı : Don ve Kuban kazakları arasında yaygın bir tarikattı. Bulavin isyanının (1703) bastırılışından sonra, tarikat mensupları İgnati Nekrasov'un başkanlığında, Kuban'a, 1827 yılında da Türkiye'ye göç etmişlerdir. Puşkin'in «Kırcalı» hikâyesinde bu tarikattan söz edilir. S. İ. Aralov.

hiçbir zaman, ne bir fotoğraf makinesi, ne de bir fotoğraf görmüşlerdi. Askerî Ateşe Zvonaryev'in bir borudan baktığını ve elleriyle birşeyler yaptığını görünce, onları bu üç ayaklı araca çekeceğini sanmışlar...

Nekrasov'cular, XVIII. yüzyıl başlarındaki görenek ve geleneklere göre yaşıyorlardı. Okulda öğrenim Zebur üzerinden yapılıyordu. Çocuklar, sırtında, uzun siyah bir kaftan olan öğretmenin söylediklerini, bir ağızdan, koro halinde tekrarlıyorlardı. Öğretmenleri gözlerini kitaplardan ayırmaya izin vermediği halde, şeytan bakışlı çocuklar, bize büyük bir ilgi ile bakıyorlardı.

Konuştuklarımızın anlattıklarına göre, köylülerden bazıları, adamakıllı rakı içiyorlarmış. Şimdi artık Nekrasov'cular Türk uyrukludurlar. Gençler Türk ordusunda askerliklerini yapıyorlar. Buraya ilk yerleştikleri zaman toprakları pek çokmuş, ama zamanla, topraklarını ellerinden almışlar.. Cıvarlarında bulunan göçebe aşiretler, asker kaçakları sık sık köylerine saldırır, mallarını ellerinden alırlarmış. Padişahlık zamanında, birçok atları, arabları, salma olarak ordu için alınmış. Bütün bunlar, köyde oldukça ağır bir durum yaratmış.. Böylece Nekrasov'çularda şiddetli bir yurda dönmek isteği uyanmış. Bizim köye gelişimiz, Nekrasov'cularda, bu isteğin gerçekleşebileceği umudunu uyandırdı.

Bir süre sonra Elçiliğe, Rusya'ya dönme meselesini görüşmek üzere, köyce seçilmiş bir heyet geldi. Sovyet hükümeti Nekrasov'çuların yurda dönmelerine izin verdi. Onlara Kuban'da toprak dağıtıldı. Ancak varlıklı köylülerden küçük bir azınlık Türkiye'de kaldı.

İSMET PAŞA'NIN ZİYAFETİ

Batı cephesi karargâhına gelişimizin şerefine İsmet Paşa bir ziyafet verdi. Menü listeleri resimlerle süslen-

mişti. Resimleri yapanlar da subaylardı. Mustafa Kemal Paşa ile Fahri Paşa, Sovyetler Birliği, Lenin ve Kızılordu şerefine kadeh kaldırılmasını teklif ettiler. Ben de Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusu ve İsmet Paşa şerefine kadeh kaldırılmasını teklif ettim.

Geceyi yine Mustafa Kemal Paşa'da geçirdik. Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'dan Ankara'ya döndüğü haberi alındı. İtilâf devletlerinin Türkiye'ye yaptıkları yeni bir teklifin metni Ankara'dan geldi. Bu yeni barış teklifi Sévre andlaşması ruhuna uygundu. Mustafa Kemal Paşa, bu yeni teklif metnini, benimle Abilov'a verdi:

— İlkin silâh bırakışması üzerine olan teklife genel bir cevap veririz, dedi, sonra da bu kürek mahkûmiyeti teklifine cevap veririz.

Konuşma sırasında, Türk ordusunun kuruluş yıldönümü ile ilgili Buhara ve Afganistan elçiliklerinden birer tebrik telgrafı geldi. Afgan elçisinin tebriki Pan-İslâmizm ruhunda yazılmış olup, «Bütün müslüman halkları adına» ve «Hıristiyan kâfirlere karşı son savaş» gibi cümleleri taşımaktaydı. Bu tebrik telgrafı Mustafa Kemal'in hoşuna gitmedi, geri çevirmek istedi. Biz kendisine, bunu, kısaltılmış bir halde gazetelere vermesini söyledik, ama, biraz geç kalmıştık. Çünkü tebrik, bütünüyle gazetelerde çıktı.

MUSTAFA KEMAL'İN KONUŞMASI

Ordunun kuruluşunun yıldönümü ile ilgili olarak, subay ziyafetlerinden birinde, Mustafa Kemal Paşa uzun bir konuşma yaptı. Konuşmasında, cephedeki durumu tahlil ettikten sonra Türkiye'deki reformlar, Sévre andlaşmasının tasfiyesi, gerici Padişah hükümetiyle mücadele üzerinde durdu.

Mustafa Kemal, bu konuşmasında, iyi bir biçimde gelişen Türk-Sovyetler Birliği ilişkilerinden ve Sovyet hükümetinin Türk ordusuna yaptığı yardımlardan birçok defalar söz etti. Bu arada:

— Yunanlaılarla itilâf devletlerinin silâh bırakışması üzerinde böylesine israr etmeleri, Türk ordusunun başarılarının bir belirtisidir, dedi. İnönü'de ve Sakarya'da kazandığımız zaferler, yeni ulusalTürkiye'nin gücünü göstermektedir. Cephe gerisinde —kuzeyde ve doğuda— hüküm süren sükûnet, tamamıyla Sovyetler Birliği'nin dostluğu ile onun, hiçbir çıkar gözetmeden cömertçe yardımlarıyla sağlanmıştır. Bunlar bizim, dayanıklılık ve güç kaynaklarımızdır. Tabiî bu, İngiltere ile öteki emperyalist devletlerin hiç de hoşuna gitmiyor. Onlar Sovyetler Birliği ile aramızı bozmak için birçok defalar ajanlarını aramıza sokmuşlar. Ancak bu emellerine hiçbir zaman erişemiyeceklerdir. Bizim özgürlüğümüz ve gücümüz Sovyetler Birliği'ne bağlıdır. Bunu daima hatırlamamız gerekir. İngiltere, Yunanlıların tam bir bozguna uğramalarından korkuyor. Lord Curzon, herşey olup bitmeden, bizi, Yunanlılarla bir silâh bırakışması anlaşmasına kandırmaya çalışıyor. Hattâ daha ileri giderek, Anadolu'nun işgal altındaki öteki bölgelerini boşaltmayı bile vaadediyor. Ama biz, yurdumuzun her bölgesindeki düşmanlarımızı boğacağız. Bütün ülkenin, bütün ulusun başlıca ödevi olduğu gibi, bizim de başlıca ödevimiz, henüz Türk topraklarında bulunan düşmanlarımızı, elde silâh, mahvetmek, yurdumuzdan kovmaktır.

Mustafa Kemal Paşa, sözlerine devam ederek:

— Bazı düşman ve zayıf kişiler, paniğe kapılarak, gûya ordumuzun taarruz kabiliyetinden yoksun olduğunu, taarruz edemeyeceğini söylüyorlar. Ama biz, Türk

ordusunun güçlü olduğunu, ve düşmanı yeneceğini biliyoruz. Biz bunu İnönü'de, Sakarya'da gösterdik. Türk ordusunun ilerde özgürlüğümüzü savunmaya yeterli olduğunu göstereceğiz.

Mustafa Kemal Paşa, ulusal teşkilâtı güçlendirmek için bütün ülkede büyük bir enerji ve çalışıldığını söyledi. Ama İstanbul'da «Padişah hükümeti ve onun yardakçıları, ahlâksızlıklarıyla, çapulculuklarıyla, ulusal zenginliği çalmalarıyla ün almış, insan cinsinin seyrek rastlanır örnekleridir. Bunlar, kirli işleriyle ulusu bölmek ve onu yırtıcı emperyalistlerin dişleri arasına atmak istiyorlar.» Bunlar Mustafa Kemal'in kendi sözleridir.

Mustafa Kemal, sözlerine devam ederek :

— İstanbul hükümetinin bakanları satılık kişiler, dedi. Onlar İngiliz sterlin'in, Amerikan dolarının hatırı için ulusal bağımsızlığımızı satmaya hazırdırlar.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, bu meşhur konuşmasını, çok sakin ve kendine güvenir bir eda ile yapmış, ama, ulus düşmanlarına ve özellikle İngiliz emperyalistlerine karşı ağır deyimler kullanmaktan çekinmemişti.

Cepheden ayrıldıktan sonra piyade kolordusu komutanı Kâzım Paşa'yı da ziyaret ettik. Kâzım Paşa, bizi büyük bir sevinçle karşıladı ve ordu içindeki çalışmalarını anlattı.

— Orduyu kurarken büyük güçlüklerle karşılaştık, dedi. Ortada dağınık, parça buçuk birliklerden başka birşey yoktu. Bu konuda Mustafa Kemal Paşa'nın hakkını vermek gerekir. Başlarında Mustafa Kemal Paşa olduğu halde bizim subay grubumuzun, istilâcıları ülkemizden kovacaklarına, halkın tam bir bağımsızlığını ve Türki-

ye'nin ulusal sınırları içinde bütünlüğünü sağlıyacaklarına bir çokları inanmıyordu. Biz ise, bağımsız bir Türkiye'nin yaratılışında, hiç kimsenin engel olamayacağına inanıyorduk...

SUVARİ KOLORDUSUNUN GEÇİT RESMİ

Yalık kasabasında bulunmakta olan süvari kolordusunun geçit resmini görmek üzere 1 Nisan günü sabah karanlığında hareket ettik. Süvari Kolordusu, 2., 4. ve 14. süvari tümenlerinden meydana gelmişti. Kolordunun komutam Fahri Paşa, işinin ehli, cesur bir süvariydi. Türkler onu bizim general Bodyonni'ye benzetiyorlardı. Ovaya gelince bize verilen binek atlarına bindik ve cephevi dolaştık. Süvarilerin görünüşü piyadelerden çok daha canlıydı. Kılık kıyafetleri daha tekdüzeydi. Hemen hepsinin ayağında çizme vardı. Atlar iyi, ama ayrı ayrı donlardaydı. Kolordunun mevcudu 6 bin kılıçtı. Topçu ve makineli tüfekçiler dahil 8 bin kadar at vardı.

Kolordunun komutanı Fahri Paşa, Mustafa Kemal yaklaşınca, yaşın kılınç Paşa'nın yanma koştu ve tekmil haberini verdi. Kolordu, Mustafa Kemal Paşa'nın önünden süratle geçti. Geçit resminden ve küçük bir manevradan sonra, Mustafa Kemal Paşa alayları topladı ve bir konuşma yaptı

— Askerler, dedi, savaş artık bizim yüzümüze gülmeğe başladı. İngilizlerin boğazlanmak üzere gönderdiği Yunanlıları yeniyoruz. İngiliz emperyalistleri bizi yok etmek istiyorlar, ama bunu başaramayacaklardır. Türk halkı ve Türk ordusu, kendi bağımsızlığı için savaşa girişmiş bulunuyor ve düşmanlarını, kendi kutsal topraklarından atacaktır. Sovyetler Birliği'nin elçisi de burada, bizimle birlikte bulunuyor. Kendisinden birkaç söz söylemesini rica ediyoruz.

Eğerin üstünde, binicilik kurallarına göre doğru oturup oturmadığımı bilmiyorum. Ama, atım rahat duruyordu. Bütün gözler bana dönmüştü. Yanımda Abilov vardı.

— Yiğit ve soylu erler, diye söze başladım, size Kızılordu erlerinin selâmını getirdim.

Mustafa Kemal Paşa, Fahri Paşa'ya birşeyler söyledi. O da elini salladı. Bunun üzerine Türk suvarileri, Kızılordu şerefine «çok yaşa» diye bağırdılar. Ben sözüme devam ettim :

— Gazi Mustafa Kemal Paşa'nız, Rus askerlerinin ve Rus halkının, kendi yurdundan 14 ülkenin emperyalistlerini, bu arada, Yunanlıları da Ukrayna'dan attığını ve kenyurdunu kurtardığını söyledi. Rus işçi ve köylüsü iktidarı ellerine alarak yeni bir devlet kurmaktadırlar. Sevgili dostlarım, sizin de yeni Türkiye'nin düşmanlarını yenmenizi, aziz yurdunuzu kurtarmanızı, İzmir ve İstanbul şehirlerini geri almanızı dilerim. Kızılordu, soylu davranışınızla sizin de orduya ve bağımsız Türkiye'ye şeref kazandıracağınıza inanmaktadır.

Konuşmam yeniden «Yaşa» sözleriyle kesildi. Fahri Paşa, seâmlarının general Budyonni'ye iletilmesini rica etti.

Geçit resminden sonra, Kolordu komutanı bir öğle yemeği verdi. Sonra biz trenle Konya'ya hareket ettik. İsmet Paşa ile candan vedalaştık. Paşa cepheden fazla uzaklaşmamak geleneğine sadık kalarak, bütün ricalarımıza rağmen, bizimle birlikte Konya'ya gelmeye razı olmadı.

KONYA'YA GELİŞ

Mustafa Kemal Paşa :

— İşte Konya! diye bağırdı. Paşa'nın biraz heyecan-

landığı görülüyordu. Bu hal, bundan bir yıl önce, Konya'da Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine karşı baş gösterek ayaklanma ile açıklanabilirdi. Bu isyana yerli hocalar, özellikle Mevleviler katılmış bulunuyordu. Mustafa Kemal, Konya'daki bu isyanı bize anlattı. İsyanın elebaşısı, eşkiya bozması Delibaş adlı biriymiş. 500 asker kaçağının başına geçerek Konya'yı işgal etmiş ve iktidarı eline geçirmiş. Hocalar ona yardım etmiş. Gönderilen suvari birlikleri Konya'yı kurtarmış, eşkiyalar kaçmış, Delibaş Fransızlara sığınmış.

Trenden indiğimiz zaman artık ortalık kararmış bulunuyordu. Bizi karşılamağa gönderilen çeşitli birliklere bağlı erlerin elinde meşaleler vardı. İstasyonun önündeki meydan baştan başa halkla dolmuştu. Mustafa Kemal vagondan indiği zaman bir alkış sağanağı koptu. Mustafa Kemal, ağır ağır askerî birlikleri denetledi, onlarla merhabalaştı. Askerî birliklerden başka bizi, ellerinde meşalelerle kız ve erkek öğretmen okulları öğrencileri, hattâ Medrese mollaları bile karşıladılar. İstasyondan çıktığımız zaman, muhafız kordonunu yaran halk, bizi kuşattı. Mustafa Kemal'in özel koruyucusu olan Lâzlar, yolu açmak, kalabalığı dağıtmak istediler. Ama Mustafa Kemal, buna itiraz etti. Alkış sesleri ve «Yaşasın Mustafa Kemal Paşa» haykırışları dinmiyordu.

Bizi arabaya bindirdiler, zorlukla yol alabiliyorduk. Çünkü, istasyon caddesi de halkla doluydu. Halk uzun bir süre dağılmadı. Bize ayrılan binaya geçtikten sonra, ısrarla Mustafa Kemal'in çıkıp görünmesini istediler. Mustafa Kemal çıkıp birkaç söz söyledi. Paşa'nm bu sözleri sevinçle karşılandı. Bana da, Sovyetler Birliği'nin selâmlarını ve Türkiye'ye başarı ve bağımsızlık dileklerini iletmem fırsatını verdi. Abilov Yoldaş da konuştu. Konuşmalarımızda, şimdiki Türk hükümetiyle itilâf dev-

letlerinin elinde bir oyuncak olan eski padişah hükümeti arasındaki farkları belirttik. Konuşmalarımız sıcak bir ilgi ile karşılandı.

Akşam yemeğinden sonra, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya ve Sovyet elçisine hoş geldiniz demek üzere, sivil-asker birçok kişi geldi. Mustafa Kemal Paşa, itilâf devletlerinin tafsilâtlı olarak iki notasını hektoğraf ile bastırdı ve bir süre sonra, notalar üzerine ne düşündüklerini söylemek üzere bizi ziyarete gelen sivil ve askeri büyüklere verdi.

MEDRESELER

O gece iki medreseyi ziyaret ettik. Kanlı, canlı hemen hepsi de gencecik mollalar medresenin avlusunda dizilmişlerdi. Bunların yanında, geniş cübbeli, beyaz sarıklı hocalar da yer almıştı. Hepsi de yerlere kadar eğilerek Mustafa Kemal Paşa'yı selâmlıyorlardı. Bunların içinden biri, bunların başı ve en nüfuslusu, Mustafa Kemal Paşa'dan, Medrese sayısını arttırmasını rica etti. Bu zat, ayrıca, medrese öğrencilerinin askere alınmamalarını da istirham etti.

Hoca konuşurken Mustafa Kemal'in kendini tuttuğu belli oluyordu. Ama, medrese öğrencilerinin askere alınmamaları söz konusu olunca, artık kendini tutamadı ve yüksek bir sesle, sertçe.

— Ne o, dedi. Yoksa sizin için medrese, Yunanlıları mağlûp etmekten, halkı zulümden kurtarmaktan daha mı değerlidir? Millet kan içinde yüzerken, halkın en iyi çocukları cephelerde döğüşür, yurt için canlarını feda ederken, siz burada, genç sapasağlam delikanlıları besiye çekmişsiniz!

Mustafa Kemal konuştukça, gözleri daha korkunç bir hal alıyordu :

— Bu asalakların askere alınmaları için hemen yarın emir vereceğim!

Hocalar sindiler, ama yüzleri öfkeden kıpkırmızı kesildi, yabancıların yanında hükümet başkanı onları paylamıştı.

Mustafa Kemal Paşa bize dönerek:

— Haydi gidelim, dedi, artık burada bizim için yapılacak bir şey kalmadı. Ve şöyle, isteksizce bir selâm vererek oradan ayrıldı.

Mustafa Kemal Paşa otomobilde uzun bir süre yatışmadı:

— Savaş sona erince onlarla daha ciddî konuşacağım! Herşeyden önce onları malî dayanaklarından, vakıflardan, yoksun edeceğim. Yurt topraklarının büyük bir parçası, nerede ise üçte ikisi, belki de daha çoğu vakıftır. Bu topraklar mollaların yaşama kaynaklarıdır. Bunların çoğu köylülerin elinden alınmış topraklardır. Buna son vereceğiz. Bir de utanmadan hükümetten yardım istiyorlar.

Mustafa Kemal, Anadolu topraklarında, şimdi gördüğümüz dinç, sağlam delikanlıları askerden kaçıran 17 bin medrese bulunduğunu söyledi. Bu tam bir kolordu demekti. Medrese öğrencilerinin şimdiye kadar niçin askere alınmadıklarını sormam üzerine, Mustafa Kemal, bunların askere alınmaları için gerekli emrin verilmiş olduğunu söyledi. Bu devrimci adım, subaylar arasında büyük bir sevinç yaratmış, ve bu olay, son günlerin en çok üzerinde durulan bir konusu haline gelmişti.

NALBANTLIK OKULU

Mustafa Kemal bana dönerek :

— Şimdi sizinle çok iyi bir iş yapacağız, dedi. Kalkıp bir başka okula, nalbantlık okuluna gideceğiz! Oraya gitmeye söz verdim. Bugün okul ilk Türk nalbantlarını mezun ediyor. Şimdi size sorunu anlatacağım.

Nalbantlık okulu nedir? Mustafa Kemal, heyecanla bunu anlatmaya başladı. O devirde Anadolu'da, Türkler arasında nalbant bulunmaması tuhaf görülecektir. Atları, rum, ermeni gibi sanatkârlar nallıyorlarmış. Şimdi Rumlar Türkler'le savaş halindeydiler. Ermenilerle de dostluk ilişkileri kalmamıştı. Kötü, cahil nalbantlar atları sakat ediyorlardı. Bu durum karşısında, orduda, kısa süreli nalbantlık kursları açılmıştı.

Okul binası nal biçimindeydi. Okulun içinde birkaç nalbantlık atelyesi kurulmuştu. Okul öğrencilerinin çoğunluğunu cepheden getirilmiş erler teşkil ediyordu. Öğrenciler arasında Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerden getirilmiş öksüz çocuklar da vardı. Okulun duvarları şu dövizlerle örtülmüştü: «Çalışanları Tanrı sever!», «Çalışmak ibadettir!», «İlkin çekiş ve alın teri, sonra eğlence», «İşçinin teri kutsaldır».

Okulun avlusunda bizim için bir baraka kurulmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın, benim ve Abilov'un önüne süslü masalar konmuştu. İlk konuşmayı yapan okul müdürü bir yüzbaşı oldu. Yüzbaşı, konuşmasında, okulun ordu için, özellikle, ordunun süvari birlikleri için, bilgili, tecrübeli nalbantlar yetiştirdiğini söyledi. Bugün, ilk defa olarak otuz öğrenci mezun oluyordu.

Daha sonra, batı cephesi levazım müdürü Kâzım Bey konuştu. Kâzım Bey, Menşevikler zamanında Türki-

ye'nin Gürcistan elçiliğini yapmıştı. Kâzım Bey, ordu levazımınca kurulan okulun tarihçesinden söz etti ve okula şeref veren misafirlere teşekkür etti.

Sonra Mustafa Kemal söz aldı. Mustafa Kemal eski Türkiye ile yeni Türkiye arasındaki derin ayrımlardan söz etti, eski Padişah idaresinin emeği küçümsediğini, her şeyi hazır olarak batıdan aldığını, halkta çalışma sevgisini geliştirmeyi süflî bir iş saydığını anlattı. Örnek olarak da, Osmanlı padişahlarından birinin, atını, Türk nalbandının değil de Avusturyalı bir nalbandın nallamasını istediğini söyledi.

Okul görüldükten sonra, söz bana, sonra da Abilov'a verildi. Konuşmamda Nalbantlık okulunun, bağımsızlığını işleyen ve itilâf devletlerine boyun eğmeyen yeni Türkiye'yi sembolize ettiğini söyledim. Daha sonra diplomaların verilmesine geçildi. Bu işi yapmağa biz çağırıldık. Bizim Sovyet geleneklerine göre, her diploma sahibine diplomasını verirken birkaç söz söylüyordum. Öğrencilerden birine: «Senin nalladığın at, soylu Türk ordusuyla birlikte İstanbul'a giren at olsun!» dileğinde bulundum. Bir başka öğrenciye de «Güzel nallanmış hızlı atın, İzmir'e giren ilk at olsun!» dileğini tekrarladım. Bu sözlerim herkesin çok hoşuna gitti ve çabucak bütün şehre yayıldı.

İMALÂTI HARBİYE FABRİKASI VE ATELYELERİ

Harp Sanayii Fabrikasında ve otomobil tamir atelyelerinde çalışan işçi, şubay ve erlerin gösterdikleri enerji ve fedakârlıkların hakkını vermek gerekir. Korkunç fukaralıklarına ve en gerekli şeylerin eksikliğine rağmen bu müesseseler, postal, elbise, tüfek, kılıç yapımında orduya elle tutulur bir yardım yapmaktaydılar.

Konya imalâthanesi, üç katlıydı. Birinci katta dokumacılar; üçüncü katta, dokunan kumaşlardan elbise dikenler; ikinci katta kunduracılarla saraçlar bulunuyordu. Bütün işçilerin sayısı 150 yi bulmaktaydı. Gerek imalâthane müdürü gerek işçiler, ordu için seve seve her şeyi yapıyorlar, ihtiyaçlarından, başarılarından, çalışmalarından, çabalarından dokunaklı bir dille söz ediyorlardı.

İmalâtı Harbiye fabrikasında ordu için çok gerekli olan top, tüfek tamir ediyor, süngüleri biliyor, kılıç yapıyorlardı. Bize, imalâtta bir örnek olarak kullanılmak üzere, Kâzım Karabekir tarafından gönderilen bir Rus kılıcı gösterdiler. Tabiî, her şey çok ilkel olarak yapılmaktaydı. Otomobil parkında, Almanlar tarafından bırakılmış veya atılmış otomobiller duruyordu. Bunların en gerekli bölümlerini alıyorlardı. Yine burada, şoför okulu da bulunuyordu.

TOPÇU OKULU VE ASKERİ LİSE

Topçu okulu, genç subayları yetiştiriyordu. Oraya ders zamanında gittik. Mustafa Kemal, öğrencilere birkaç ödev verdi, onlar da yaptılar. Yunanlıların işgali altındaki bölge halkı çocuklarının okuduğu askeri lise, bizde çok iyi izlenimler bıraktı. Hesap, Fransızca, Türkçe, Coğrafya, Tarih derslerinde bulunduk. Konya'da bulunuşumuzun son günü, askeri lise öğrencileri, kötü havaya rağmen, kendi insiyatifleriyle bando ve şarkılarla bizi selâmlamak üzere oturduğumuz evin önüne geldiler. Konya'da hastahane ve sahra hastahaneleri, âlet ve edevat bakımından fakir, ama temizdiler. Yaralıların bakımı ve beslenmesi çok dikkatli organize edilmişti. Türk er ve subaylara ikramlarda bulunmak üzere, Kızılordu adına birkaç yüz lira bağışta bulunduk.

Ertesi gün, öğretmen okulunu, öksüz yurdunu, kız öğretim müesseselerini ziyaret ettik. Konya şehrinde, ilkokul tipinde bir öğretim müessesesini gezdik. Derslerde bulunduk. Öğretmen sarıklı bir hocaydı. Bize saygı göstermek amacıyla öğrencilerden birine, tahtaya, arapça olarak bizi övücü birkaç söz yazdırdı. Mustafa Kemal, sertçe bir dilde, arapça saçmalarla uğraşacak yerde, Türkçe olarak birkaç söz yazmasını emretti.

Mustafa Kemal Paşa'dan bu öğrenciye, «şu anda Türkiye'nin sahibi kimdir?» diye sorulmasına müsaade etmelerini rica ettim. Çocuğun ağzından birdenbire «Padişah!» sözü çıkıverdi. Çocuk orada bulunanların yüzünde bir şaşkınlık görünce, anlamsız bazı sözler geveledi. Mustafa Kemal öfkelendi. Çocuklara «Arapça saçmalar» öğretecek yerde, Türkiye'nin bugünkü gerçek durumunu öğretmenin gerektiğini söyleyerek okuldan ayrıldı. Başka okullarda buna benzer bir olayla karşılaşmadığımızı söylemek doğru olur.

KADINLARIN DURUMU

Benim anladığıma göre Konya'da kadınlar, kendilerini Ankara'dan daha serbest hissediyorlardı. Sokaklarda, yüzleri açık kadınlara rastlıyorduk. Bunlardan bir çokları Mustafa Kemal'i ziyarete geliyorlardı.

Kız öksüz yurdunda bizi çok dokunaklı bir biçimde karşıladılar. Küçücük bir konser düzenleyerek şiirler okudular. Kız öğretmen okulunda öğrenciler bize küçük bir kart gönderdiler. Kartta şunlar yazılıydı. «Bay Sovyetler Birliği Elçisi! Okulumuzu ziyaretinizden ötürü, biz Konya Türk kızları size teşekkür eder, Rus kızları kardeşlerimize samimi selâmlarımızı iletmenizi rica ederiz. Konya Öğretmen Okulu Öğrencileri 30 Mart 1922».

MEVLEVİ TARİKATI

Konya, eski bir tarikat olan Mevleviliğin merkezidir. Tarikatın şeyhi olan Çelebi de burda bulunmaktadır. Bu tarikat Türkiye'de 700 yıl önce ortaya çıkmıştır. Tarikatın kurucusu, 1207-1273 yılları arasında yaşayan Celâleddin Rumi'dir. Konya'da bu tarikata bağlı 300 kişi kadar vardır. Bunlar, siyah ipekli cübbeler ve kahverengi külahlar giyiyorlardı. Mevleviler daha çok halkın zengin çevrelerine bağlı kişilerdi. 1921 yılında Mustafa Kemal'e karşı olan ayaklanmaya bunlar da katılmışlardı. Mevlevi ayinlerine kadınlar da katılırdı. Konya'daki Mevlevi Tekkesi çok güzeldir. Bu tekkenin bir kafesle ayrılan bölümünde, Mevlâna Celâleddin Rumi'nin mezarı da bulunmaktadır. Mevlâna'nın mezarını teşkil eden sanduka, altın işlemeli zengin örtülerle örtülüdür.

Tekkenin öbür bölümünde, ayinler yapılmaktadır. Uygunsuz bir zamana rastlamasına rağmen, bizim için özel bir ayin yapıldı. Celâleddin Rumi'nin mezarı önünde taganni edildikten sonra, 13 Mevlevi ortaya çıkarak rübap, ney ve deflerin hazin ahengi altında ağır adımlarla mezarın etrafını dolaştılar. Sonra cübbelerini çıkararak, ortaya çıktılar ve daha neşeli nağmeler altında raksa başladılar. Bu raks aralıksız olarak yarım saat sürdü.

Daha sonra Selçuklular devrinden kalma eski camiye gittik. Bu olağanüstü güzel yapıt, savaşlardan zarar görmüş olup hemen hemen harap bir haldeydi. O zamanlar bunu onarmaya hazırlanıyorlardı. İkinci bir cami ise askeri depo haline getirilmişti. Genel olarak bina kıtlığı yüzünden bazı camiler, depo olarak kullanılmaktaydı. Camilerden biri, subay hazırlama kursu olarak kullanılıyordu.

ÖĞRETMEN OKULUNDA TEMSİL

Geceleyin, öğretmen okulunun temsillerinde hazır bulunduk. Proğramda bir perdelik çocuk piyesi «Avcı», Çanakkale'nin İngilizler'e karşı savunulmasını canlandıran üç perdelik piyes, yurt üzerine şiirler, Yunan zulmünü anlatan «Bursa Faciası» adlı piyes. Bu piyeste aşırı bir şovenlik bulunduğu için, Mustafa Kemal bunu beğenmedi. Piyeste kendisi övüldüğü halde, Mustafa Kemal, temsili hazırlayanlara çıkıştı.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN HALKLA KONUŞMASI

Mustafa Kemal Paşa bizi şehirde bir gezintiye çağırdı. Kısa zamanda etrafımızı, kılık kıyafetlerine göre aşağı tabakadan oldukları anlaşılan, bir halk kalabalığı çevirdi. Mustafa Kemal durdu. Hemen kalabalığın içinden sorular yağmaya başladı. Mustafa Kemal bunları seve seve cevaplandırdı. Ona Yunanlılarla yapılmakta olan savaş, Sovyetler Birliği, toprak, uluslararası durum, besin maddeleri, milli eğitim, okullar, hastahaneler, hatta nedense (müslüman gelenekleri arasında olmamakla beraber) anıtlar üzerine bile sorular soruldu. Bir çokları, pek sınırlı olan geçimlerinden söz etti. Bu arada, kadınların eşitliğine, çarşafa, padişaha değinildi.

Sovyetler Birliği söz konusu olunca, Mustafa Kemal «Biz onunla dostuz» dedi. Padişahlara gelince; onlar yanlış bir politika güttüler, İngiltere, Fransa, Almanya ve Avusturya'nın teşvikiyle, sadece Rusya ile savaştılar diye ekledi ve :

— Padişahlar halka acımadılar, Anadoluya acımadılar, onu sadece soydular dedi.

Bu konuşma sırasında Mustafa Kemal'in gözleri, bir iyilik ve şefkat pırıltısıyla tutuştu. Kendisine soru soranı dostça elinden tutuyor, yalın, inandırıcı sözlerle ayrıntılı cevaplar veriyordu. Biriken kalabalık, bizi tepeden tırnağa kadar süzüyor, hatta herkes gibi bir insan olup olmadığımızı anlamak istiyormuş gibi, elleriyle bizi yokluyordu.

Mustafa Kemal Paşa gülümseyerek :

— Sovyet insanları üzerine, sık sık, saçma sapan şeyler söylüyorlar... İşte görünüz, onlar burada, sizinle konuşuyorlar, yalnız bir başka dilde... Ama biz, yarım yamalak sözlerle de, birbirimizin ne demek istediğimizi anlıyoruz. Çünkü amacımız birdir : Sırtımıza binmiş olan emperyalistleri atmak!

Bu çok güzel bir konuşmaydı. Türkiye tarihinde ilk defa olarak bir devlet başkanı açıkça ve yalın bir dille, halkı ilgilendiren hayati meseleler üzerine, halkla konuşuyordu.

Konya'yı ziyaretimizin resmi bölümü bununla sona erdi ve biz kendi başımıza buyruk kaldık. Hemen hemen bütün gün şehirde dolaştık. Tüccarlar bizi dükkânlarına davet ediyor, çay, kahve ikram ediyor, Rusya üzerine sorular soruyorlardı.

Konya, Ankara'dan daha büyük ve daha geniş caddeleri ve bulvarı olan, evleri kargir bir şehir... Şehirde Nuh-u Nebi'den kalma tek atlı dekovil var. Halk, sayıları çok olan medreselerin, hocaların etkisiyle, Ankara'ya göre, daha tutucu.

Mustafa Kemal, Konya yobazlarına çok kızıyor ve öfkeli, öfkeli :

— Konya yobazları salt çıkarları bozulmasın diye, İngilizler'e bağlanmaya, Türk halkını satmaya, «kâfirlere» boyun eymeye hazır... diyordu.

MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE ÖNEMLİ BİR KONUŞMA

Aynı gün Mustafa Kemal'le, itilaf devletlerine kesin cevabı teşkil eden iş konuşmamıza devam ettik. Türk ordusu üzerine olan konuşmamız çok enteresan geçti. Mustafa Kemal, şu anda Türk ordusunun yeteri kadar teşkilâtlı, disiplinli ve güçlü olduğunu, ama donatım bakımından büyük bir yokluk içinde bulunduğunu söyledi. İtilaf devletleriyle ve Yunanlılarla olan mücadelesinde Türkiye'ye yaptığı yardımdan ötürü Sovyetler Birliği'ne yeniden teşekkür etti. Sovyetler Birliği'nin bundan böyle de Türk halkına yardım edeceği umudunu belirtti. Mustafa Kemal :

— Her şeyden önce top ve tüfek mermisine, bir miktar top ve tüfeğe ve herşeyden çok paraya ihtiyacımız var dedi.

Sonra da, bu ricasını General Frunze'ye de tekrarlamış olduğunu söyledi.

Mustafa Kemal Paşa, Sovyetler Birliği'nin bir elçisi olarak bana birçok defalar şunları söylemişti :

«Biz Türkler sizin ağır durumunuzu hesaba katmıyor değiliz. Sovyetler Birliği'nin kendisi de şu anda zengin değildir. Bunun için, bize neler verip neler veremeyeceğinizi düpedüz ve açıkça söylemenizi rica ederim. Bundan dostluğumuza hiç bir zarar gelmeyeceğine emin olabilirsiniz! Biz yine de Sovyetler Birliği'ne saygı göstermekte kusur etmeyeceğiz. Aramızdaki dostluk, yalnız

sizin maddi yardımınıza değil, manevi yardımınıza da dayanmaktadır. Sovyetler Birliği'nin, durumunuzun en ağır olduğu bir sırada yardımımıza koştuğunu, bizi desteklediğini hatırımızdan çıkarmıyoruz. Türkiye bunu hiçbir zaman unutmayacaktır. Askeri hesaplar ve taarruz bakımından kaynaklarımızı bilmemiz çok önemlidir. Yardımlarınız hiçbir çıkara dayanmadığı için, Sovyet halkına, hükümetine ve Lenin'e değer veriyoruz. Siz bizden boyun eğmemizi, siyasi bağlılıklar beklemiyorsunuz».

1922 yılı Nisanında geçen Konya'daki konuşmalarımız sırasında Mustafa Kemal, Frunze ile görüşmüş olduğu, 10 milyonun gönderilmesi meselesini Moskova'ya hatırlatmamı benden rica etti.

Mustafa Kemal Paşa'nın rica ettiği şeylerin bir çoğu gönderilmiş ve Türk ordusuna verilmişti (*).

Türkiye ile karşılıklı ilişkilerimizin temelinde yatan ortaklaşa amaç, emperyalizmle savaş ve Türkiye'nin sömürgecilerin boyunduruğundan kurtarılmasıdır. Başında Gazi Mustafa Kemal bulunan Türk hükümeti, Sovyetler Birliği ile olan dostluğu, yeni Türkiye'nin ulusal emellerine erişmek için büyük bir manevi destek olarak saymaktaydı.

(*) Sovyetler Birliği bundan önce de Türkiye'ye, yalnız manevi bakımdan değil, altın ve daha başka şeyler göndermek suretiyle maddi bakımdan yardımlarda bulunmuştu. Nitekim Çiçerin 24 Mayıs 1921 tarihli notasında şunları yazmıştı: «... Türkiye Büyük Millet Meclisi delegeleri Yusuf Kemal Beyle, Rıza Nur Beyin, beraberlerinde götürdükleri 4 milyon altını gerçekten de Türk hududundan geçirdiklerine dair Orjonikidze'den kesin teminat aldım». («Sovyetler Birliği Dış Politika Vesikaları» 4. cilt, Devlet Yayınları, 1960, s. 138). S. İ. Aralov.

TÜRK SUBAYLARI İLE KONUŞMALAR

Mustafa Kemal Paşa toplantılarda bulunduğu, ya da emirler vermekle uğraştığı sıralarda, cephede, ordu, kolordu, tümen komutanlarıyla, alay ve karargâh subaylarıyla yaptığım özel konuşmalardan, yeni Türk ordusunun kuruluş tablosu meydana çıkmış oldu.

Subaylar, Padişah - Halifenin ihanetini, önceleri belli belirsiz anladıklarını, ama, kökleşmiş gelenekler yüzünden padişahsız, dini bir baş olan halifesiz bir Türkiye olabileceğini akıllarının bir türlü almadığını anlatıyorlardı. İngiltere ile öteki büyük devletleri gücendirmek de onları korkutuyordu.

Mustafa Kemal harekete geçtiği zaman, millet düşmanları, kurtuluş ordusunu çökertmek, subaylar arasında kuşku uyandırmak için, kendi ajanlarını göndermişlerdi. Ama Mustafa Kemal'in büyük bir Türk olduğu meydana çıktı. Mustafa Kemal İngiltere'den, Yunanlılardan korkmak için bir neden olmadığını, bunlarla mutlaka savaşmak gerektiğini anlamıştı. Başarıya ulaşmak için ulusun birleşmesine ihtiyaç vardı.

Subaylar, Mustafa Kemal'in, her subayın, her erin, disiplinli, cesur ve ilerisini gören bir insan olmasını istediğini anlatıyorlardı. Mustafa Kemal her zaman, ülkede olup bitenler üzerine subaylara bilgi veriyordu.

Yine subaylarla yaptığım konuşmalardan, Sovyetler Birliği üzerine, proleter devrimi üzerine ilk defa onların dikkatini çekenin Mustafa Kemal olduğu meydana çıkmaktadır. Mustafa Kemal, yeni Rusya'dan korkmamak gerektiğine yeni Rusya'nın hiçbir çıkar gözetmeden Türkiye'ye yardım ettiğine, Türkiye'nin dostu olduğuna onları inandırmaya ısrarla çalışmıştır.

Genellikle cephedekilerin savaş morali, ulusal kurtuluş ülküsüyle, istila ordularıyla savaşmak gerektiği kesin inancıyla dolu olarak, yüksekti. Subaylar, padişahın önünde yerlerde sürünmekle, emperyalistlerden merhamet dilenmekle, Türkiye'nin çıkarlarının kurtulabileceğine inanan Türkler'i şiddetle suçluyorlardı.

Cephedeki subaylar, bu çeşit insanların idealden yoksun, korkak ve hain olduğunu birçok seferler söylemişlerdir.

Subaylardan biri, bir subay toplantısında Mustafa Kemal'in söylediği sözleri hatırlattı. Mustafa Kemal, o zaman, Birleşik Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'un vaatleriyle ve onun 14 prensibiyle gerçekler arasında derin aykırılıklar bulunduğuna işaret etmişti.

— Wilson prensiplerinin 12. maddesi Türkiye'nin egemenliğini güven altına almıştı. —Mustafa Kemal soruyor— Peki ne oldu? İngiltere Musul ile İstanbul'u; Fransızlar Adana'yı, Urfa'yı ve diğer bölgeleri; İtalyanlar Antalya'yı, Yunanlılar İzmir'i işgal ettiler. Emperyalistler Maraş'ta halkı kılıçtan geçirdiler, bu eski müslüman şehrini yıkıp yaktılar ve hiç suçu olmayan binlerce insanı öldürdüler.

Birgün subaylarla yaptığım konuşmalar sırasında içeriye Mustafa Kemal Paşa girdi. Bir kenara oturup konuşmaları dinlemeye başladı. Subayların sözlerinden hoşnut kaldığı belliydi. Sonra bana şunları söyledi :

— Subayların ne söylediklerini duydunuz ya? Onların hepsi de ulusun birliği büyük idealini benimsemiş, devrimci eğilim taşıyan, emperyalistlere karşı kişilerdir. Emperyalistlerin temsilcilerine karşı yapılan savaşı herkes benimsemiş bulunuyor. Bu, haklı bir savaştır. Bu

savaş, Türk halkını emperyalist boyunduruğundan kurtaracaktır.

TÜRK ERLERİNİN SİYASAL EĞİTİMİ

Bundan önce de yazdığım gibi, birlikte cepheye gittiğimiz zaman, Türk ordusunun siyasal eğitimi üzerine Mustafa Kemal Paşa ile birçok seferler konuşmuştuk. Paşa, siyasal komiserlerin ve siyasal şubelerin rolü üzerine bana sorular sormuştu. Ben, bu konuda ona ayrıntılı bilgiler vermiş, Türk ordusunda buna benzer bir teşkilat kurmak mümkün olup olmadığını kendisine sormuştum.

Mustafa Kemal Paşa Türk ordusunda, ulusal sınırlar içinde Türkiye'nin bağımsızlığını savunmak siyasal prensibinin egemen olduğu cevabını verdi. Türk hükümeti, ülkeyi emperyalistlere, hainlere karşı savunmaktadır, ordu da böyle bir hükümete boyun eğmek zorundadır.

Mustafa Kemal Paşa, düşüncelerini şöyle açıkladı:

— Sizin Rusya'da durum başka türlüydü. Generaller ve subaylar, çoğunlukla Çarlık hükümetinden, sonra da Kerenski'den yanaydı. Er kitlesi ve subayların küçük bir bölümü ise Bolşeviklerden yanaydı. Türkiye'de durum başka türlüdür. Türk ordusu bütünüyle ulusal bağımsızlık ülküsüne sadık, devrimci, disiplinli bir ordudur. Ordunun başında bulunan bizler siyaset ile uğraşıyoruz. Bizim siyasetimiz nedir? Herşeyden önce tümenlerin, kolorduların başına, sadık, namuslu, dürüst komutanlar getirmektir. Sizin gibi biz de onları kontrol ederiz. Genç subay kadrosunu ve erleri, biz büyüklerin güttüğü ulusal ruhta eğitiriz. Bizim erlerimiz niçin savaştıklarını bilirler. Sizinle birlikte birkaç piyade tü-

menini, suvari kolordusunu dolaştık. Bunlardaki disiplini fark ettiğinize eminim. Sizin ve Abilov yoldaşm konuşmalarınıza çok memnun olduk. Subayların, hükümetin ve yüksek komuta heyetinin çalışmalarına aykırı bir siyaset gütmemelerine çok dikkat ederiz.

Mustafa Kemal, sonuç olarak :

— Ordumuz politika dışında (apolitik) değildir dedi.

KÜRT SORUNU

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'nin komşularıyla dostça geçinmesi, onların bağımsızlığına kasdetmemesi gerektiğini birçok seferler söylemiştir. Eskiden padişahların idaresinde bulunan Suriye, Mısır gibi ülkeler, şimdi bağımsızlıklarına kavuşmuş bulunuyorlar. Türkiye hiçbir zaman bu ülkelerin özgürlüğüne kasdetmeyecektir. Tam tersine, Sovyetler Birliği bize nasıl yardım ediyorsa Türkiye de onlara öyle yardım etmek zorundadır. Türkiye İran'la dostluk ilişkileri içindedir.

Mustafa Kemal, sık sık Kürt sorunu üzerinde durmuştur. Rumye gölü çevresinde yaşayan Kürtler, Türkiye ile birlikte hareket etmek isteğini göstermişlerdi. Onların silahları, paraları vardı. İngiliz emperyalizmine karşı harekete geçmeye hazırdılar. Mustafa Kemal :

— Kürt sorunu, karışık, çetin bir sorundur demişti. Şunu dikkate almalısınız ki : Kürdistan, petrol, bakır, kömür, demir ve daha başka madenler bakımından zengin bir ülkedir. Başta, başlıca düşmanımız İngiltere olmak üzere birçokları Kürdistan'a göz koymuş bulunuyorlar. Burada stratejinin, İran'a, Kafkasya'ya, Irak'a giden ticaret yollarının da etkisi vardır. İngiltere, Kürtlerin iki devlete ait olmasından faydalanmakta, bunu

da bir koz olarak kullanmaktadır. İngiltere, kendi egemenliği altında bir Kürt devleti kurmak ve bu sayede, İran'a, Kafkasya'ya kumanda etmek istemektedir. İngiltere eskiden beri Kürt liderlerini satın almaktadır. Şimdi Kürt liderleri bölünmüş bulunuyor. Kimisi İran'a, kimisi İngiltere'ye, kimisi de bize bağlıdır. İngiliz ajanları Wool Noel ve başkaları Kürdistan'ın bağımsızlığından dem vurmaktadırlar. Süleymaniye'de İngilizler Şeyh Mahmud'u, Türkiye'ye karşı harekete geçmeye zorlamışlardır.

Mustafa Kemal, Sivas kongresi sıralarında, İngilizlerin padişaha bağlı hainlerle birlikte, bu kongreyi başarısızlığa uğratmak ve kongre delegelerini tutuklamak için, nasıl Kürtleri ayaklandırdıklarını hatırlattı. Mustafa Kemal, gülümseyerek :

— Biz Türkler borç altında kalmayız dedi. Güneyde Kürtlere, İngilizlere karşı baş kaldırmaları için yardım ettik. Hain Sadrazam Ferit Paşa'nın İngilizlerle bir anlaşmaya vardığını ve bu anlaşma gereğince, Kürdistan'ın Türkiye'den ayrılmasını kabul ettiğini herhalde biliyorsunuzdur. Bu anlaşma Fransız gazetelerinde yayımlandı. Bu anlaşmanın imzalanıp imzalanmadığını bilmiyorum. Padişahla Damat Ferid'in, vicdanlarının elvermediğini sanmıyorum. Çünkü onlarda ne vicdan, ne de memleket sevgisi var. Ama, uluslararası durum ve bizim zaferlerimiz İngilizleri böyle bir andlaşmayı imzalamaktan alakoydu. Sonra, Fransa da bu andlaşmayı protesto ederdi.

MUSTAFA KEMAL VE ARAP ÜLKELERİ

Mustafa Kemal, Arap gruplarına karşı ihtiyatlı bir siyaset güttüğünü söyledi. Çünkü bu konuda birçok

belirsiz noktalar vardı. Arabistan'dan ona bir heyet gelmişti. Bu heyet, Arabistan Sultanı Faysal'ı temsil ettiğini söylemişti. Mustafa Kemal onlara «Ben sultan değilim diye cevap vermişti. Ben halkın seçtiği basit bir insanım. Bir halk meclisi toplayın o zaman ben halkın bu temsilcileriyle anlaşırım».

Daha birçok, şüpheli delegeler gelmişti, Mustafa Kemal onları kabul etmemişti. Osmanlı İmparatorluğuna en sadık olan Yemen'den bir heyet gelmişti. Yemen idaresi, Padişah Türkiye'siyle savaşmış ve bağımsızlığını elde etmemişti. Bağdat da yardım için Türkiye'ye başvurmuştu.

Mustafa Kemal :

— Fazladan, boş kuvvetlerimiz yoktu. Ama onları cesaretlendirmek için, moral yardımı anlamında olmak üzere Musul'a küçük bir birlik gönderdik.

Mustafa Kemal, İngilizlerin Bağdat'ta kurdukları satılık hükümeti her ne bahasına olursa olsun devirmeleri için, Arap toplum adamlarına bir mesaj gönderdiğini bildirdi.

Mustafa Kemal, kendi söylediğine göre, Arap ülkelerine yardımı, bunların Türkiye'ye dönüşü biçiminde değil, onların emperyalist boyunduruğundan kurtuluşu olarak anlıyordu. Mustafa Kemal, Arap ülkelerinin, İngiliz ve Fransız emperyalistlerinin sadakatlarını almalarını önlemek, bağımsızlık ve özgürlüklerini elde etmelerini sağlamak için onlara yardım etmeye çalışıyorduk.

Mustafa Kemal :

— Biz Türkler, Milli Misakımızda, Arap ülkelerine sahip olmaktan vazgeçtik diye işaret etti. Araplar, kendi alın yazılarını kendileri belirtebilirler ve belirtmeli-

dirler. Sivas kongresinde Pan-Türkizm, Pan - İslamizm, Osmanlıcılık konularında tartışmalar oldu. Bu modası geçmiş prensiplerin taraflıları, ağızları köpürerek, bunları savundular. Ama aklı başında çoğunluk başka türlü karar verdi. Bu bizim işimiz değildi, bizim amacımız, Türkler'in oturduğu toprakların çerçevesi içinde ulusal bir Türkiye kurmaktır. Arap topraklarma sahip olmak, bizim için, uluslararası anlaşmazlıklara vesile teşkil edecek korkunç bir yol olurdu.

Mustafa Kemal'e Fas'tan, Cezayir'den ve başka yerlerden mektuplar geliyordu. Bu mektuplarda, Ankara'da, genel bir müslüman kongresinin toplantıya çağırılması teklif edilmekteydi. Mustafa Kemal'in görüşüne göre, bu hareket Pan-İslamizm karakterini taşıyordu. Bu, doğu halklarının sömürgeciliğe, emperyalizme karşı mücadelesinin bir belirtisiydi.

ŞEYH SENUSİ'DEN MUSTAFA KEMAL'E MEKTUP

Mustafa Kemal, bir gün bana, Afrika'nın toplum adamlarından birinin, kendisine Şeyh Senusi'nin bir mektubunu getirdiğini söyledi. Mektupta şunlar yazılıydı : «Afrika arapları, sizden silah yardımında bulunmanızı rica ediyorlar. Onlar, mazlum Afrika halklarının esaret zincirinden kurtulması ve Afrikalılara özgür bir yaşantı sağlanması için, batılı devletlere ve emperyalizme karşı yaptıkları mücadeleyi genişletmek istiyorlar...»

Mustafa Kemal :

— Bu lider, emperyalizmle savaşan Sovyerler Birliği'ne de başvurmak niyetinde olduğunu yazıyor, dedi.

Gerçekten de iş böyle oldu. Cephedeki gezintiden dönünce, Elçilikte Afrikalı liderden gelmiş bir mesaj buldum. Bu mesajdan ilerde söz edeceğim.

Konuşmalarımızdan birinde, Mustafa Kemal Paşa bana :

— Bu Arap ülkelerine yardım etmek için, Sovyetler Birliği ile manevi çabalarımızı birleştirmek çok iyi birşey olurdu dedi.

Bu sözler, Mustafa Kemal'in, Sovyetler Birliği'nin bütün mazlum ulusların candan ve çıkar gözetmeyen bir dostu olduğu rolünü çok doğru anladığını gösteriyordu.

GEZİMİZİN SONA ERİŞİ

Cephedeki gezimiz sona erdi. Türk ordusu birliklerini dolaşma, komutanlarla karşılaşma, onlarla konuşma, Mustafa Kemal'le, askeri ve uluslararası sorunları, Türkiye'nin iç siyaset sorunlarını müzakere etmeler, nihayet Konya şehrinin yaşantısıyla, şehir halkıyla, toplum kişileriyle, müesseseleriyle ayrıntılı olarak tanışmamız, Türkiye'deki durumu ve Türk halkının yaşantısını öğrenmemiz için bize çok şeyler verdi.

Mustafa Kemal Paşa ve yakın mücadele arkadaşları, orduyu ziyaret etmemizden ötürü, bana ve İbrahim Abilov'a çok çok teşekkür ettiler. Akşama uğurlama töreni düzenlendi. Mustafa Kemal Paşa Konya'da kaldı. Biz ise, Abilov ve Zvonaryev yoldaşlarla, gerisin geriye hareket ederek 6 Nisanda Ankara'ya vardık. Gezimiz on gün sürmüştü.

TÜRK HALKININ SEMPATİ DUYGULARI

Türk kamuoyu, memleketlerimiz arasındaki karşılıklı dostluk ilişkilerinin gelişmesini, büyük bir ilgi ve

sempati ile izlemekteydi. Sabahın erken saatlerinden akşamın geç vakitlerine kadar elçiliğimizin misafirleri hiç eksik olmazdı. Gruplar halinde gelenler olurdu. Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, bakanlar, toplum teşkilatları, kooperatif temsilcileri, tüccarlar sık sık elçiliğimizi ziyaret ederlerdi. Onların hepsi de Sovyetler Birliği'ne olan saygı ve sempatilerini belirtmekteydiler.

Basit halk adamları, çoğu zaman adlarını söylemeden, basit hediyeler getirirlerdi. Bunlar bizim için çok değerliydi. Çünkü Sovyet halkına olan dostluk duygularını belirtmekteydiler. Çoğu zaman Anadolunun ücra köşelerinden çeşitli hayvanlar getirip hediye etmekteydiler. Elçiliğimizde, adeta koca bir hayvanat bahçesi meydana gelmişti. Bunların arasında ayı yavruları, kanatları kırılmış kartallar, keklikler, cins cins kediler, köpekler vardı.

Elçiliğin idare amiri ayı yavrularını, kiler odasına bitişik tahta bir kulübeye yerleştirmişti. Aşçı kadın, 1 Mayıs bayramı için hazırlanan pasta ve çörekleri kiler odasına yerleştirmişti. Pasta ve çörek kokusunu alan ayı yavruları, tahta bölmeyi kırarak, kiler odasına girmişler, büyük bir iştahla pasta ve çörekleri yemişler, bir çoklarını da ayaklarıyla ezerek, yüzlerini gözlerini kremaya bulamışlar, bu durumlarıyla gülünç bir hal almışlardı.

ELÇİLİKTE 1 MAYISIN KUTLANMASI

1 Mayıs bayrammda elçiliğimizi 200 den fazla insan ziyaret etti. Elçilik binasını, içerden ve dışardan bayraklarla, çiçeklerle, portrelerle süsledik. Ankara İmalât-ı Harbiye işçileri ve başka atelye temsilcileri bizi tebrik etmek üzere ziyaretimize geldiler. Düzenlenen kabul resminde, resmi işçi temsilcilerinden başka işçiler, Sağlık

Bakanı Tevfik Rüştü Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, öğretmenler, doktorlar, gazeteciler, subaylar da vardı. 1 Mayıs bayramı ile ilgili olarak elçilikte misafirlerle birlikte çekilen fotoğrafları bir hatıra olarak saklamaktayım.

Elçilik binası küçüktü. Ama misafirler, doğu usulünce, seve seve yerlere oturmuşlardı. Küçük fincanlarla ağır ağır kahveler içilirken, teklifsiz konuşmalar yapıldı. Bu arada, Ankara İmalât-ı Harbiye işçilerinden biri, Rusya'da 1 Mayıs bayramının nasıl kutlandığını sordu. Ona, 1 Mayıs bayramının tarihçesini, mitingleri, Çarlık devrinde, Rusya'da ormanlarda yapılan gizli toplantıları, Çarlık düzeni yıkıldıktan sonra, bütün yurtta kutlanmakta olan 1 Mayıs bayramını anlattım.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Milli Savunma Bakam Kâzım Paşa ve öteki devlet adamları, 1 Mayıs bayramıyla ilgili olarak elçiliğimize birer tebrik mesajı gönderdiler. Bütün misafirlerimizi birden kabul etmemize imkân yoktu. Ziyaretçiler tebriklerini sunmak için aralıksız geliyorlardı.

GENELKURMAY BAŞKANI FEVZİ PAŞA

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın yardımcıları ve Milli kurtuluş savaşma candan bağlı kişilerdi. Mustafa Kemal Paşa'ya sonuna kadar sadık kalmış yurtseverler içinde, Gazeteci Yunus Nadi, Ağaoğlu, Ahmet, Yusuf Akçura beylerin ve daha başkalarının adını sayabiliriz.

Mustafa Kemal Paşa'nm çevresinde bulunan askerler içinde, eski ordu Müfettişi, sonraları İstanbul hükü-

metinin Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa, özellikle göze çarpmaktaydı. Fevzi Paşa, İstanbul'dan Ankara'ya 1920 yılında kaçmıştı. Fevzi Paşa İstanbul'dan kaçışının sebeplerini bize şöyle anlatmıştı :

— Durum artık dayanılmaz bir hal almıştı. Halka ihanet eden, onu İngilizlere ve öteki emperyalistlere satan kokmuş İstanbul hükümetini görmek beni tiksindiriyordu. Padişahın çevresindeki klik halkı değil, yalnız kendi çıkarını düşünüyordu. Artık buna katlanamadım.

Fevzi Paşa'nm görünüşü çok iyi hatırımdadır : Uzun boylu, uzun siyah bıyıklı, kalın kaşlı, kara gözlüydü. Üst göz kapakları biraz inikti; derin derin birşeyler düşünüyor da sanki sizi görmüyor izlenimini veriyordu. Aslında çok sakin, hatta biraz yavaştı. Her zaman, her kelime üstünde durarak, dikkatle dinlerdi. Fevzi Paşa az konuşurdu. Sözlerini dikkatle seçerdi. Onunla konuşmak hoştu. Her kelimesinde bir önemlilik vardı. İnsanlarla konuşurken sözlerinde dürüstlük ve kesinlik hissedilirdi. Fevzi Paşa, askeri durumu objektif olarak değerlendirmesini bilirdi. Fevzi Paşa basit ve yiğit bir asker sembolüydü. Bununla birlikte Fevzi Paşa, samimi olarak dindardı.

MİLLİ SAVUNMA BAKANI KÂZIM PAŞA

Benim sık sık görüştüğüm kişilerden biri de, Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşaydı. Kocaman açılmış, iri, gri gözlü, sevimli, güleç yüzlü, ciddi, çalışkan, daima düşünceli bir askerdi Kâzım Paşa. Bende, Mustafa Kemal Paşa'nın onu çok sevdiği, Fevzi Paşa gibi ona da çok inandığı ve güvendiği izlenimi vardı.

Kâzım Paşa'nm Sovyetler Birliği'ne büyük bir güveni vardı. Sık sık, Mustafa Kemal'le birlikte, Türk or-

dusuna yardım konusunda benimle konuşmalar yapardı. Kâzım Paşa, her zaman, şu veya bu maddelerin alınmasını, büyük zorunluğa dayandırmaya çalışırdı. Kâzım Paşa'nın hesaplarına inanırdım. O, her zaman yatışmış ve yardımlarımıza inanmış bir halde yanımızdan ayrılırdı.

BATI CEPHESİ KOMUTANI İSMET PAŞA

Büyük bir asker olan İsmet Paşa, elçiliğimize daha seyrek gelirdi. Kendisi sürekli cephede çalışıyordu. Zaferden sonra da uluslararası konferanslarla uğraştı. Fevzi ve Kâzım Paşalar gibi o da, Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın silah ve mücadele arkadaşlarmdan biriydi. Mustafa Kemal Paşa, bütün uluslararası önemli meselelerde onun fikrini sorardı. Cephe işleri, gergin bir çalışma, başarılar ve başarısızlıklar, İspet Paşa'nın yüzüne özel bir ağırbaşlılık damgası vurmuştu. Ordunun her davranışından, her zaman büyük bir kişisel sorumluluk duyardı. İnönü mevkiinde Yunanlılara karşı kazanılan ilk zaferler, onun komutası altında kazanılmıştı ve o, halkın bir şükranı olarak «İnönü» soyadını almıştı. İngiliz - Yunan istilacılarına karşı yapılan son kesin taarruzun bütün hazırlıkları, Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'nın omuzlarına yüklenmişti.

Türkler'in Sakarya zaferini, ağır toplarının üstünlüğü ile açıklayan Yunan generali Papulas'a İnönü'nün verdiği cevabı buraya nakletmekten kendimi alamayacağım. İspet Paşa alaycı bir eda ile şöyle demişti :

«Türkler bu ağır topları, herhalde kendi fabrikalarında yapmadılar. Türkler'in bütün silahları ellerinden alınmıştı. Buna karşılık bütün dünyanın silah fabrikaları Yunanlıların siparişine açıktı. Yunanlılar istedikleri

her şeyi satın alabilir ve bu satın aldıkları şeyleri de istedikleri yere götürebilirlerdi. Bu durum, Yunan komutanlığının, zaferin sırrını anlamakta Türk komutanlığından çok aşağı olduğunu göstermektedir».

REFET PAŞA

Yukarda kendilerinden söz ettiğim kişilerden bambaşka amaçlarla elçiliğimize gelen sivil ve askerler de vardı. Bunlardan biri Refet Paşaydı.

Refet Paşa, kısa boylu, zayıfça, aşağıdan kesilmiş sarı bıyıklı, kırlaşmaya yüz tutmuş seyrek saçlı bir kişiydi.

Refet Paşa dış görünüşünde kibar, zarif, davranışlarında Avrupalıydı. Ama ona inanılamazdı. Kendisi samimi değildi. Mustafa Kemal'in arkasından, Kâzım Karabekir ve Rauf Beylerle entrikalar çevirmekteydi. Kısacası, ulusal kurtuluş savaşma, sinsice karşıydı. Refet Paşa'nın, dini - feodal unsurlarla ve komprador burjuvazinin temsilcileriyle bağlantısı vardı. Yeni Türkiye'yi desteklediği için de Sovyetler Birliği'ne düşmanca davranıyordu.

Refet Paşa çeşitli görevlerde bulunmuştu : Millî Savunma Bakanlığı, Dumlupınar savaşmda kolordu komutanlığı etmiş, Konya isyanının bastırılmasında görev almıştı. Refet Paşa'nın komutanlığı başarısız geçmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın belirttiğine göre, Milli Savunma Bakanlığında da olumlu iş görememiş, 1922 yılı Ocak ayında bu görevden alınmıştı. Ama bu, onun kendi kahramanlıklarıyla övünmesine engel olmamıştı. Konuşmalarımızda, general Frunze'nin onun değerini anlamadığından, kendisini emperyalist saydığından şikayet ederdi.

RAUF BEY

Heyeti Vekile Reisi (Başbakan) bulunduğu sıralarda Rauf Beyle birçok defalar konuşmuşumdur. Kendisi Sovyetler Birliği'nin düşmanıydı. Ankara'daki elçilik binamızın yakılışında onun parmağı vardı. Kotyelnikov (Elçiliğimizin eski sekreteri) hatıralarında, yangının, Albay Mougin (*)'in teşvikiyle çıkarıldığım yazmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa'nın hatıralarından öğrenildiğine göre, Rauf Bey, sonraları 10 yıllık bir süre için yurt dışına çıkarılmıştı.

Mustafa Kemal Paşa, Rauf Beyin ve Refet Paşa'nın ve başkalarının ikili oyunlarını görüyor ve anlıyordu. Ama, daha geniş bir hoşnutsuzluğa meydan vermemek için, belli bir süreye kadar buna katlanıyordu. Çünkü Refet Paşanın, Rauf Beyin ve öteki muhaliflerin büyük komprador burjuvazi, derebeyleri ve feodal askeri grup arasında dayanakları vardı.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da ve Anadolu'nun bazı çevrelerinde kendisini asi bir asker olarak saydıklarını biliyordu. Feodal çevreler, çeşitli oyunlara baş vurarak halkı, Mustafa Kemal'e, Türkiye Büyük Millet Meclisine ve öteki Türk yurtseverlerine karşı ayaklandırmaya çalışıyorlardı.

MUSTAFA KEMAL PAŞA ULUSAL HAREKETİ ANLATIYOR

Ben burada, Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuda, elçiliğimizde, birlikte yaptığımız gezilerde, aramızda geçen özel konuşmalarda bana anlattıklarını nakledece-

(*) Albay Mougin: Fransa'nın Ankara'daki resmi olmayan temsilcisi. S. İ. Aralov

ğim. Mustafa Kemal, mücadele hikayesini çeşitli zamanlarda anlatmakla beraber, ben bunları, kolaylık olsun diye, bir bütün olarak nakledeceğim.

Mustafa Kemal'in bana söylediğine göre, Büyük Millet Meclisinin amacı, Türkiye'yi ve bütün Türk ulusunu istilacılardan kurtarmak için mücadele eden ulusal teşkilatları genişletmektir. Bu, başlıca ödevdi. Belli bir süreye kadar muhalefete katlanmak gerekiyordu.

Mustafa Kemal :

— Hedefimize, inandırma yolu ile ve cephelerde pratik zaferlerle ulaşıyoruz dedi. Biz, Refet Paşa'ya, Rauf Beye ve diğerlerine tutumlarının yanlış olduğunu gösterdik ve gösteriyoruz. Biz bir Halk Partisi kuruyoruz. Bu partinin yardımı ile de halk düşmanlarını yenmeyi umut ediyoruz. Partimize düşmanlarımız da sızıyor, ama bunlar meydana çıkarılacak ve maskeleri yüzlerinden indirilecektir. Gericiler ulusal hareketin temeline bomba koymak istiyorlar, ama bunu başaramayacaklardır. Feodaller, nice çeteler, nice isyanlar organize ettiler! Bütün bunlar «İttihat ve Terakki» partisinin artıkları, «İngiliz Dostları» (*) Derneği ve daha başka gerici teşkilatlar aracılığı ile iş gören Curzon, Lloyd George ve öteki emperyalistlerin önderliği ile yapılmaktadır. Ama, halk, gericiliği frenlemekte bize yardım etti. Bütün Anadolu ateşler içinde yandığı zaman siz henüz burada de-

(*) Eski adı ile «İngiliz Muhibleri Cemiyeti», İstanbul'da, İngiliz İntelligence Service teşkilatının temsilcisi Rahip Fraou'nun para desteği ile padişah Vahteddin ve Sadrazam Damat Ferit Paşa tarafından kurulan gerici bir teşkilattır. Bu derneğin başında, o zamanlar İstanbul'da çıkmakta olan gerici «Yeni İstanbul» gazetesinin sahibi Sait Molla bulunmaktaydı. S. İ. Aralov

ğildiniz. İngiltere'nin çeşitli ajanları, Enver Paşa'nın, padişahın adamları, yer yer ayaklanmalar çıkarıyorlardı. İngiliz hükümeti, Yunan ordusuna, Anadolunun şu ya da bu bölgesini işgal etmek emrini veriyordu. Her yanda çeteler kuruluyordu. Bunların en büyüğü Anzavur çetesiydi. İngiltere, Rusya'da başarısızlığa uğrayan metodları burada, bizde uygulamak istiyordu. İngiltere, Amiral Kolçak'ı, Yüdeniç'i, Denikin'i desteklemek için yüzlerce milyon harcamıştı. Padişahın ve İngiliz emperyalistlerinin adamı ve ulusal kurtuluş hareketinin en büyük düşmanı olan hain Anzavur, Bandırma bölgesinde yıkıcı çalışmalarına başlamıştı. Ona verilen ödev, ulusal cepheyi arkadan vurmaktı. Anzavur etrafına büyük kuvvetler toplamayı başardı. Biga'da kanlı savaşlar oldu. Anzavur başarı sağladı. O bölgedeki ulusal kuvvetleri dağıttı. Bir çoklarını esir aldı. Eline birçok silah geçirdi. Tabii sonunda mağlup edildi. Türk ulusu bunu hiçbir zaman unutmamalıdır.

Mustafa Kemal Paşa, emperyalistlerin hileciliğini hatırladı. Fransız Başbakanı Clemenceau'nun şu sözlerini öfke ile nakletti : «Ben, Kilikya'yı, Suriye'yi, Şam'ı, Haleb'i, Beyrut'u ve Musul'dan elde edilecek petrolün akacağı İskenderun limanını alabilmek için bir yem olarak, Musul'u İngilizler'e verdim. Eğer sonraları Türkler bizi Kilikya'dan kovdularsa benim bunda ne suçum var?».

Mustafa Kemal biraz susup yatıştıktan sonra sözlerine devam etti :

— Zehir, ağu henüz dağılmadı. Bunun panzehiri bütün halkın uyanması, aktif bir hale gelmesidir. Halkın Mondros silah bırakışmasına, Sèvre andlaşmasına, padişahın ihanetine cevabı, uyanışının başlangıcı oldu. Sabır bardağı taştı. Bizim Sivas ve Erzurum kongrelerimiz, Mondros'a, Sèvre'e ve itilaf devletlerinin başka dav-

şanışlarına verilen cevaplardır. Çağrımız bütün Anadoluyu dolaştı, hatta İstanbul'a kadar ulaştı. Türk kamuoyu, halk, milli misakı yarattı. Bu konuda çok çalışmamız lazım geldi. Meclisteki her milletvekili ile ayrı ayrı konuşmak, her birine kurtuluş savaşının önemini anlatmak, pasif davranmakla hiçbir şey elde edilemiyeceğini isbat etmek gerekiyordu.

Birgün Mustafa Kemal Paşa bana dönerek :

— Aralov yoldaş dedi... Biz Türkler 1920 yılında size yardım etmek fırsatını bulduk. Herhalde siz bunu bilmiyorsunuz. Gelibolu'ya yakın Akbaş iskelesinde, daha Birinci Dünya savaşından kalma bir silah ve cephane deposu vardı. Bu depoyu Fransız askerleri korumaktaydı. Fransızlarla İngilizler bu silahları General Vrangel'e vermeye karar vermişlerdi. Beyazlara ait bir Rus gemisi, silah ve cephaneleri almak üzere Akbaş'a gelmişti. Biz bu silah deposunu biliyor, itilaf devletlerinin niyetlerini seziyorduk. Bu deponun korunmasında, Osmanlı hükümeti de Fransızlara yardım ediyordu. Cesaretli ve fedakâr arkadaşımız Köprülü'lü Hamdi Bey bu silahları ele geçirmek işini organize etti. Telgraf ve telefon kablolarını kesti. Kendisi gibi cesur ve fedakâr arkadaşlarıyla, 1920 yılı 26-27 Nisan gecesi, sallarla yavaşça boğazı geçerek, Fransız askerlerinin silahlarını aldı. Çabucak silah ve cephaneleri yükleyerek onları Lapseki'ye getirdiler. Köprülü'lü, silahlarını aldığı Fransız askerlerini de birlikte getirmeyi unutmadı. Silah ve cephaneler, hemen memleket içine gönderildi. Böylece biz 8 bin Rus tüfeği ve 40 makineli tüfek almış olduk. Bu, çok işimize yarayan, çok güzel bir hediyeydi. Böylece, siz bize biz de size yardım etmiş olduk. Bunu haber alan İngiliz emperyalistleri deliye döndüler, hemen bu işin peşine düştüler, ama tabii hava aldılar.

Mustafa Kemal Paşa:

— Bana ve arkadaşlarıma karşı korkunç bir propaganda yürütülüyordu dedi. Olmayacak günahlar işlemekle beni suçluyorlardı. Bütün bunlara katlanmak gerekiyordu. Karşılaştığımız en büyük zorluk, subay ve silah eksikliğiydi. Ama, Sovyetler Birliği bize dostça yardım etti. Silah, top ve cephane verdi. Bizim ulusumuz bunu asla unutmamalıdır. Ulusal kurtuluş savaşının ilk günlerinde, ancak 5 bin kişilik bir silahlı gücüm vardı. Şimdi ise elimde koskoca bir ordu var. Bunu bana, halkın desteklediği kurtuluş savaşı kazandırdı.

Birgün Mustafa Kemal Paşa'ya, Samsun'dan Ankara'ya gelirken, yolda rastladığım köylülerden, onların ağır durumundan söz ettim. Mustafa Kemal Paşa:

— Evet, evet, orası doğru dedi. Türkiye Büyük Millet Meclisinin ödevi, köylüyü ağır aşar vergisinden kurtarmak, ona başka kolaylıklar sağlamaktır. Ama şu anda biz bunu yapamayız. Birçok zümrelerin kinini üzerimize çekmiş oluruz. Onlar bizden uzaklaşır ve istilacıları kovmak, halkın kurtuluşunu ve ülkenin bağımsızlığını sağlamak gibi başlıca görevimizi yapmaya engel olurlar. Milli davamızı çözümledikten sonra köylü ile uğraşabiliriz.

Mustafa Kemal'le bu konuşmayı birlikte yaptığımız Abilov yoldaş, milyonlarca köylü, ekonomik baskıdan kurtulduğu takdirde, onların, feodalleri yenmekte yardım edeceklerini, Türkiye Büyük Millet Meclisi iktidarını güçlendireceklerini, Türkiye'yi yenilmez bir hale getireceklerini, emperyalistlerin ilerde yapacağı bütün saldırıları püskürteceklerini anlattı.

Mustafa Kemal, Abilov'u elinden tutarak: «Şimdi olmaz dedi. Ama bu olacak».

Mustafa Kemal'in tuttuğu yol, Türkiye'yi emperyalist boyunduruğundan kurtarmak, bölgelere ayrılmasına engel olmak yolu, halkın büyük bir çoğunluğunca anlaşılmış bulunuyordu. Bu durum, derebeylerinin, toprak ağalarının, büyük komprador burjuvazinin, gericilerin ve maddi bakımdan gericilerle bağlı bir kısım aydınların korkunç düşmanlığını doğurdu. Önceleri Mustafa Kemal'le birlik olan bazı aydınlar, sonraları ulusal kurtuluş hareketinden ayrılarak padişah tarafını tuttular, ya da, düpedüz mücadeleden vazgeçtiler.

Cephe gezintisinden dönünce, izlenimlerimi, dışişleri bakanı Çiçerin'e ve dışişleri bakanlığının öteki sorumlu memurlarına bildirdim. Sovyet Dışişleri Bakanlığına gönderdiğim raporumun, Türk halkının yaşantısından, Mustafa Kemal'in eskinin her türlü kalıntılarıyla yaptığı mücadelesinden söz eden bölümün bir yankısı olmak üzere, Çiçerin'in Milli Eğitim Bakanı Lunaçarski'ye yazdığı mektubun bir kopyasını aldım. Çiçerin, mektubunda şunları yazıyordu :

«Mustafa Kemal, Türk kadınının kurtuluşunu ve ona bütün haklarda ve toplum yaşantısında erkeklerle eşitlik isteyen ilerici bir hareketin başındadır. Mesela kendisi, eşiyle birlikte, hem de eşinin yüzü açık olarak, Büyük Millet Meclisi toplantılarına gelmektedir. Mustafa Kemal eşiyle birlikte Aralov yoldaşı da ziyaret etmiş bulunuyor. Genel olarak Mustafa Kemal, bütün toplum ilişkilerini çok enerjik olarak ileriye doğru itmektedir. Mustafa Kemal'in, son derece ilgi çekici bir kişiliği vardır. Günlerce Türk şehirlerinin sokaklarında dolaşmakta, kendisini çevreleyen kalabalıkla parlmenterizmden, kadının özgürlüğünden, ulusal eğitimin ve bütün kültürün modernleştirilmesinden söz etmektedir. Gerek Mustafa Kemal'in, gerek onun ülkü arkadaşlarının, Türk top-

lum ilişkilerinin modernleştirilmesi konusundaki çalışmalarını kolaylaştırıcı materyal gönderilmesi çok yerinde bir davranış olurdu.

«Çalışmalarını kolaylaştırmak üzere Mustafa Kemal'e gönderebilmem için, kadın sorunu ile ilgili materyalleri, ya da, daha doğrusu, kadının tüm özgürlüğünü sağlamak için bizim uyguladığımız materyalleri toplayıp bana gönderecek birini görevlendiremez misiniz?

«Eğer Türkler tekrar, özellikle teknik alanında öğrenim yapmak üzere birkaç yüz genç göndermeyi teklif ederlerse; ne yapabileceğimizi lütfen bildiriniz. Hatırladığıma göre bu sorun bundan önce ortaya atıldığı zaman, Türkler hepsinden çok zirai öğrenimle ilgilenmişlerdi. Bunun mümkün olup olmayacağını ve bu çeşit planların hangi ölçülerde ve genişlikte uygulanabileceğini bildirmenizi rica ederim».

Daha sonra, 1923 yılında Çiçerin, Ankara'daki temsilcimize şunları yazmıştı :

«Mustafa Kemal Paşa'ya verilmek üzere toplum yaşantısının modernleştirilmesi, özellikle çocukların korunması ve sosyal güvenlikle ilgili yeni materyaller gönderilmektedir. Onun, Nuh-u Nebi'den kalma yaşantıya, bütün kör inançlara ve ortaçağ kalıntılarına karşı mücadelesinde, elimden geldiğince ona yararlı olmaktan çok sevinç duyacağım. Mustafa Kemal Paşa'nın bütün isteklerini, hemen bana bildiriniz. Bu isteklerinin yerine getirilmesi için her şeyi yapacağım».

CENEVRE KONFERANSI VE RAPALLO ANDLAŞMASI

Cenevre (*) Konferansı toplandığı ve itilaf devletleri

(*) Cenevre Konferansı, 10 Mayıs 1922 tarihinde açılmıştır.

için beklenmedik bir olay olan Rapallo (**) fırtınası koptuğu zaman, Mustafa Kemal, birkaç defa bizimle Cenevre Konferansı üzerine konuşma yaptı. Çiçerin'in, itilaf devletlerine, Türkiye'nin de konferansa çağrılmasını teklif ettiğini, ama, onların, Türkiye'nin bir Küçük Asya devleti, konferansın ise Avrupa konferansı olduğu gerekçesiyle bu teklifi reddettiklerini Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdim.

Cenevre konferansında, batı devletleri Sovyetler Birliği'nden, «Barışın ve tarafsızlığın kurulması...» konusunda yakın doğuya etki yapmasını istediler. Çiçerin, Sovyet delegeleri adına, bu teklife karşı hayretini belirtti. Çünkü, Türkiye'nin Cenevre konferansına katılmasını isteyen Sovyetler Birliği değil miydi? Çünkü, Türkiye'nin bu konferansa katılması, en yakın zamanda Küçük Asya'da barışın kurulmasını sağlayabilirdi. Türkiye'de yapılmakta olan savaşa karşı tarafsız davranmak ise, uluslararası andlaşmaların ve uluslararası hakların her devletin istediği biçimde bir tarafsızlık olmalıydı.

Çiçerin'in bu konuşmasını Mustafa Kemal'e bildirdiğim zaman, Mustafa Kemal, Çiçerin'e teşekkür etmemi benden rica etti.

Savaş sonrası Avrupasının gittikçe ağırlaşan ekonomik durumu dolayısıyla itilaf devletleri böyle bir konferans toplamak gerekliliğini duymuşlardı. Sovyetler Birliği'nin iç savaşlarda galip çıkması, doğuda etki yapmaya başlaması ve itilaf devletlerinin Sovyetlerle ticaretini genişletmek zorunluğunu duymaları, konferansın toplanmasında büyük rol oynamıştır.

(**) Sovyetler Birliği ile Almanya arasında, 16 Nisan 1922 tarihinde imzalanmış ve itilaf devletlerinin Sovyetler Birliği'ne karşı kurmayı düşündükleri müşterek cepheyi suya düşürmüştür. S. İ. Aralov

Sovyetler Bilriği ile Almanya arasmda imzalanan Rapallo andlaşması Mustafa Kemal Paşa'nın hoşuna gitti ve:

— Bu sizin delegelerin İngilizler'e karşı kazandığı parlak bir zaferdir dedi. Bu beni çok sevindirdi.

Bir başka konuşmamızda, Mustafa Kemal, Cenevre konferansının genel takdirini yaparak, konuşmaların kesilmesine rağmen, Cenevre Konferansının, Sovyet diplomasisinin bir zaferi olduğunu söyledi ve: «Cenevre konferansını bir savaşa benzetecek olursak, savaşa komuta eden Çiçerin, ne Lloyd George'un, ne Barthou'nun farketmediği harikulâde güzel bir çevirme hareketi yaparak, Almanlarla Rapallo andlaşmasını imzalamak suretiyle, emperyalist saflarında bir gedik açtı».

1922 Haziranında Ankara'ya Fransa temsilcisi Albay Mougin geldi. Türkler'in düşüncesine göre, Mougin, kaba saba, ham halat bir askermiş, Mougin, Ankara andlaşmasının (*) hayata uygulanması sorunuyla ilgili olarak Ankara'ya gelmişti. Bununla birlikte Mougin, Mustafa Kemal'e, Fransa ile, Türkiye arasmda askeri bir ittifak imzalamayı, İngiltere ile, uzlaşıcı bir barış andlaşması imzalamayı ve Sovyetler Birliği ile ilişkileri kesmeyi teklif ederek, temsilcilik yetkilerini genişletti. Mougin, amacına erişemedi, Mustafa Kemal onun tekliflerini reddetti.

Fransa'nın, İngiltere'nin tersine, Türkiye'ye silah yardımında bulunduğunu dikkate almak gerekir. Hiç şüphe yok ki, bu yardım Türkiye'ye çok pahalıya mal

(*) 20 Ekim 1921 tarihinde, Ankara'da Yusuf Kemal Beyle Frankl'in Bouillon arasında imzalanan bu andlaşma, Kilikya'nın Fransızlar tarafından boşaltılmasıyla ilgilidir. S. İ. Aralov

olmuştu. Mustafa Kemal, bu yardımı kabule yanaşmadan önce çok tereddüt etmişti. Türkiye için kritik olan bu anlarda yardımımızı genişletememiştik. Ekonomik ve mali bunalım içinde kıvranan Türkiye için Fransa'nın silah yardımını kabul etmekten başka yapacak bir şey kalmamıştı. Pek doğal olarak Fransa, bu durumdan, Türkiye ile aramızı açmaktan yararlanmaya çalışıyordu. Sovyetler'e karşı şiddetli bir propagandaya girişmişti.

Biz, Fransızlarla bizim yardımımız arasındaki farkları Türkler'e anlattık, Fransa'nın emperyalist planlarını açığa vurduk. Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşları bu farkı gördüler. Demokratik aydınlarla halk, bütünüyle Sovyetler Birliği ile dostluğun pekiştirilmesinden yanaydı. Fransızların Sovyetler'e karşı yürüttükleri propaganda, özellikle muhalefet çevrelerinde yoğunlaşıyordu.

GENERAL TAWSHEND'İN TÜRKİYE'Yİ ZİYARETİ

Konuşmalarımızdan birinde, Mustafa Kemal:

— İngiltere'ye gelince dedi. Bizimle uzlaşmak ve barışmak için, onun tarafından atılmış ciddi hiçbir adım göremiyorum. General Tawshend'in gelişinin siyasal bir önemi yoktur.

General Tawshend 22 Temmuz'da Konya'ya geldi. İki gün sonra da, Mustafa Kemal'le aralarında bir görüşme oldu. Bundan sonra da İngiliz generali Ankara'ya geldi ve Refet Paşa ile uzun uzun görüştü. Mustafa Kemal, Tawshend ile yaptığı görüşme ve konuşmalar üzerine hiçbir şey söylemedi.

Bütün bu olaylar: Albay Mougin'in gelişi, onun geliştirdiği çalışmalar; Tawshend'in ziyareti; Mustafa Ke-

mal'in Konya'ya ve İzmir'e gidişi Enver Paşa'nın 1922 yılı Ağustos'undaki isyanı ve ölümü, Ankara'nın toplum çevrelerinde ve Mecliste gergin bir durum yaratmış ve muhalefetin yıkıcı çalışmalarını güçlendirmişti. Muhalefet Sovyetler Birliği elçisini de kendi entrikalarına sürüklemeye, böylece onu lekelemeye çalışmıştı.

Elçiliğe sık sık, her yandan: İçişleri Bakanı Fethi Beyin izinli gittiği ve Beyrut'ta Tawshend'le buluştuğu, onunla uzun uzun görüştüğü; Mustafa Kemal 1922 Temmuzunda İzmir'e (*) gittiği sırada, İngiliz temsilcilerinin de orada bulundukları ve güya barış görüşmelerine başlamak için anlaşmaya vardıkları yollu «dokunaklı imalar» yağıp duruyordu.

Mustafa Kemal bana bu olaylardan söz etmedi. Bu görüşmeler yapılmış olsaydı, Mustafa Kemal'in bunu benden gizleyeceğini sanmıyorum. Türkiye'nin bunu Sovyetler Birliği'nden gizlemesinin hiçbir anlamı yoktu. Bu çeşit söylentiler Mustafa Kemal'in düşmanları tarafından etrafa yayılıyor ve bizim ona inancımızı sarsmak amacını güdüyordu. Yakın doğuda barış gerçekleşseydi ve İngiltere ile Türkiye arasında normal, eşit haklara dayanan ilişkiler kurulsaydı, Sovyet hükümeti, kendi payına bunu selamlardı.

Esas itibariyle Türk-Sovyetler Birliği karşılıklı ilişkileri normal olarak gelişiyordu. Gerçi Moskova andlaşmasının kararlarına, her zaman harfi harfine uyulmuyordu. Ama, konuşmalardan, yazışmalardan sonra bu olaylar çözümleniyordu. Çeşitli Türk devlet müesseselerine sokulmuş olan gerici unsurlar, kasıtlı olarak zorluklar çıkarı-

(*) Burada Aralov, şehirleri birbirine karıştırmış olsa gerek. Çünkü 1922 yılı Temmuz'unda İzmir, henüz Yunan işgalinde bulunuyordu. (Ç.N.)

yorlardı. Güney Kafkasya taşıt müesseselerinin işini bu çeşit olaylara sokabiliriz. Mesela, andlaşma şartlarından olan, topların doğu cephesinden (Kars), Batı Yunan cephesinden, Batum üzerinden taşınmasına engel olunması, ancak Menşeviklerin ve burjuva nasyonalistlerinin sabotajlarıyla açıklanabilir.

Ben, muhalefet adamlarıyla, hangi konu üzerinde olursa olsun, görüşmeyi reddediyordum. Kaçınılmaz karşılaşmalarda ise, onların haksızlığını gösteriyor, onların ulusal kurtuluş savaşma, Mustafa Kemal'e karşı mücadelelerinin Türkiye'nin düşmanlarına yardım ettiğini söylüyordum.

İNGİLTERE VE TÜRK BASINI

Türk başını, 1922 yılı Temmuz'una kadar, hergün Lloyd Georg'a çatıyor, İngiltere'nin Türkiye ile ilgili saldırgan politikasını açığa vuruyordu. Tawshend'in gelişiyle, basındaki sertlik durdu. Mustafa Kemal ve Türk hükümeti barışı sağlamaya çalışıyorlardı. Basının ihtiyatlı tutumu, ilk tedbirlerden biriydi.

Türkiye'nin bize karşı olan siyasetinde herhangi bir değişiklik yoktu... Türk hükümetinin ana siyaseti, eskisi gibi kalmakta devam ediyordu : Türkiye'nin bağımsızlığı, Sovyetler Birliği ile dostluk.

MERSİN KONSOLOSLUĞU SORUNU

Fransızlar'ın etkisiyle, Mersin'de Sovyet Konsolosluğunun açılışına türlü türlü engeller çıkarılıyordu. Bizim Mersin konsolosumuz olarak tayin edilen S. M. Gorniy, Ali Fuat Paşa olayının (*) en ateşli bir zamanın-

(*) Ali Fuat Paşa, Türkiye'nin Moskova elçisi olup, Türk casusu ve İngiliz ajanı olan birini himayesine almıştı. Bu

da Ankara'ya gelmişti. Bu sırada, Güney Kafkasya teşkilatına sızmayı başaran Menşevikler ve burjuva nasyonalistleri, Batum'da ve sınırda Türk temsilcilerini tutuklayarak üzerlerini aramışlardı. Bu olayın, Türk çevrelerinde bir tedirginlik yaratmaması mümkün değildi. Türk hükümeti Dışişleri Bakanlığı, konsolosluk mukavelesinin bulunmadığı yollu formel bahanelerle, kâh, daha önce Ahaltsih konsolosluğunun açılışına izin verildiği ileri sürülerek, kâh, düpedüz bu sorun üzerine karar vermeyi birkaç gün sonraya bırakmakla, Mersin konsolosluğu işini savsaklamaya başlamıştı.

Bütün bunlar, Fransızlarla başlıyan flörtün sonucuydu. Çünkü Fransızlar, bizim Suriye üzerinde bir etki yapmamızdan korkuyorlardı. İran elçisinin gelişi ile ilgili olarak verilen bir ziyafette, Mustafa Kemal Paşa, Mersin'de bir konsolosluk açılması için olumlu bir cevap verilmesini emrettiğini söyledi. Seçimler sırasında Mecliste benimle karşılaşan Yusuf Kemal ise, koluma girdi ve gülümseyerek :

— Siz, Mersin'de bir konsolosluk açılması sorunu ile ilgileniyorsunuz dedi. Seçimlerden sonra size gelip, cevabın gecikmesindeki nedenleri anlatacağım ve müsaadeyi de kendim getireceğim.

Sorunun çözümlenmesi, yine de iki ay sürdü.

---

ajan, gizlendiği evde, İngiliz ajanına casuslukla ilgili materyaller verirken yakalanmıştı. Bu olay üzerine Ali Fuat Paşa Türk hükümetince geri çağrılmıştı.

TÜRK ORDUSUNUN TAARRUZU
ENVER PAŞA İSYANININ BASTIRILMASI

Ağaoğlu Ahmet Bey ve öteki toplum adamları, bana, Enver'in Buhara destanının kendileri için pek açık olmadığını söylediler. Ağaoğlu, Enver Buhara'ya nasıl gidebilir, sonra esrarlı bir biçimde avda kaybolup asilerin başına nasıl geçebilir? diye sordu. Bu onun nesine gerekti? İngilizler'den, güya çok nefret ettiğine göre onlarla anlaşamazdı. Belki de bu bir maskeleme idi, belki de Pan - İslamist (*) ideolojisi ve gerici görüşler ve her şeyden önce Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile, daha doğrusu Mustafa Kemal Paşa ile arasını açmak çabası, onu böyle kanlı bir serüvene itmiş olabilirdi. Hepsinden doğrusu, onu bu işe, ajanları aracılığı ile, İngiliz temsilcisi sürüklemiş olacaktı. Ben bir röportaj hazırlamıştım· ama, Enver çetesinin bozguna uğradığını öğrendim. Enver'in yenilgisi Ankara'yı çok güçlü bir etki altında bırakmıştı.

(*) Daha doğrusu Pan - Türkist.

KEMALİSTLERİN MUHALEFETLE MÜCADELESİ

Muhalefetin, 300 kişilik Türkiye Büyük Millet Meclisinde 88 üyesi vardı. Muhalefet, Bakanların Meclisce seçilmesi kanununu çıkarmayı başarmıştı. Bundan önce, Bakan adayını Meclis Reisi, yani Mustafa Kemal seçerdi. Yeni kanunun kabulünden sonra muhalefet, güçlü ve iyi teşkilatlanmış olduğunu, Mecliste de 120 üyesi bulunduğunu söyleyerek öğünmeye başladı. Gerçekten de, muhalefete, koyu gericilerden ve hocalardan bir grup katılmıştı. Bunlardan bazıları, Şeriat kanunlarını uygulamayan ve devamlı olarak hocalarla ve padişahla mücadele eden bir insan olarak Mustafa Kemal'in kişiliğinden hoşlanmadıkları için muhalefet saflarına katılmışlardı.

Ama, muhalefetin hesapları doğru çıkmamıştı. Hükümet seçiminde muhalefet tam bir yenilgiye uğramıştı. Mustafa Kemal ve arkadaşları, kısa bir süre içinde büyük bir siyasal çaba harcamışlardı. Müdafaa-i Hukuk grubu adına, başında Rauf Beyin bulunduğu bir kabine üyeleri listesi ileri sürülmüştü (Bundan önce Başbakan, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşaydı). Liste, Adalet Bakanı müstesna, tam kadro halinde kazanmıştı.

Rauf Beyin Başbakan olarak ileri sürülmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın siyasal bir oyunuydu. O, Rauf Beyin gizli muhalefetini biliyordu. Ama, muhalefeti felce uğratmak ve Rauf Beyi kendi tarafına çekmek için böyle davranmıştı. Muhalefet, kendi adaylarından hiç birini kabineye sokmadı. Halbuki muhalefet listesinde Refet Paşa, Cemal Paşa (*) (Isparta Mebusu) gibi kodamanlar vardı.

(*) Mersinli Cemal Paşa, ya da Küçük Cemal Paşa (Ç.N.)

Şu veya bu biçimde, Türkiye'nin siyasal kişilerinin yolları ayrılmaya başlamıştı. Bunu bizim de, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'deki diplomatik temsilcilerinin de dikkate almamız gerekiyordu.

TÜRK ORDUSUNUN TAARRUZ HAZIRLIĞI

1922 yılının yaz ayları, Türkiye'de, Türk ordusunun İngiliz - Yunan istilacılarına karşı geniş bir genel taarruz hazırlığıyla geçti.

Abilov'la ve askeri ataşe ile cepheye gidişimiz, Mustafa Kemal'in düşüncesine göre, bu hazırlık işinin bir bölümü olmak gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusu erlerine Kızılordu'dan hediyeler vermek konusundaki teklifimize sarılmıştı. Kendisi, o günlerdeki konuşmalarında, Sovyetler Birliği'nin Kızılordunun, genç Türkiye'den yana olduğunu, artık bundan böyle, Türkiye'nin doğusunda gerilerden korkmak için bir neden bulunmadığını, Türk Ordusunun yalnız olmadığını özellikle belirtiyordu. Bütün Türk ulusu, kendi kurtuluş ordusunun zafer hazırlıklarına katılıyordu. Erlerin eşleri, kızları, kızkardeşleri, cepheye erzak, cephane, silah taşıyorlardı. Taarruzdan önce, Temmuz ve Ağustos aylarında, bütün Anadolu'yu miting dalgaları sarmıştı. Bu mitinglerde halk, elinden gelen herşeyle : Elbiseyle, erzakla, cephane taşımak için taşıt araçlarıyla orduya yardıma çağrılıyordu. Mitinglerde, Meclis üyeleri, basit vatandaşlar, hatta çocuklar bile, ateşli konuşmalar yapıyorlardı. Bu mitinglerden bir çoğunda bulunmak fırsatı bana da verildi.

TÜRK ORDUSUNUN TAARRUZU

Taarruz, büyük bir gizlilik içinde hazırlanıyordu. Abilov yoldaşla ben de bu gizliliğe biraz katıldık. «Dip-

lomasi Tarihi»nde (Cilt III, Sahife 207) Kemal Paşa'nm cepheye giderken, köşkünde Meclis üyelerine bir çay partisi vereceğini etrafa yaydığı ve bu durumun gazetelerde resmi olarak ilan edildiği yazılmaktadır. Bu, doğrudur. Ama, bundan başka, Mustafa Kemal Paşa, elçiliğimizde, onun da katılacağı, büyük bir kabul resmi düzenlememizi, bunu bütün Ankara'ya yaymamızı, öteki devlet elçilerini de kabul resmine çağırmamızı benden rica etti. Herkes toplanıp Mustafa Kemal'in gelişini beklediği sırada, yaveri gelerek, Mustafa Kemal'in biraz rahatsız olduğunu ve gelemeyeceğinden ötürü özür dilediğini haber verdi. Mustafa Kemal ise, bu sırada gizlice cepheye, Konya'ya hareket etmiş bulunuyordu. Mustafa Kemal sonraları, bu gezisi ile ilgili olarak şunları söylemişti :

— Ankara'dan ayrılışımı gizlemiştim. Planlarımı bilenler, sanki ben Ankara'da bulunuyormuşum gibi davranmalıydılar. Hatta bunlar gazetelere benim Çankaya'da bir çay partisi düzenlediğimi bile söyleyeceklerdi. Ben geceleyin, otomobille tuz çölünden geçerek Konya'ya geldim. Telgrafhane kontrol altına alınmıştı.

Sonraları, bazı şüphecilere şöyle dedim :

— Görüyor musunuz, Mustafa Kemal bize, Sovyet temsilcilerine ne büyük bir güven göstermişti.

Mustafa Kemal'in cepheye gidişi, 1922 yılı 15, ya da 16 Ağustosunda olmuştu (*).

İstilacıların bozguna uğratılma planı, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nm yakın katılışıyla, Mustafa Kemal

---

(*) Ne 15, ne de 16 Ağustos'ta. Mustafa Kemal 17 Ağustosta cepheye hareket etmişti. (Türk İnkılâp Tarihi Kronolojisine göre) (Ç.N.)

ve İsmet paşalar tarafından hazırlanmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın bana sonradan anlattığına göre, kendisi plan hazırlama işine, taarruzdan çok önce başlamış bulunuyordu. Orduyu, hem moral bakımından hem maddi bakımdan büyük bir dikkatle hazırlamışlardı. Yukarda, Türk Ordusunun 1921 yılı başlarında, (İnönü Savaşında) insan ve teknik gücü üzerine bazı sayılar vermiştim. O zamanki Türk Ordusunu 1922 yılı Türk ordusuyla karşılaştırmak enteresan olur. Kesin taarruz sırasında Türk ordusunun süngü sayısı 100 bindi. Yunan ordusu sayıca Türk ordusundan biraz üstündü (130 bin). Türk ordusu makineli tüfek bakımından zenginlemişti (2800). Top sayısı bakımmdan Yunan ordusuna eşitti : Türkler'in 327 topuna karşılık Yunanlıların 348 topu vardı. Türkler 5000 kişilik bir suvari kolordusu meydana getirmişlerdi. Yunanlıların kılıç sayısı 1300 dü. Türk Genelkurmayı bu konuda bizim suvari ordusunun iç savaşlardaki tecrübesinden yararlanmıştı. Fahri Paşa'nın suvarileri büyük bir rol oynamıştı : Türk suvarileri düşman gerilerine sarkmış ve Yunan birliklerini bozguna uğratmıştı. Bundan başka, önceden hazırlanmış çeteciler de düşman gerilerinde çaba göstermişlerdi.

M. KEMAL VE İSMET PAŞALAR TAARRUZU İDARE EDİYORLARDI

Mustafa Kemal Paşa, 1922 yılı 20 Ağustosunda, Akşehirde cephe komutanlığı karargâhındaydı. Afyon'a yakın, Kocatepe adını taşıyan yüksek bir tepe vardır. İsmet Paşa'nm karargâhı buradaydı. Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalar buraya gelmişlerdi.

26 Ağustos sabahı, Türk ordusu bütün cephe boyunca taarruza geçti. Düşmana başlıca darbe, Afyonkarahisar'ında indirildi. 27 Ağustos'ta şehir alındı. Yapılan

savaşlarda düşman ordusu tamamıyla imha olundu. Düşman ordusu artıkları, paniğe uğramış bir halde İzmir istikametinde kaçmaya başladı. İngilizler tarafından çok iyi donatılmış büyük bir işgal ordusunun imha edilmesi için topu topu dört gün yetmişti. Kaçmakta olan düşman, yabani bir kudurganlık içinde, yolda rastladığı herşeyi yakıp yıkıyordu. Uşak, Aydın, Manisa şehirleri ve köylerin çoğu yakılmıştı.

Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Yunanlıların müdafaasız halka yaptıkları canavarlığı bütün dünyaya seslenerek protesto etti. 30 Ağustos 1922 de Dumlupmar savaşlarında Yunan ordusu artıkları tamamıyla imha olundu. 18 Eylül'de bütün Anadolu Yunanlılardan temizlenmiş bulunuyordu. Bizzat Yunan askerleri, duvarlara ve tahta havalelere yazdıkları yazılarla, onları savaşa sürükleyen İngilizler'e ve Yunan geri idarecilerine lanetler yağdırıyorlardı.

Yunan ordusunun Afyonkarahisar'ında uğradığı bozgunu burada bütün ayrıntılarıyla anlatmaya ve yazmaya kalkışmayacağım. Bu konu, askerlik edebiyatında yeteri kadar aydınlatılmış bulunuyor. Yalnız şu kadarını söyleyeceğim ki, Yunan ordusu başkomutanı Trikopis, bütün karargâhıyla birlikte esir edildi. Yunan kralı Konstantin, tahtından çekildi. Türk ordusu, demoralize olmuş Yunan ordusu artıklarının adeta omuzlarında İzmir'e girdi. Yunan istilacılarının hesabı görülmüştü.

Bütün Anadolu büyük bir sevinç içindeydi. Ancak feodaller ve onların yardakçıları üzgündüler. İngiltere; Lloyd George'un kişiliğinde, Yunanistan'ın bu savaşa girmesi karşılığı olarak, Yunan hükümetine İstanbul'u vermeyi, Ayasofya camii üzerindeki hilâli, haçla değiştirmeyi, bütün Anadolu zenginliğini Yunanistan'a peş-

keş çekmeyi vaadetmişti. Bu sarhoşluktan ayılış, Yunanlılar için de, Lloyd George için de çok acı oldu.

TEBRİKİMİZE T.B.M. MECLİSİNİN CEVABI

Türk Ordusunun kazandığı zaferle ilgili olarak, 14 Eylül 1922 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisine gönderdiğim tebrik mesajma şöyle bir cevap aldım :

«Soylu Türk Ordusunun, Yunanlıların geçici olarak işgal ettikleri İzmir'i alışı ile ilgili olarak göndermiş olduğunuz tebrik mesajınız, Türkiye Büyük Millet Meclisi toplantısında okunmuş ve alkış tufanıyla karşılanmıştır. Tebrikinize, Türkiye Büyük Millet Meclisi adına, size ve sizin kişiliğinizde, ulusal davamıza her zaman candan bir ilgi gösteren Rus Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyetine derin teşekkürlerimi arzederim. Türk Ordusunun yakın bir gelecekte İstanbul ve Edirne'yi geri alması dileğiniz; Türkiye Büyük Millet Meclisinde özel bir heyecan yaratmıştır. Sayın Bay Elçi, candan saygılarımın kabulünü rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı Adnan».

YUNAN ORDUSUNUN İMHASI ÜZERİNE M. KEMAL'İN ANLATTIKLARI

Mustafa Kemal Paşa'nın sonradan bize anlattığına göre, Yunan ordusunun kuşatılmasını sağlayan taarruz plânı, birdenbire olgunlaşmamıştır. Bu plânın hazırlanız ve yürürlüğe konuşu, düşman için tamamıyla beklenmedik bir şey olmuştur. Mustafa Kemal Paşa :

— Biz çok ihtiyatlı davrandık, diye anlattı. Ordunun yer değiştirmesi; taarruz için yığınak yapması hep geceleri olmuştur. Ordu, gündüzleri, gizlice köylerde din-

leniyordu. Amacımız, hazırlıklarımızı ve taarruz başarımızı, belli bir süre için bütün dünyadan gizlemek, böylece, İngiltere'nin ve itilâf devletlerinin Yunanlıların yardımına gelmesini önlemekti.

Harekâtı idare etmek için Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalar Kocatepe'ye gelmişlerdi. 30 Ağustos'ta düşmanın Aslıhanlar bölgesinde kuşatılması tamamlanmıştı. Mustafa Kemal Paşa sözüne devam ederek :

— Ordularıma seslenerek, biran önce Akdeniz'e ve Marmara denizine varmalarını, İzmir'le Doğu Trakya'yı geri alıp Anavatana katmalarını emrettim. Biz orduları sevk ve idare ediyor, erlerin moralini yükseltiyor, İngiliz - Yunan istilâcılarını ve Türkiye'nin öteki düşmanlarının tamamıyla yok edeceğimize dair onların inancını güçlendiriyorduk.

İTİLÂF DEVLETLERİNİN UMUTSUZ ÇABALARI

İtilâf devletleri Fransız yüksek komiseri General Pellé'yi İstanbul'a, sonra da, Mustafa Kemal'le görüşüp onu daha fazla ileri gitmemeye ve Marmara kıyılarıyla İstanbul'a yaklaşmamaya kandırmak için, Franklin Bouillon'u İzmir'e gönderdiler. İtilâf devletleri biran önce askeri harekâtın durdurulmasını sağlamaya çalışıyorlardı. Çünkü, Mustafa Kemal ordusunun boğazları geçerek İstanbul'u ve Batı Trakya'yı almasından korkuyorlardı. 23 Eylül 1922 tarihinde, İtilâf Devletleri, askerî harekâtın durdurulması ve barış konferansının toplanması için Mustafa Kemal'e bir nota verdiler.

Yunanlıların bozguna uğratılması, İngilizleri canevinden vurmuştu. İngiltere yakın doğudaki topraklarını genişletmeye, Afrika'daki sömürgelerini Asya'daki sömürgeleriyle: Arabistan'la, Irak'la, Hindistan'la birleşmeğe ça-

lışıyordu. İngiltere'nin yakın ve orta doğudaki istilâcı plânlarını gerçekleştirmesine engel olan Kemalist Türkiye ile Sovyet Birliği, onun için bir engel teşkil etmekteydiler. İngilizler, Kemalistleri bozguna uğratmanın Sovyetler Birliği'ni bozguna uğratmaktan daha kolay olduğunu sanıyorlardı. Ama İngiliz emperyalizmi bu noktada da yanıldı. İngilizler, Fransızların ve İtalyanların yardımına güveniyorlardı. Ama, emperyalistler arasındaki çelişmeler, bu ülkeleri İngiltere'den ayırıyordu.

Türkiye'de en büyük sermaye yatırımları olan Fransa, Anadoludaki savaş yüzünden çok büyük zararlara uğruyor, İngiliz plânına göre Türkiye'nin parçalanmasında bir çıkar görmüyordu. İtalya Versailles konferansındaki paylaşmada kendisinin aldatıldığını sayıyor, özellikle İzmir'in Yunanlılara verilişini hiç de hoş karşılamıyordu. Çünkü müttefikler, Birinci Dünya savaşmda İzmir'i İtalyanlar'a vermeyi vaadetmişlerdir. İngiltere, zayıf sandığı Türk ordusunu, İngiliz silâhlariyle donatılmış Yunan ordusunun yardımıyla bozguna uğratmak için, Yunanistan'ı savaşa sürüklemişti. Ama, yurtlarını yabancı istilâcılara karşı savunmak ülküsüyle kanatlanan muzaffer Türk orduları, İstanbul doğrultusunda ilerliyorlardı.

İngiltere Bakanlar Kurulu, panik içinde, yardım etmeleri ricasıyla dominyonlara telgraflar yağdırıyordu. Bu telgraflarda, Mustafa Kemal Ordularının hiçbir mukavemete rastlamadan İstanbul'a doğru ilerledikleri, yenilgi, ya da İstanbul'un müttefiklerce alçaltıcı bir boşaltılması halinde, Hindistan'da ve müslüman halk arasında ciddî sonuçlar doğabileceği yazılmaktaydı.

İngiltere yardım için, Fransa'ya, İtalya'ya ve Balkan ülkelerine başvurdu. Ama, Fransa ile İtalya, müttefiklerini arkadan hançerlediler. Paris'ten gelen bir emir üze-

rine Fransız birlikleri Çanakkale mevzilerini boşalttılar. İtalyan ordusu da Çanakkale boğazından çekildi. İtalya hükümeti, Türkiye'ye karşı hiçbir askerî harekete katılmayacağını bildirdi.

Yunanlılar'ın yenilgisi ve Mustafa Kemal'in zaferi, İngiltere'de hükümet bunalımına yol açtı. Lloyd George kabinesi istifa etti. Yeni İngiliz kabinesinde Dışişleri Bakanlığı'na, Sovyetler Birliği'nin can düşmanı olan Lord Curzon getirildi. İngiliz hükümeti, yeni Türkiye ile görüşmelere başlamak zorunda kaldı. İngiltere, Fransa, İtalya, ortaklaşa bir nota ile Türk hükümetine başvurarak, genel barış konferansı için delegelerini göndermesini teklif ettiler. Müttefikler, daha konferans sona ermeden, Yunan ordusunun, itilâf orduları komutanlığınca belirtilecek bir hattın gerisine çekilmesini sağlamayı üstlerine aldılar. Bu son sorunu çözümlemek için de, ilkin Mudanya'da bir askeri toplantı yapılmasını teklif ettiler.

SİLÂH BIRAKIŞMASI ÜZERİNE KONUŞMALAR

Mudanya görüşmelerine İsmet Paşa gönderildi. Chourchill'in iddiasına göre, Fransızlar, İngilizler'in teklifinden daha çoğunu elde edebileceklerini Türklere aşılıyorlarmış. Türk Heyeti uzlaşmaz bir tutum içindeydi. Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi Mudanya konferansı işiyle uğraşıyor, bütün ayrıntılarını inceliyordu.

İsmet Paşa ile birlikte Mudanya'da, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa'da bulunuyordu. Burada en dikkate değer nokta Türkiye'nin silâh bırakışması işini Yunanistan'la değil de İttilâf devletleriyle konuşmasıydı. İngiltere isteklerini ileri sürdü. İtilâf devletleri arasında birlik, eskiden olduğu gibi, yine yoktu. İngiltere, Fransız temsilcisinin varlığından haberi yokmuş gibi davranıyordu.

Gerçekte Fransa Mudanya konferansı görüşmelerinden uzaklaştırılmış gibiydi.

İsmet Paşa, tabiî Mustafa Kemal Paşa'nın rızasıyla, konuşmaları birkaç defa yarıda kesti. Nihayet, Mudanya silâh bırakışması, yine de 11 Ekim 1922 de imzalandı. İki gün sonra da, İngiltere'nin isteğiyle anlaşmayı Yunanistan'da imzaladı.

Mudanya anlaşması gereğince Yunanistan Trakya'daki ordularını Meriç ırmağının gerisine çekti. Türkiye, Doğu Trakya'da kendi jandarmasını bulundurmak hakkını elde etti. Müttefik devletlerin orduları ise, Barış konferansının kararma kadar, Mudanya silâh bırakışmasının imzasından önce bulundukları yerlerde kalacaklardı. Boğazların Asya yakasındaki bölümünde, Türk ordusunun geçmesine yasak edilen bir bölge belirtildi.

ANADOLU'DA ŞENLİKLER

Türk ordusu Yunan istilâcılarını bozguna uğrattıktan sonra bütün Anadolu'da, bu arada Ankara'da da gösteriler, mitingler yapıldı. Dualar edildi. İstilâcılara karşı kazandığı zaferden sonra, Mustafa Kemal Ankara'ya dönüşünde, büyük törenlerle karşılandı. İstasyonda bir askerî birlik yer almıştı. Bütün hükümet ve Meclis üyeleri, ulusal kahraman Mustafa Kemal'i karşılamaya çıkmıştı. Sovyetler Birliği, İspanya, Afganistan elçileri, bütün elçilik personelleriyle, bu karşılamaya katılmışlardı. Meclise giden yol boyunca, çeşitli dövizlerle süslü taklar kurulmuştu. Mitinglerin, camilerde duaların hesabı yoktu. Bütün Ankara halkı sokaklara ve meydanlara dökülmüştü.

Mitinglerden birinde konuşan Saruhan Milletvekilinin sözleri hâlâ hatırımdadır. Konuşmacı edebî bir dille

ve çok heyecanlı konuşuyordu. Elini yükseklere kaldırarak, emperyalistlerin, doğunun karşısında başlarını eğmek zorunda kalacaklarını söylüyordu. Konuşmacı :

— Doğu ayaklanıyor, diye bağırdı. Yeniden doğmakta olan genç, yeni Türkiye'nin zaferi, özgürlük, barış bayrağını taşıyor, onu hiç bir kuvvet alt edemez. Buna biz kendimiz, bizim genç ordumuz şahittir. Ordumuz Büyük Başkomutanımız Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın idaresinde, Amerikalılar'ın, İngilizler'in ve öteki emperyalistlerin tepeden tınağa kadar silâhlandırdıkları Yunan ordusunu bozguna uğrattı.

Afyonkarahisar zaferinden ve İzmir'in işgalinden sonra, itilâf devlerince teklif olunan barışla ilgili olarak Millet Meclisi yanındaki meydanda bir başka miting düzenlenmişti. Mitinge Mustafa Kemal Paşa reislik ediyordu. Konuşmacıların sesleri, meydanın çok uzaklarına kadar yayılıyordu. Konuşmacılardan biri :

— Görüyorsunuz ya diyordu, güçlü İngiltere Türkiye'nin önünde eğilmiş bulunuyor.. Müttefikleri ona ihanet ediyor. İngiltere Türkiye'yi ele geçirmek, onu esaret altına almak ve kendisine bağlı bir ülke, bütün doğuyu istilâ ve Sovyetlere karşı mücadele etmek üzere, savaş alanı haline getirmek istiyor. Ruslar, İngiliz istilâcılarını kovdular. Türkiye de İngiliz emperyalistlerinin kendi egemenlikleri için bir âlet olarak kullandığı Yunanlıları bozguna uğrattı. Gazi Mustafa Kemal Paşa Yunanlıları ortadan kaldırdı, onları barış istemek zorunda bıraktı. Küçücük bir çabadan sonra İstanbul'da bizim olacak.

Bundan sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa söz aldı. Gazi, sakin, ama okkalı konuştu. Onu, gergin bir dikkatle dinlediler.

— Türk Ulusu, diyordu Mustafa Kemal, kabul ettiği kutsal millî misakı yerine getirdi. Kutsal topraklarımızı temizledi. Biz düşmanlarımıza boyun eğmedik, bize boyun eğmeyi öğütleyen İstanbul'daki satılmışların sözlerini dinlemedik. Hayır, mağrur Türk, emperyalistlere hiçbir zaman boyun eğmeyecektir. Büyük ordumuza minnet ve şükranlar.

Şehrin birçok yerlerinde, halk oyunlarıyla, temsiller, beden eğitimi gösterileriyle karışık şenlikler düzenlenmişti. Ankara yakınlarındaki geniş ovada da, misafirler için çadırlar kurulmuştu. Bu şenliklere Mustafa Kemal Paşa da katıldı. Lâzların oynadığı ulusal danslar çok ilgi çekici idi.

MUSTAFA KEMAL VE TÜRK ORDUSU ÜZERİNE

Türk ordusu Yunan cephesini yarıp Ege deniziyle Marmara denizine ve Boğazlara doğru ilerlerken, biz elçilikte, Türk ordusunun İstanbul'a gireceğine, boğazın Anadolu yakasını ve doğu Trakya'yı işgal edeceğine inanıyorduk. Ankara'ya dönüşünden sonra Mustafa Kemal Paşa ile karşılaştığım zaman ona bu meseleyi sordum ve: «Türk zaferi gerek İngiltere, gerek öteki İtilâf Devletleri için beklenmedik bir olaydı, Türkiye İtilâf Devletlerini bir oldu bitti karşısında bırakabilirdi» dedim.

Mustafa Kemal, İstanbul'a girmenin imkânsız olduğunu bana anlatmaya çalıştı: Ordu yorulmuştu. Ayrıca ordunun ana üsle bağlantısının kesilmesi tehlikesi de belirmişti. Sonra İngilizler'in rakiplerinin durumu da açık değildi.

Mustafa Kemal Paşa :

— Mudanya anlaşması, Ankara için, stratejik bakımdan olduğu kadar siyasal bakımdan da bir başarıdır, dedi. Ankara gerçekten de boğazları, İstanbul'u, Doğu

Trakyayı alabilir ve ordularını oraya geçirebilirdi. Ama, bu durumda, İngilter'e Fransa ve İtalya'nın Türkiye'ye savaş açmasını da göze almak gerekirdi. Hattâ askeri harekât olmasa bile, ki olması çok muhtemeldi, Türkiye belirsiz bir süre için, bütün Avrupa ile savaş halinde kalmış olacaktı. Memleket savaş halinde bulunacak, hergün biraz daha takattan düşecekti. Oysa halk yorgun düşmüştü, barışa ihtiyacı vardı. Bu durum uzayabilirdi, çünkü Lloyd Georgé'un istediği de buydu. Öte yandan İstanbul ve Trakya'yı alarak orduyu o yana geçirmek çılgınlık olurdu: Çünkü o zaman ordumuz, düşmanın elinde tuttuğu Boğazlarla Anadolu'dan ayrılmış bulunacaktı. Bundan başka Anadolu'yu ordusuz bırakmak da doğru olmazdı. Biz, sakıncalı manevralarımızla Fransa ile İtalya'yı İngiltere'den koparmış bulunuyoruz, bu durumda onları birleştirirdik.

Mustafa Kemal, açıklamasına devam ederek :

— İstanbul'la Trakya'yı işgal etmemiz, dedi, müttefiklerin ekmeğine yağ sürmek demekti, şimdi ise durum tamamıyla Türkiye'den yanadır. Öyle tedbirler almış bulunuyoruz ki, bugün bir taarruz emri versem yarın ordumuz İstanbul'u ve Boğazları işgal edebilir. Hattâ, çıkış yolları arasında bulunan düşman filosu da hapsedilebilir.

Mustafa Kemal sözlerine devam ederek :

— Biz şimdi savaşsız Türkiye'yi gele geçiriyoruz, oraya 8000 jandarma gönderiyoruz. Bunlar, bugünden yarına kurulabilecek olan Trakya ordumuzun çekirdeğini teşkil etmektedir. Böylece, boğazın her iki yakasında ordusu bulunan Türkiye, konferans durumu zorlarsa, hemen İstanbul'a boğazı işgal edebilir.

Boğazlar konusuna gelince, Mustafa Kemal, Millî Misakta belirtilen formül üzerinde duracağını ekledi.

Bu formül, Boğazların serbestliğini «Marmara deniziyle İstanbul'un güvenliğini sağlayacak» biçimde bir serbestlik olarak tanıyordu. Hem müttefikler bu güvenliği, Türkiye'yi tamamıyla tatmin edecek bir takım garantilerle sağlamak zorundaydılar. Boğazların tahkimi işi de büyük bir rol oynamaktadır. Çünkü boğaz kıyılarını elinde bulunduran Türkiye, bugünün teknik koşulları içinde, bir zorunluk karşısında daima boğazları kapayabilir. Bunun için sadece topa ihtiyaç vardır.

Mustafa Kemal, yakında başlayacak olan barış konferansından, ve karşılıklı ilişkilerden söz ederken şu düşünceleri ileri sürdü: Konferansta Türkiye, millî misakta belirtilen başlıca istekleri üzerinde direnecek ve bu konuda hiçbir tâviz vermeyecektir. Mustafa Kemal, emperyalist devletlerin Türkiye ile ilgili gerçek niyetlerini tamamıyla anlıyor ve onların Türkiye'ye, candan ve dostça davranacaklarına güvenemiyordu. Mustafa Kemal, ilerde imzalanacak olan barış andlaşmasına, Türkiye'ye emperyalistlerle yapacağı yeni savaşlar için, hemen hazırlanmak ve gücünü toplamak imkânlarını verecek olan bir silâh bırakışması, bir dinlenme devresi gözüyle bakıyordu. Barış andlaşmasını imzalamak gerekiyordu. Çünkü halk gerçekten de yorulmuştu ve dinlenmek ihtiyacındaydı. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilere gelince, her iki ülkenin halkı da ortaklaşa birtakım çıkarlarla birbirine bağlıydılar. Türk halkı, Sovyet Birliği'nin, hiçbir çıkar gözetmeden, kendisine gösterdiği yardımı hiçbir zaman unutmayacaktır. Moskova da, ne olursa olsun, hangi koşullar içinde bulunursa bulunsun Ankara'nın Sovyet Birliği'ne olan davranışlarını değiştirmeyeceğine, onunla birlikte hareket edeceğine kesin olarak inanmalıdır.

Mustafa Kemal sözlerine şöyle devam etti :

— Sakarya zaferinden sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisinde söylediğim sözleri tekrarlayabilirim: «Biz Sovyetler Birliği ile dostuz. Sovyetler Birliği herkesten önce bizi ve ulusal haklarımızı tanıdı, bize saygı gösterdi. Bu şartlar altında Sovyetler Birliği, bugün olduğu gibi yarın da, her zaman da, Türkiye'nin dostluğuna güvenebilir.» Bu sözlerim şimdi de yürürlüktedir.

SOVYET DIŞİŞLERİ BAKANLIĞININ TÜRKİYE'YE NOTASI

Bununla birlikte, Türk hükümeti, Yunanlılara karşı kazanılan zaferden sonra, bize haber vermeden, Karadeniz devletlerinin çıkarlarına dokunan birçok sorunları, İtilâf Devletleriyle görüşmeğe başladı.

Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığından aldığım direktif üzerine, 3 Ekim 1922 tarihinde, Türkiye Dışişleri Bakanlığına aşağıdaki notayı verdim:

«Sovyetler Birliği hükümeti, Türk hükümeti komutanlığı temsilcileriyle, İttilâf Devletleri temsilcileri arasında bir konferans toplanacağını, Türk hükümetinin, Trakya'nın itilâf kuvvetlerince işgaline razı olduğunu, Bordeaux radyosundan öğrenmiş bulunuyor. Dost Sovyetler Birliği temsilcisine bu konuda önceden bilgi verilmemiştir.

Sovyetler Birliği hükümeti, yakın doğu meseleleri dış siyasetinde, özellikle Boğazlar sorunu genel kararlarında, önceden karşılıklı görüşüp uyuşma yükümlülüğünden söz eden Moskova dostluk andlaşmasına olduğu kadar, dışişleri bakanı Yusuf Kemal Bey'in 4 Ağustos 1921 tarihli, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'nın 17 Eylül 1921 tarihli ayrıca Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin'in 10 Ekim 1921 tarihli notasına ve bun-

dan sonraki bir sıra notalara dayanarak, şu anda kendi dış siyasetini, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetiyle uyuşarak yürütmek çabası içindedir.

Hükümetim, Türkiye Hükümetinin Sovyetler Birliği notasını desteklemeyişine ve Mudanya konferansına katılmayı kabul ettiğini, Trakya'nm, ayrıca boğazlarla İstanbul'un işgaline razı olduğunu haber vermeyişine fevkalâde şaşmış bulunuyor. Böylece dış politika uyuşumu yürütülmemiş, bunun sonucu olarak da İtilâf Devletleri, özellikle İngiltere için uygun bir durum ortaya çıkmış bulunuyor.

İtilâf devletleri, bu yoldan yürüyerek, Türkiye'yi olduğu kadar Sovyetler Birliği'ni de zayıflatmağa çalışmaktadırlar.

Özellikle, bu önemli anlardaki hareket uyuşmazlığına şaşmaktayız. Hükümetim, Türk ordusunun kazandığı büyük zaferlerin istenilen sonuca vardırılamayacağından korkmaktadır.

Hükümetim, aramızdaki boğazlar andlaşması gereğince, Sovyetler Birliği'nin; İtilâf devletlerinin Türkiye ile ilgili olarak atacağı her adımı önceden açıklamak, Türkiye'nin de aynı şeyi yapmak zorunda olduğunu; ayrıca karşılıklı olarak birbirimizi desteklediğimizi, ve birimiz olmadan ötekinin Boğazlar konferansma katılmayacağını bildiren karşılıklı birer nota vermemizin gerekliliğini bildirir.»

SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN YENİ BİR TEKLİFİ

Mudanya silâh bırakışmasının imzasından sonra, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı, İngiltere, Fransa, İtalya, Mısır ve Balkan devletlerine başvurarak, yakın

doğu bunalımının zayıflatılmasında çıkarları bulunan, başta Karadeniz devletleri olmak üzere, bütün devletlerin katılacağı bir konferans toplanmasını teklif etti. Nota, Karahan'ın imzasıyla gönderilmişti. Notada, yakın doğudaki olayların temelinde bir sorunun yattığı, bu sorunun da Türk halkına, Türk toprakları ve birinci derecede Türkiye'nin Başkenti ve Boğazlar üzerinde fiilî ve tam bir egemenlik kurma hakkının kabulü sorunu olduğu belirtilmekteydi. Notada, boğaz özgürlüğünün, her şeyden önce Karadeniz devletlerine, Sovyetler Birliği'ne, müttefiklerine ve Türkiye'ye gerekli olduğu yazılıyordu. Halbuki, 1914-1918 savaşının galipleri olan devletler, Sovyetler Birliği'nin çıkarlarını hiç dikkate almamaktadırlar. Türkiye'ye gelince, ona, sadece, bir konuşma konusu gözüyle bakılmaktadır.

Sovyet notası, Büyük Britanya'nın, öteki devletler için hayatî önemi olan yolları, onları devamlı olarak tehdit altında tutmak için, kontrolu altında bulundurmak niyetinde olduğunu belirtiyordu. Bu tehdit, herşeyden önce, Rusya ve Türkiye'ye karşı yöneltilmiş bulunuyordu. Nota, Sovyet hükümetinin sesini, tarafların eşit haklarına dayanan, ve Türkiye'nin bütün Türk toprakları üzerindeki egemenlik haklarına tam bir saygı besleyen gerçek barış taraflısı herkesin işitebileceği umuduyla sona eriyordu.

Sovyet hükümetinin teklifini kapitalist devletler desteklemediler, onlar yakın doğu meselesini başka bir yoldan çözümlemek istiyorladı. Onların istediği: yakın doğu üzerinde egemenliklerini sürdürmek, eski Türkiye'nin malı olan bir sıra toprakları ele geçirmek, sömürge düzenini güçlendirmek, Türkiye ile Sovyetler arasındaki dostluk ilişkilerini bozmak, Boğazları kendi kontrolları altında tutmaktı. Komuoyu, Türkiye'nin geniş halk yı-

ğınları, Meclis Mebuslarının çoğunluğu, Sovyet hükümetinin notasını sempati ile karşıladı. Türkiye Başbakanı Rauf Bey için aynı şey söylenemez. Rauf Bey, Türk halkı arasında bir «Propaganda» biçimi olarak kabul ettiği bizim notalarımızı hoşnutsuzlukla karşılıyordu. Bu olayda Rauf Bey, gizli bir sultancı ve İngiliz dostu olarak davranıyordu. Onda, burjuva ve derebey görüşleri, halkın çıkarlarından üstündü.

Mustafa Kemal tarafından, Mecliste gerici muhalefetle siyasî mücadele için Başbakanlığa getirilen Rauf Bey, dış siyasette tavşana kaç, tazıya tut siyasetini güdüyordu. Sovyetler Birliği'ne karşı dostça davranır gibi görünmesine rağmen, Mustafa Kemal'in arkasından entrikalar çeviriyor, İstanbul'daki gerici güçlerle, onların aracılığı ile de İngilizlerin emperyalist çevreleriyle ilişkiler kuruyordu.

M. KEMAL'İN TÜRKİYE CUMHURİYETİ İÇİN MÜCADELESİ

Birinci Dünya Savaşından sonra Anadolu'da gelişen Ulusal Kurtuluş hareketinin lideri olarak Mustafa Kemal Paşa'nın oynadığı seçkin rol, herkesçe bilinmektedir. Türkiye.nin yarı sömürge, feodal bir ülkeden, özgür, bağımsız bir devlet haline gelmesi için yapılan yiğitçe savaşların bu şanlı yılları üzerine, Türkiye'de bulunduğum sıralarda, Mustafa Kemal'le konuşmak fırsatını buldum.

Mustafa Kemal Paşa, «Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti»ni, kurtuluş hareketinin bu ilk kaynağını; 1919 yılında toplanan Erzurum ve Sivas kongrelerini hatırlarken, daha o zaman, değil yalnız padişah hükümetinin direnişiyle, ama, doğrudan doğruya hareketin içinde de, grup halinde ya da kişisel anlaşmazlıklarla karşılaşıldığını belirtti.

Mustafa Kemal Paşa, o zaman bana şunları söylemişti :

— Ordu sadece bir isim olarak vardı. Herşeyi, korkunç bir karışıklık içinde yaratmak gerekiyordu. Generaller ve subaylar şaşkın bir haldeydiler. Onlara bir çıkış yolu gösmek, morallerini yükseltmek gerekiyordu. Ne onlar, ne de halkın öteki grupları, ulusu, padişahsız ve halifesiz kurtarmanın mümkün olacağına inanmıyorlardı. Halife ve padişah düşüncesini itibardan düşürmek, gerekiyordu. Biz bunu yavaş yavaş yapıyorduk. Bu yüzden bize küfürler yağdırıyor, dinsiz, vatansız, hain diyorlardı. Bundan başka, birçokları İngiltere'den, Fransa'dan, İtalya'dan korkuyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa sözlerine devam etti :

— İşte ülkemiz bu durumdaydı. Ama halk ayaklanıyordu, kurtuluş bundaydı. Önümüzde ulusal egemenlik üzerine kurulmuş yeni bir Türk devleti meydana getirmek duruyordu. Silâh ve savaş arkadaşlarım her zaman benimle bir düşüncede değillerdi. Padişah ve itilâf devletleri ajanları, bunlara çeşitli korkular aşılıyorlardı, bunlar da muhalif oluyorlardı. Durum ağırdı, ama birçok dostlar ortaya çıkıyordu, millet de bizi destekliyordu.

Mustafa Kemal, Türkiye'nin öteki devletlerden, karşılık temeline dayanan, medenî, insanca bir davranış ve dostluk istemek için, bütün nedenlere sahip olduğu düşüncesine dayanıyordu. Türkiye'nin iç düzeni meselesine gelince, ulusal iradenin, yasama ve yürütme iktidarını kendinde birleştiren Büyük Millet Meclisinin elinde toplanması gerektiğine inanıyordu.

Gerici güçler, Mustafa Kemal'e karşı çok şidetli düşmanca bir kampanya açmışlardı. Bununla ilgili olarak kendisi, büyük bir acı ile şunları yazmaktadır :

«Bazıları, başlamış olan ulusun birleşmesi hareketine, benim kişisel insiyatifimin bir sonucu olarak bakıyorlardı. Bunu, halkın siyasal uyanışı olarak açıklamanın daha doğru olacağını anlamıyorlar ve halkın beni lânetliyeceğini umarak, insiyatifimi göstermek imkânından yoksun etmeye, beni inkâr etmeye, beni yalanlamaya çalışıyorlardı.»

PADİŞAHIN DEVRİLMESİ VE KOVULMASI

1 Kasım 1922 tarihinde çok önemli bir hadise oldu: Türkiye Büyük Millet Meclisi, sultanlığın kaldırılması kanununu kabul etti. Bu sorunun çözümlenmesini, Türkiye'nin Lausanne Konferansına çağrılması hızlandırdı: İtilâf Devletleri Vahdettin hükümetini tanımakta devam ediyorlardı. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetiyle birlikte İstanbul hükümetini de konferansa çağırmışlardı.

Bu önemli Anayasa davranışıyla bağlı bazı ayrıntılar dikkate şayandır. 31 Ekim 1922 tarihinde, «Müdafaa-ı Hukuk» Meclis grubu toplantısmda, Mustafa Kemal, Sultanlığın kaldırılması zorunluluğunu bildirdi. Ertesi gün de Meclis toplantısında büyük bir konuşma yaptı. Mustafa Kemal Paşa, halifelik ve sultanlık meselesini birbirinden ayırdı. Halifeliğin kaldırılması teklifinin ülkede kötü yankılar uyandırması ihtimali olduğunu dikkate alarak ilkin sultanlığın kaldırılması ve son padişah Vahdettin'in kovulması meselesini ileri sürdü. Mustafa Kemal, konuşmasında, bütün iktidarın, bütün egemenliğin, Türkiye Büyük Millet Meclisinin elinde toplanması gerektiğini anlattı. Halifelerin öldürülmesi, kovulması üzerine birçok örnekler verdi. Bu arada :

— Sultan Vahdettin, dedi, emperyalistlerle uyuştuğu için bütün halkın gözünde kendini rezil etti. Devrilmesi gerekmektedir.

Başbakan Rauf Beyin, yeni Türkiye'nin siyasal meselelerindeki iki yüzlü tutumundan yukarda söz etmiştim. Sultanlığın kaldırılması sorununda Rauf bey, babası padişahın iyiliğini gördüğüne ve Osmanlı İmparatorluğunun yüksek memurlarından olduğuna göre, kendisinin padişaha candan ve yürek bağlı olduğunu Mustafa Kemal'e bildirmiş ve şunları söylemişti:

— Bu iyiliklerin hatırası halâ kanımda yaşıyor. Benim ödevim, halifeye ve sultana sadık kalmaktır. Bunlarsız Türkiye çökmeye mahkûmdur.

1 Kasım 1922 tarihinde alman sultanlığın kaldırılması kararından az önce, Mustafa Kemal «nutuk»unda belirttiğine göre, muhalefet, sultanlığın kaldırılışı tasarısını şahsen Mustafa Kemal'e mal ederek, Millet Meclisinde çok şiddetli bir propagandaya girişmişti.

Mustafa Kemal, muhalefetin bu konudaki manevralarını zararsız bir hale getirmek için, Rauf Beyi, Meclisteki odasına davet eder. Başbakanı ayakta karşılayan ve Rauf Beyin görüş ve inançlarından hiç haberi yokmuş gibi davranan Mustafa Kemal, ona şöyle seslenir:

— Halife ile sultanlığı birbirinden ayırıyoruz. Meclis bunu destekleyici bir konuşma yapmanızı rica ederim.

Mustafa Kemal bu konuda başka bir şey söylemez. Rauf Bey Paşa'nın odasından çıkar. Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir Paşa'yı da (o da sultan ve halife taraflısıydı) çağırtır. Ondan da, Rauf Beyden rica ettiği konuşmaya benzer bir konuşma yapmasını rica eder.

Rauf Bey, Mustafa Kemal'in ricasını yerine getirir. Hattâ, sultanlığın kaldırılışı tarihinin ulusal bir bayram olarak kabul edilmesini teklif eder. Mustafa Kemal, son-

raları Rauf Bey'in bu biçim davranışına bir hayli şaştığını söylemekten kendini alamamıştır.

Millet Meclisine sunulan kanun tasarısı, Osmanlı İmparatorluğunun dağılışını, yeni Türk devletinin kuruluşunu tesbit ediyor ve egemenlik hakkının ulusa ait olduğunu doğruluyordu. Kanun tasarısı, aralarında Mustafa Kemal'de bulunan 80 milletvekilinin imzasını taşıyordu.

Müzakerelerde, yalnız iki milletvekili açıkça teklife karşı konuşmuşlardı.

Mustafa Kemal'in; meclis toplantısındaki son sözü çok dikkate değer bir anlam taşıyordu. Mustafa Kemal şöyle demişti:

— Egemenlik ve iktidar, akademik tartışma ile kimseye verilemez. Egemenlik ve iktidar, ancak güçle; hattâ zorla elde edilir. Ödevimiz sadece oldu bittiyi tescil etmekten ibarettir. Yüksek Meclisinizin, ulusun ülkede sonsuz olarak bağımsızlığını koruması kararını oybirliği ile vereceğini umarım.

Padişahın kovulması ve halifeliğin sultanlıktan ayrılması kararı oybirliği ile kabul olundu. Kamuoyu, sultanlığın devrilmesine hazırlandığı için, muhalefet, karşı oy vermekten korkmuştu. Bununla birlikte Mustafa Kemal, feodal ve dinsel çevrelerden ve bunların geri kalmış bilinçsiz köylüler üzerindeki etkisinden çekindiği için o zaman Cumhuriyeti ilân etmeye cesaret edememişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın daveti üzerine Abilov Yoldaş'la ben de Meclisin bu tarihî toplantısında bulunmuştuk. Mustafa Kemal, çok ateşli konuştu, onun büyük inancı hissedilmekle birlikte, yine de heyecanlıydı.

Salonda gürültü oluyor, oturdukları yerlerden bağıranlar görülüyordu. Yüzyıllar boyunca egemenlik sürmüş sultanlığın kaldırılması, birçoklarına imkânsız bir iş gibi görünüyordu. Birçok milletvekili, adeta kendi cesaretine kendisi de şaşmış bir hâldeydi. Refet Paşa gibi, Rauf Bey gibi, muhalefet liderleri, başları eğik bir halde Meclis binasından çıkmışlardı.

Ama iş henüz bitmemişti. Ancak bir yıl sonra, 29 Ekim 1923 tarihinde, Meclis, Cumhuriyeti ilân etti. Bir süre sonra da (3 Mart 1924 de) halifeliği kaldırdı.

Zaten sultanlığın kaldırılışından sonra monarşik düzen ortadan kalkmış demekti. Bu olaydan sonra halifenin hiçbir gücü kalmamış demekti. 17 Kasım 1922 tarihinde, Vahdettin geceleyin, sarayından ayrılarak, Büyük Britanya devletinin himayesini istemiş ve bir İngiliz zırhlısına sığınmıştır.

Çiçerin, sultanlık düzeninin kaldırılmasıyla ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa'ya, bir tebrik mesajı gönderdi.

PADİŞAHLIĞIN DEVRİLMESİNİ HALKIN DESTEKLEMESİ

Din ve dünya iktidarının birbirinden ayrılması, halk yığınları arasında çeşitli yorumlara yol açtı. Elçiliğimize kadar ulaşan birçok yankılardan edindiğimiz izlenimlere göre, genel olarak Türk halkı, padişahın kovulmasını ve halifelikle padişahlığın birbirinden ayrılmasını, sükûnetle, hattâ olumlu olarak karşılamıştır. Ama, yine de, gericilerin ajanları, şehir ve köy halkı arasında propaganda yapmaktan geri kalmıyorlardı. Gazi'nin, halifenin yerine geçmeye hazırlandığı söylentileri ortaya yayılıp duruyordu.

Mustafa Kemal'in bu propagandalardan haberi vardı. Halkla bağlantısını pekiştirmek amacıyla yurt içinde geziler yapıyor ve yeni iktidar üzerine konuşmalar yapıyordu. Sonuç olarak, kendisine olan sevgi ve saygıyı artırmayı ve muhalefetin düşmanca tasarılarını suya düşürmeyi başardı. Mustafa Kemal, İttihatçılardan bazılarını, özellikle bunların sıra adamlarını kazanmaya önem veriyordu. Taşra kasabalarında onlarla konuşuyor, onlardan çoğuna güleryüz gösteriyordu.

Muhalefete karşı gerçek güç, tamamıyla Mustafa Kemal'den yana olan, orduydu. Ama Mustafa Kemal bu güçten yararlanmıyor, kendisine düşman olan İttihatçılar ortamındaki kişileri ve Meclisteki muhalifleri inandırmaya ve bunların en iyilerini kendi safına çekmeye çalışıyordu.

Yeni Türkiye'nin düşmanları, Mustafa Kemal'in, güya Türkiye Büyük Millet Meclisini dağıtmaya hazırlandığını etrafa yayıyorlardı. Hiç beklenmedik bir sırada Yunus Nadi'nin muhalefet ateşine körükle gittiği görüldü. Yunus Nadi, kendi gazetesi olan «Yeni Gün» de, «Mücadelenin Yeni Safhası» başlıklı yazısında: «Paşa isterse, Türkiye Büyük Millet Meclisini dağıtabilir...» diyordu. Herhalde Yunus Nadi bey bunu, muhalefeti korkutmak düşüncesiyle yapmış olacaktı.

MİLLET MECLİSİNDE MUHALEFETİN BÜYÜMESİ

Mecliste muhalefet ve Mustafa Kemal'e saldırılar büyüyordu. Gerici muhalefet: hocalara, büyük toprak ağalarına, eskiden sarayla sıkı ilişkileri olan bazı memurlara, yüksek generallerden bazılarına, İttihatçıların bir bölümüne dayanmaktaydı. Gericilerin bir kısmı açıkça mücadele ediyordu, ama bunların çoğunluğu gizli gruplar halinde örgütlenmişti.

Muhalefet zıraî reformdan, köylünün toprağı almasından, işçi sınıfı mücadelesinin gelişmesinden, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile sıkı bir yakınlık kurmasından korkuyordu. Muhalefet, Mustafa Kemal'in halk hareketine kolaylık göstermeyeceğine emin değildi.

Mustafa Kemal'in en yakın yardımcısı, sonraları, Lausanne konferansındaki Türk delegelerinin başkanı olarak İsmet Paşa'ya da saldırıyorlardı. Basın ihtirasları körüklüyordu. Mustafa Kemal Mecliste çıkışlar yapıyor, muhalif milletvekillerini, itilâf devletlerinin düşmanca haberlerinden yararlanmakla suçluyordu. Muhalefet «Müslümanların halifesi ve Büyük Millet Meclisi» adlı bir taşlama yayınladı. Bu taşlamada Meclis, ulusa ve ulusal çıkarlara karşı gösterilmekteydi.

Mustafa Kemal'in yurt içi gezisinden yararlanan üç milletvekili: Erzurum Milletvekili Süleyman Necati, Mersin Milletvekili Selâhaddin ve Canik Milletvekili Emin Beyler, Seçim Kanununu değiştiren bir seçim kanun tasarısını Millet Meclisine sundular. Tasarı, Türkiye'nin o günkü ulusal sınırları dışında doğmuş olanların milletvekili seçilmek hakkından yoksun edilmeleri amacını gütmekteydi. Ayrıca tasarıda, bir yerden milletvekili seçilebilmek için, o seçim bölgesinde en azından 5 yıl devamlı olarak kalmış olmak şartı da ileri sürülmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, yeni Türkiye'nin sınırları dışında kalan, Selânik'te doğduğuna, bir seçim bölgesinde de devamlı olarak beş yıl kalmadığına göre, milletvekili olmak hakkını kaybediyor, demekti.

M. KEMAL'İN CEVABI

Mustafa Kemal Paşa, Mecliste bu tasarıya karşı bir konuşma yaptı. Paşa, konuşmasını şu sözlerle bitirdi:

— Beni vatandaşlıktan yoksun etmek yetkisi bu efendilere nereden verilmiştir? Bu kürsüden resmen yüksek heyetinize ve bu efendilerin seçim bölgeleri halkına, bütün ulusa soruyorum, ve cevap istiyorum.

Mustafa Kemal'in konuşması bütün Türk basınında yayınlandı. Meclise, muhalefet milletvekillerinin bu davranışını protesto eden binlerce telgraf çekildi. Meclise gönderilen birçok mektuplarda, bu milletvekillerinden, mebusluk hakkının geri alınması istenmekteydi.

Mustafa Kemal Paşa, Meclisin bugünkü kadrosuyla, yeni Türkiye'nin kuruluşuna engel olabileceğini anlatmak istemişti. Meclisin dağıtılması ve yeni seçimlere gidilmesi sorunu ortaya çıkmıştı.

Mustafa Kemal, İlkbaharda, Parlementodaki «Müdafaa-i Hukuk Grubu»nu, Halk Partisi adını alan siyasal bir parti haline getirdi. Bu partinin insiyatifi ile meclis oybirliği ile, Büyük Millet Meclisi Seçim Kanununu kabul etti. Mustafa Kemal, seçim öncesi kampanyasına büyük bir önem veriyordu. Halk Partisi'nin aday listelerinin düzenlenmesine katılıyor, yurt içinde geziler düzenliyor, Türkiye'nin durumu ve Türk hükümetinin amacı üzerine konuşmalar yapıyordu. Bu konuşmalar Mustafa Kemal'in Halk Partisi için hazırlamakta olduğu program bakımından olduğu kadar, onun siyasal görüşlerini açıklamak bakımından da erteresandı. Bu konuşmalar ayrıca, bugünün okurlarının, Türkiye'nin o zamanlar yaşadığı tarihsel devri doğru olarak anlamaları için de önemlidir.

MUSTAFA KEMAL'İN SEÇİM KONUŞMALARI

Mustafa Kemal, 17 Şubat 1923 tarihinde Balıkesir'de bir camide yaptığı konuşmasında şunları söylemişti:

— Peygamberler, insanlara, dinin gerçeklerini aşılamıştı. Dinimizin temel prensipleri doğaya, akla, mantığa uygun olan bütün kuralları içine almaktadır. Şimdi biz, Peygamberimizin, kendisine inananların toplantılar yaptığı bir yerde bulunuyoruz. Camiler, insanların birbirinin yüzüne bakmadan yatıp kalkmaları için yapılmamıştır. Camilerde halkın egemenliğini, özgürlüğünü sağlamak için neler yapmamız gerektiğini görüşmek zorundayız. Burada halkın düşüncelerini incelemeliyiz.

Mustafa Kemal'e birçok sorular sorulmuştu. Halk Partisi üzerine sorulan bir soruya, Mustafa Kemal şöyle cevap verdi : «— Halk Partisi siyasal bir partidir. Bu parti, halk adına ve halk için devleti idare etmek üzere kurulmuştur. Halk Partisi, hiçbir sınıfın partisi değildir. Türkiye köylü ülkesidir. Türk halkının büyük bir çoğunluğu rençber ve çobandır. Bizde zanaatkârlar ve küçük kasaba tüccarları vardır. Pek tabii olarak biz bunların çıkarlarını savunmak zorundayız... Nasıl köylü sorununda büyük toprak sahiplerini hatırlamak zorunda isek, tüccar meselesinde de büyük kapital sahibi tüccarlar da akla gelmektedir. Yurdumuzda büyük kapitalistler yoktur, bunun için biz onların düşmanı değiliz... Hattâ biz yurdumuzda milyonerlerin, hattâ milyarderlerin türemesine çaba göstereceğiz..»

Mustafa Kemal Paşa sözüne devam ederek :

— Sonra işçiler gelir dedi. Şu anda Türkiye'de fabrikalar çok azdır: Memleketimizde 20 binden fazla işçi yoktur. Oysa ki, ekonomimizi kalkındırmak için fabrikalara şiddetle ihtiyacımız vardır. Bunun için de işçiye ihtiyaç var. Bu sebepten tarlada çalışanlardan hiç farklı olmayan işçilerimizi savunmak zorundayız. Daha sonra aydınlar gelir. Aydınlar halka düşman olabilir mi?.. Onun

ödevi, halkın içine girerek uygarlık ve ilerleme yolunda ona önderlik etmek değil midir? Bizde, çeşitli sınıfların çıkarları sıkı sıkıya birbirine bağlı olduğu için, Halk Partisi bütün halkı temsil edecek ve halka siyasal eğitim verecek olan bir okul ödevini görecektir. Elde edilen kazançların korunacağına dair güveniniz olmalıdır. Ben henüz kendimi tehlikelerden uzak hissetmiyorum. Sizlerin de ilgisiz olmamanızı tavsiye ederim. Her yerde olduğu gibi bizde de bu yeni harekete karşı bazı güçler türeyebilir. Daima tetikte olmak gerek.

Mustafa Kemal, 17 Mart 1923 tarihinde, Tarsus'ta, çiftçilerden Ramazan Ağa'nın tebrik sözlerine karşılık bir konuşma yapmıştır :

— Bu akşam, hayatımın en mutlu bir gecesidir. Çünkü, bu akşam, halkımızın çoğunluğunu teşkil eden çiftçilerimizle bir masa başında bulunmaktayım. Biz bu masa başında onların emeğiyle elde edilmiş bir ekmek yiyoruz. Mutluluğu elde etmek için iki vasıta vardır: Biri silâh; öteki de sapandır. Yalnız silâhla başarıya ulaşan bir millet, günün birinde sefil ve acınacak bir duruma düşer. Ancak sapanla elde edilen başarılar devamlı ve sağlam olabilir. Silâhı kaldıran el yorulur, ama sapanı tutan el, gün geçtikçe güçlenir. Sapan daima silâhı yenmiştir. Bunun için biz, herşeyden önce çiftçilerimizi kalkındırmalıyız. Çünkü rençberler ve çobanlar, halkımızın temel direğini teşkil ederler.

Mustafa Kemal sözlerine devam ederek :

— Şu anda bağımsızlığımızı elde etmiş bulunuyoruz. Ama bunu düşmanlarımızın da kabul etmesi gerekmektedir. Sanat, ekonomi ve teknik alanlarında hızlı adımlarla ilerlememiz gereklidir. Padişahlar ve onları çevreleyen satılmışlar, yüz yıllar boyunca Türkiye'yi ce-

haletin karanlığında tutmuşlardır. Onlar halkı ancak kendilerine asker ve para gerektiği zaman düşünmüşlerdir. Onlar bir ellleriyle memleketi soymuşlar, öteki elleriyle de, halktan asker toplayarak, Mısır'ı, İran'ı zaptetmişlerdir. Onlar parayı sopa gücüyle halktan almışlar, halkı fakir ve perişan bir hale getirmişlerdir. Böyle bir yöntem düzenine de «Padişahlık» derler. Biz, bir daha geri dönmemecesine bu düzeni yok ettik. Halkı koruyan, onun refahını sağlayan bir hükümete, iyi bir hükümet denilebilir. Ama, eski Osmanlı hükümeti, bunlardan ne birincisini, ne de ikincisini sağlamıştır. Yalnız Yemen'de ölen Türk erlerinin sayısı önemli bir toplam tutmaktadır. Balkanlar'da, Suriye'de ölenlerin sayısını siz düşününüz. Memleket baştan başa harap olmuş bir haldedir. Herşeyi bilirim iddiasında bulunan gericiler, eski düzen taraftarları, kötü olarak çizdiğim tabloyu size güzel göstermeye çalışacaklardır. Onlara cevap vermeyi size bırakıyorum.

Mustafa Kemal sözlerine şöyle devam etti

— Karşılıklı güvenimizi bozmağa çalışan insanlar vardır. Bilinki, bunlar millet düşmanlarıdır. Bunlar aralarında fiskos etmeyi tercih ediyorlar. Ama, halk bunları bilmeli ve onlara açıkça sormalıdır. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarihsel ödevini yerine getirecektir. Yakında yeni seçimler yapılacaktır. Barış andlaşmasının imzasından sonra önümüzde bir çalışma devresi açılacaktır.

Mustafa Kemal, esnafın, şerefine verdizi ziyafette zenaatin önemi üzerine bir konuşma yaptı. Bu konuşmasını şu sözlerle bitirdi :

— Dinimiz, çalışmayanın insanlıkla ilgisi olmadığını söyler. İlerici adamı kâfir sayan kişiler var. Bunlar böyle yanlış düşünceler ileri sürmekle, müslümanların kâ-

firlere esir olmalarını ve cahil kalmalarını sağlamaktadırlar. Her sarıklıyı hoca sanmayın. Hoca olmak sarıkla değil, kafayladır.

Mustafa Kemal Konya'da, tüccarlarla yaptığı bir görüşme sırasında, tüccarlardan birinin, hükümetin, ticaretin gelişmesi için ne gibi çareler düşündüğü sorusuna şu karşılığı verdi :

— Şimdi ticareti düşünürken, ister istemez kapitülâsyon düzenini hatırladım. Kanımız pahasına kaldırdığımız kapitülâsyonların, sonsuz olarak gömülmesini sağlamak gerekir. Ancak o zaman ticaret ve sanayiimiz gelişebilir.. Bundan sonradır ki, Türk ticaretinin dünya ticaretiyle, rekabet edebilmesi için gerekli tedbirleri düşünebiliriz. Bunun için de iki şey lâzımdır. Birincisi her çeşit malı üretmek, ikincisi de hemen şoseleri ve demir yollarını yapmak. Tüccarlarımızı kalkındırmak için, ticaret işini yabancı kapitalistlerin ellerinden almak gerekir. Bizim ihraç mallarımız ancak kıyılarımıza kadar ulaşmakta, orada hemen yabancıların eline geçerek yurt dışına gitmektedir. Böylece kârımızın önemli bir bölümü bizden uçup gitmektedir. Bunun için, ihracatımızın tahsis noktaları da tüccarlarımızın elinde olmalıdır.

Yine Konya'da, «Türk Ocağı» nın, Mustafa Kemal'in şerefine verdiği ziyafette, Paşa'ya şöyle bir soru sorulmuştu: «Bizde halk inkilâbına karşı olan bir sınıf var. Bu sınıf, insanları gerçek din yoluna sokmak istemektedir.. Bu sınıfa karşı ne gibi tedbirler alınıyor?»

Mustafa Kemal, bu soruya şu karşılığı verdi :

— Bu soru açık değil. Bizde din vaaz eden özel bir sınıfın bulunduğunu; geri kalanların da bu haktan yoksun olduğunu söyleyemeyiz. Hoca olmak için mutlaka di-

ni bir kılığa bürünmek şart değildir. Din adamlarımız arasında halkın göğsünü kabartacak kişiler vardır. Ama, dinî kılık taşıyan kara cahillerde vardır. Bu iki kategoriyi karıştırmamak gerekir. Din maskesi altında halkı aldatanların davranışlarıyla dört halifeden sonra dinimiz, siyasetin, kişisel entrikaların ve zulmün âleti olmuştur. Abbasîler devrinde, Emevîler devrinde, Osmanlılar zamanında böyle olmuştur. Ama bu çeşit namussuz insanlar, tarihte daima cezalarını görmüşlerdir. Ben şahsen onların düşmanıyım. Onların olumsuz yönde atacakları bir adım, yalnız benim düşüncelerime değil, yalnız benim ülküme değil, o adım benim ulusumun hayatıyla ilgili, o adım ulusumun hayatına karşı bir kasıt o adım ulusumun kalbine yöneltilmiş zehirli bir hançerdir. Benim ve ülkü arkadaşlarımın yapacağı, şey mutlaka ve mutlaka o adımı atanı tepelemektir. Ben daha ileri giderek diyeceğim ki: Bunu sağlayacak kanunlar olmasa, bunu sağlayacak meclis olmasa, bu çeşit olumsuz adım atanlar karşısında herkes çekilse ve ben kendi başıma yalnız kalsam, yine tepeler, yine öldürürüm.

Konya'da, Kızılay Kadınlar Kolu'nun düzenlediği bir toplantıda, Mustafa Kemal, Türk kadınının ulusal kurtuluş savaşında ve yeni Türkiye'nin kuruluşundaki rolünü şu sözlerle belirtmişti :

— Ulusal mücadelede kadınların yaptığı yardım çok büyüktür. Kadınlarımızın, bu çeşit çalışmalarının memlekete büyük faydalar sağlayacağına güvenim var. Son yılların inkılâp hayatında, Anadolu kadınının gösterdiği yüksek fedakârlığı şükranla hatırlıyoruz. Dünyanın hiçbir yerinde Anadolu köylü kadının emeğinden daha yüksek bir emek gösterilemez. Erkekler cephede düşmana karşı savaşırlarken, kadınlar tarlaları sürüp ektiler. Ülkenin gıdasını sağladılar. Kadınlar, bu savaşta ve bundan ön-

ceki savaşlarda büyük bir rol oynamışlardır. Çift süren, tarlayı eken, ormandan odun kesip getiren, odunları pazara götürüp satan; aile ocağının dumanını tüttüren, bunlarla birlikte, sırtlarıyla, kağnısıyla, kucağındaki yavrusuyla, yağmur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip, cephenin cephanesini taşıyan hep onlardır.

★

Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimleri, 1923 yılı Haziran'ında yapıldı. Halk Partisi bu seçimlerde tam bir başarı sağladı. Muhalefetin ileri sürdüğü adaylardan hiçbiri seçilmedi. Birkaç ay sonra Türkiye, Cumhuriyet oldu. Gazi Mustafa Kemal Paşa'da, Cumhurbaşkanı seçildi. Türkiye Cumhuriyetinin ilk Başbakanı da İsmet Paşa oldu.

GERİCİ MUHALEFET VE TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ

Padişahlığın devrilmesi, Cumhuriyetin ilânı. Kapitülâsyon düzeniyle mücadele, bütün bu olaylar, çok parlak olarak Kurtuluş karakterini taşıyor ve yığınları inkılâpçılaştırıyordu. Türk Halkının Ulusal Kurtuluş savaşında, yeni yeni örgütlenmeye başlayan işçi sınıfı önemli bir rol oynuyordu.

İşçiler, Türkiye'nin bağımsızlığını savunarak cephelerde yiğitçe çarpışıyor, top ve tüfek mermileri, süngüler, kılıçlar, hazırlayarak fabrikalarda çalışıyorlardı. İstanbul işçileri, Anadolu'daki orduya silâh götürülmesine yardım ediyorlardı.

Savaş, köylüleri de şiddetle etkilemiş, onları siyasal hayata hazırlamıştı.

Yunanlılara karşı kazanılan zafer, padişahlığın devrilmesi, köylülerin durumlarını iyileştirme çabalarını

kamçılamış, yürürlükteki toprak ilişkilerine karşı hoşnutsuzluklarını artırmış, iş ziraî ihtilâle doğru yönelmişti. Köylü hareketinden, değil yalnız feodaller, ama, ulusal kurtuluş zaferinden birçok imtiyazlar, elde eden, Yunan savaşı sırasında zenginleşen, eskiden yabancıların elinde olan ticarî ve ekonomik birçok ilişkileri eline geçiren Türk burjuvazisi de şiddetle korkuyordu.

Muhalefet tekrar, daha açık olarak Mecliste kendini göstermeye başladı.

Öyle zamanlar olmuştu ki, muhaliflerin, Mustafa Kemal'in eline sarılıp öpmesi için, Paşa'nın sertçe bir bakışı yetmişti. Şimdi muhalifler daha cesaretli olmuştu.

Rauf Bey, Kâzım Karabekir Paşa ve öteki bazı muhalifler, Cumhuriyetçi Terakkiperver Fırka adlı yeni bir parti kurmuşlardı. Bu partiye, Halk Partisinden ayrılan ve Mustafa Kemal'e karşıt olan bazı generallerle yüksek memurlar ve eski muhaliflerden «İki numaralı Müdafaa-i Hukuk» grubu üyeleri girmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa'nın söylediğine göre, bu parti, yeni Türk düzenini yok etmek isteyen dış düşmanlarımıza yardım amacıyla kurulmuştu. Terakkiperver Parti yıkıcı çalışmalarında dinî dövizlerden yararlanıyor, bu dövizlerle, özellikle doğuda, ayaklanmalar düzenliyordu. Bu gerici parti, kendi ajanlarını Anadolu'nun dört bir yanma gönderiyordu. Mustafa Kemal, partinin düşmanca niyetlerini biliyordu. Mustafa Kemal notlarında, âsilerin vali olarak tanıdıkları asılmış Kadri'nin, Şeyh Sait'e şunları yazdığını belirtmektedir: «Kâzım Karabekir Paşa'nm Partisi, Mecliste dinî bir parti olup, din emirlerine saygı göstermektedir. Bu partinin bizi destekleyeceğinden hiç kuşkum yoktur.»

Kemalist hükümeti olağanüstü tedbirlere başvurdu ve Terakkiperver Partinin, inkılâba ve milletin yararına karşı yöneltilmiş çalışmalarına son verdi. Kürtlerin ayaklanması bastırıldı. Kâzım Karabekir Paşa'nm Partisi kapatıldı ve yasaklandı.

Muhalefetin Türk - Sovyet ilişkileriyle ilgili görüşlerini açıklaması bakımından, Rauf Bey'in Mecliste ağzından kaçırdığı şu sözler dikkate lâyıktır :

— «Hamiyeti Milliye» gazetesi, Türkiye'nin mi, yoksa Rus Elçiliğinin mi resmî organıdır?

Rauf Bey bu sözleri, Sovyet Dışişleri Bakan vekili Karahan'ın Türkiye Büyük Millet Meclisi adına gönderdiği bir tebrik telgrafı olayıyla ilgili olarak söylemişti. Bu, şöyle olmuştu: Telgrafı aldığım telgrafhaneden doğru Matbuat Müdürü Ahmet Agayev'e * gittim. Ahmet Bey hemen benim yanımda telgrafı Türkçeye çevirerek basma verdi. Kendisine telgrafı henüz Rauf Bey'e göndermediğimi, ama, geceleyin bunu Fransızcaya çevirerek göndereceğimizi hatırlattım. Dediğim gibi yaptım. Rauf Bey'in kendisi, gece onbirde zarfı imzaladı. Ama, herhalde, Fransızca bilmediği için, telgrafın okunmasını sabaha bırakmış olacaktı. Telgraf sabahleyin gazetelerde çıkmış bulunuyordu. Rauf Bey, telgraf mecliste okunmadan gazetelerde çıktı diye kıyameti kopardı.

Mecliste Matbuat Müdürlüğü bütçesi görüşülürken, muhalefet Ağaoğlu Ahmet Bey'i suçladı. Ama, Meclisin ilerici bölümü Ağaoğlu'ndan yanaydı. Mustafa Kemal Paşa'da Ağaoğlu'nu destekledi. Ağaoğlu Ahmet Bey'in konuşmasından sonra, onu tutanlar, kendisine gösterilerde bulundular.

(*) Ağaoğlu Ahmet Bey, Samet Ağaoğlu'nun babası.

Mustafa Kemal, ilk ödevi olan askerî ödevi tamamladığını, ikinci ödevi olan iç reformları ise, ulusal çıkarları doğru anlıyan Ağaoğlu Ahmet Bey gibi yardımcılarına dayanarak tamamlamayı umduğunu söyledi. Şunu da söylemeliviz ki, Mustafa Kemal Paşa kendisini savunmasaydı, Ahmet Beyi işinden çıkarırlardı.

Ahmet Agayev olayı, genellikle önemsizdir. Ama, Rauf Bey'in önderlik ettiği muhalefetin, Rusya ile ilişkiler konusunda, düşünce biçimini açıkça göstermektedir. Bu olay, aynı zamanda, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinden büyük bir çoğunluğun Sovyetler Birliği'ne olan dostça sempatisini de açığa vurdu.

TOPLUM ADAMLARININ SOVYETLER BİRLİĞİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİ

Eski «İttihat ve Terakki» Partisinin tanınmış kişilerinden iken, sonraları partisiyle ilişkisini kesen Muhreddin *, bir süre yeni Türkiye'de kaldıktan sonra, Sovyetler Brliği'ne gitmişti. 1922 yılı Ocak ayında yazılmış ve Yusuf Kemal Bey'le gönderilmiş bir mektubunu gördüm. Muhreddin, çok ilginç olan mektubunda, Sovyetler Birliği üzerine olan izlenimlerini anlatmaktadır.

Muhreddin, Avrupa basınının ve gerici Türk toplum adamlarının, emperyalistlerin etkisi altında bulunan Türk aydınlarından bir bölümünün Bolşevikler üzerine olan dar düşüncelerini eleştiriel bir gözle incelemektedir. Muhreddin mektubunda şunları yazmaktadır.

«Avrupa burjuva basını, Sovyet devrimcilerini hayalci saymaktadır. Bu yalandır. Tam tersine, bence Bolşevik-

(*) Bu, Millî Mücadele sıralarında Bakû'ya gitmiş olan eski «Tanin» gazetesi başyazarı Muhittin Birgen olacak.

ler, materyalist, gerçekçi ve düşünce alanında olduğu kadar iş alanında da çok güçlüdürler. Bolşevikler hayatta ve teoride kendi sistem ve metotlarından asla uzaklaşmamaktadırlar. Bir yanlışlık yapınca da, onu hemen bulup düzeltmektedirler.»

Bolşeviklerin, «Rusya'nın altını üstüne getirdikleri» suçlamalarına karşı da mektup yazarı şunları söylemektedir: «Böyle bir davranış muhakkak ki bir zorunluk vardı. Çarizmin devrilmesi ve toplumsal devrim şartlarının ve imkânlarının yaratılması bakımından böyle bir davranış gerekliydi. Sovyet Bolşevikleri büyük bir yaratıcı iş yapmış ve büyük başarılar elde etmişlerdir. Bunlardan bir örneğini ben kendim Bakû'da gördüm: Petrol üretimi büyük bir artış göstermişti».

Sovyet devriminin niteliğini doğru anlayan Türk ilerici burjuva aydınlarından bir örnek daha vermek istiyorum.

«Türk Ocağı»'nın Ankara'da, açılışı ile ilgili olarak bir konuşma yapan Matbuat Müdürü* Ahmet Ağayev; Marx ve Lenin teorilerinin öneminden söz ettikten sonra sözlerini şöyle bitirdi: «Sovyetler Birliği'nde Bolşevizmin hayata uygulanması, Marx ve Lenin teorilerinin doğruluğunu ispatladı».

Türkiye'nin, karşılıklı ilişkilerimizin ilk yıllarındaki siyasal şartlarını, karşılıklı dostluğumuzun havasını, birbirimize gösterdiğimiz saygıyı, her iki devletin emperyalizme karşı güttüğü ortaklaşa siyaseti hatırlarken, aramızdaki bazı anlaşmazlıkları da söz konusu etmenin doğru olacağını sanıyorum. Bu anlaşmazlıkların içinde Lausanne Barış konferansındaki önemli anlaşmazlıktan

(*) Basın ve Yayın Umum Müdürü.

başka, küçük memurların ve ilerisini görmeyen bazı siyasal devlet adamlarının neden oldukları ufak tefek anlaşmazlıklar yer almaktadır.

Bütün bunlar, o zamanlar çok gergin olan uluslararası genel şartlarla bağlıydı. Emperyalist devletler, yalnız varlığı bile sömürge ve yarı sömürgelerdeki ulusal kurtuluş savaşlarının genişlemesini etkileyen Sovyetler Birliği'ne karşı silâhlı mücadelelerini henüz sürdürmekteydiler.

İşte o yıllarda, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri, bunların nasıl kurulduğunu bu ışık altında incelemek gerekir.

Başlıca emperyalist devletler, bizim Türkiye'de bulunuşumuzu sessizce seyredemezlerdi. İngiltere, Fransa emperyalistleri ve onların Türkiye'deki dayanakları, Sovyetler Birliği'nin prestijini kırmaya, Türk kamuoyu gözünde onu küçültmeye çalışıyorlardı. Emperyalistlerin ve dayanakları olan Osmanlı imparatorluğu taraflılarının, değil yalnız bütün Anadoluda ama, Türk hükümeti içinde bile, paralı parasız birçok ajanları vardı. Bunlar, Mecliste, hattâ Mustafa Kemal'in taraftarları arasında bile eksik değillerdi. Bunların birçokları, Sovyetler Birliği'ne karşı dostluk maskesi altmda gizleniyorlardı. Düşmanlarımız, Sovyet elçiliğini yakmak, parlamentodaki muhalefetle ilişkimiz olduğuna dair yalan söylentiler yaymak, nihayet, Mustafa Kemal'in otoritesini sarsmaya yöneltilmiş, aslı esası olmayan «Bolşevik Suikastleri» ile korku salmak gibi en iğrenç metotlara başvurmaktaydılar.

Bazı makamların teşvikiyle «Para yardımı ve aylık» isteyerek elçiliğimize başvuran «Komünist» maskesi takmış ajan-provokatörlerde eksik olmuyordu. Biz bu ajanların foyasını meydana vuruyor ve elçilikten kovuyorduk.

Yine böyle provakasyonla ilgili gülünç bir olay hatırlıyorum.

Ankaya'ya gelişimden kısa bir süre sonraydı. Ziyaretime, Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendi* geldi. Bu yeşil sarıklı, kır kaba sakallı bir zattı. Sırtında ipekli bir cüppe vardı. Şeyh kendisini «İnanmış bir Komünist» olarak takdim etti. Oturmasını teklif ettim. Kendisine kahve ikram ettim. Gözlerimin içine bakıyor ve yaranmaya çalışan bir tavırla konuşuyordu. Türkiye'nin durumundan söz ettik. Servet Efendi emperyalizmle savaşmak ve «Güçlü bir komünist partisi» kurmak gerekliliğinden söz etti. İngilizleri çekiştirdi. Ben susuyordum. Birdenbire şeyh ayağa kalktı. Elini sarığına götürdü. Şaşkın şaşkın ona bakıyordum. Şeyh:

— Büyük dünya lideri Marx'ı selâmlıyorum, dedi. Sizde Marx'ın resmini ancak şimdi gördüm. Ona derin saygılarımı sunarım.

Gerçekten de çalışma odamda, masada Marx'm küçük bir büstü vardı. Şeyh Servet, bir süre başı önüne eğik bir halde, hareketsiz olarak büstün önünde durdu.

TÜRKİYE LAUSANNE KONFERANSINDA

Büyük Ekim Sosyalist Devrimi ,doğunun esaret altındaki halkları arasında, şimdiye kadar görülmemiş genişlikte bir Devrimci Kurtuluş hareketi doğurdu. Emperyalist devletlerin sömürgelerdeki zülmüne karşı başgösteren savaş, Türkiye, İran, Afganistan, Çin gibi çeşitli ülkelere yayılmıştı. İngiltere Fransa ve öteki sömürgeci devletler, tabii, bu duruma boyun eğmek istemiyorlardı.

Doğrudan doğruya Sovyetler Birliği'ne ve yeni Türkiye'ye karşı yöneltilen silâhlı saldırılar bir sonuç verme-

(*) Bursa Milletvekili ve Nakşibendi tarikati şeyhi.

yince, emperyalist devletler, Churchill'in, Curzon'un, Lloyd George'un ve Poincaré'nin kişiliğinde taktiklerini değiştirdiler. Kulis arası yıkıcı çalışmalarla, Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin arasını açmaya çalıştılar.

Emperyalist ajanları, Türkiye'nin hükümet ve siyasal örgütlerine sızmaya başladılar.

Rauf Bey'in gerici kliği, çeşitli dolambaçlı manevralarla, Türkiye ve Sovyetler Birliği için hayati olan Boğazlar meselesini karma karışık bir hale getirmeye çalışıyordu. Ne olursa olsun, Sovyet Elçiliği ile ilişkilerde bir gerginlik yaratmaya çalışarak Sovyetler Tekel ve Ticaret sistemleri, ticaret temsilciliği konsolosluklarımız üzerine görüşme konuları ortaya atıyordu. Lausanne konferansı sıralarında bunu özellikle hissediyorduk.

Geçmiş zamanı bugünkü ile kıyaslayarak, Mustafa Kemal Paşa zamanında da Sovyetler Birliği'ne düşmanca saldırılar yapıldığını söyleyenler haklı değillerdir. Evet, böyle saldırılar olmuştur, ama, saldıranlar yeni Türkiye hükümeti, Türk halkı değil; emperyalistler ve Türk karşı-devrimcileri, İtilâf devletlerinin gizli ajanları, avantüryeler, kendi hasis emelleri için hiçbir engel tanımayan entrikacılardı. Ama, emperyalistlerin ve Türk gericilerinin bütün çabalarına rağmen, Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği arasındaki dostça ilişkileri bozmayı başaramamışlardır.

Türkiye'nin Lausanne konferansında Sovyetler Birliği'nin yardımına güvenmesi, batılı emperyalistlerin asla işine gelmiyordu. Bunun için aramızı açmaya uğraşıyor, Sovyet temsilcileriyle Türk devletlerinin başı M. Kemal'in arasının «şeker renk» olduğu izlenimini yaymaya çalışıyorlardı. Bu durum, Lausanne konferansının hazırlayıcıları olan batılı devletlerin isteklerine çok uygundu. Rauf

Bey'i tutanlar ve gerici basın da bu yönde bir çaba göstermeliydi.

RAUF BEYLE KONUŞMA

Başbakan Rauf Bey'le aramızda geçen, kimi zaman 3-4 saat süren uzun, ateşli tartışmalar, hafızamda ve notlarımda saklıdır. Bu konuşmalar, Lausanne Konferansı ve dikkati başka yana çekmek için, ortaya atılan başka sorunlar üzerinde olurdu. Aramızda geçen bu tartışmaları tamamıyla nakletmiyeceğim. Çünkü bunların çoğu monotondu. Ama, kısa da olsa, bunlardan söz etmek gerekir.

Yukarda da söylediğim gibi «tartışmalı» meselelerden biri, dış ticaret tekeli ile bağlıydı. Bu tartışma, İsmet Paşa ile yaptığım konuşmamda da ortaya çıkmıştı. İsmet Paşa, Türkiye'yi şu durumun şaşırttığını söyledi: Sovyet Dışticaret müessesesi, bir devlet müessesesidir. Onun Türkiye'de bir temsilcisi vardır ve adeta dışişleri bakanlığının bir şubesi durumundadır. Dışticaret temsilciliğinin kendi bayrağı ve üzerinde «Sovyetler Birliği Dışticaret Bakanlığı Temsilcisi» yazısı bulunan bir de tabelâsı vardır. Bu çeşit tanıtıcı yazılar bütün Sovyet konsolosluklarında da asılıdır. Bu, dışticaret temsilciliğinin güya, Türk kanunlarıyla bağlı olmadığı, imtiyazlı bir durumu olduğu sonucunu çıkarmaya imkân vermektedir. İsmet Paşa sözlerini böyle bağladı :

Türkiye Dışişleri Bakanlığı memurlarından Suat Bey de, daha önce bana aynı delilleri ileri sürmüştü.

Gerçi İsmet Paşa cepheden Ankaya'ya yeni gelmişti. Dış Ticaret temsilciliği sorununu bütün ayrıntılarıyla bilemezdi. Buna rağmen, benimle konuşmasında, bu konuda yeteri kadar bilgi edindiği izlenimini verdi. Herhal-

de, Suat Bey'in «Delilleri» önceden hazırlanmış bir halde İsmet Paşa'ya sunulmuş olacaktı.

Ben, kulaklarından tutulup getirilmiş olan delillere itiraz ettim. Ticaret Temsilciliğinin Dışişleri Bakanlığı'nın bir subesi olmadığını, bizim dış ticaret organlarımızın imtiyazlı durumundan söz dahi edilemeyeceğini anlattım. Bu arada İsmet Paşa'ya şunları söyledim :

Türkiye ile ilgili olarak kapitülâsyon düzenini kaldıran ilk ülke biz olduk. Bu imtiyazların şu veya bu biçimde, yeniden konmasını istemek aklımızın kenarından bile geçmez... Bu, her ulusun eksiksiz olarak egemenliğini savunan Sovyet iktidarının ruhuyla çelişen bir durum olurdu. Biz sadece her iki tarafın çıkarına olmak üzere, Türkiye ile ekonomik ilişkilerimizi iyileştirmeğe çalışıyoruz.

İsmet Paşa, Lausanne'a gitmeden önce, vaadettiği üzere, elçiliğimize gelerek, bize gönderilen ağızdan nota ile Türkiye'de Dış Ticaret temsilciliğinin bulundurulması meselesini uzlaşıcı bir biçimde çözümlediğini bildirdi ve notanın şu aşağıdaki yerine işaret etti: «... Ülkenin yasalarına uygun her türlü ticarî işlemlerin serbestçe yapılabileceğini söylemek fazla olur. Buna karşılık, Türkiye Dışişleri Bakanlığı, aynı biçimde, Rusya'da Türk vatandaşlarına, ticarî işlemlerinde aynı kolaylığın gösterileceğini umar». İsmet Paşa, dış ticaret temsilciliğinin, özel bir teşkilât olarak, çalışmasıyla ortaya çıkan durum karşısında bunun geçici bir çözüm yolu olduğunu söylerine ekledi. İsmet Paşa'dan yana olarak şunu belirtmek doğru olur: Dış Ticaret temsilciliğinin ödevini anlayan Paşa, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında başlayan ekonomik ilişkileri bozmamak için bu geçici çözüm yolunu bulmuştu.

İsmet Paşa'nın, Lausanne'a gidişinden sonra, Rauf Bey yine bizim dış ticaret temsilciliğimizin peşine düştü.

Özellikle petrol ihraç işine izin vermedi. Bunun sonucu olarak Sovyetler Birliği'nden Türkiye'ye yapılmakta olan petrol ihracatı durdu.

5 Aralık 1922 tarihinde, Rauf Bey özellikle, Dış Tiret Temsilciliği üzerine yaptığı konuşmalarla ve Amerikan firması «Standard Oil» ile petrol ticaretini genişleteceği korkutmalarıyla canımı sıktı. Buna karşılık ben de kendisine, Rusya'da dış ticaretin devlet tekelinde olduğunu ve özel kişilere izin verilmediğini, bundan ötürü Sovyet hükümetinin özel kişiler eliyle ticaret yapamayacağını söyledim. Ayrıca, dış ticaret bakanlığının ve ticaret temsilciliğimizin Türk kanunlarını çiğnemiyeceklerini, ama, buna karşılık ilişkilerimizi bozmaya çalışanların çıkarı için de dış ticaret tekelinden vazgeçmeyeceğimizi kendisine uzun uzadıya anlattım:

— Biz Türk kanunlarına saygı besliyoruz, dedim, ama, Sovyet Birliği kanunlarına da aynı biçimde davranılmasını rica ediyoruz. Şunu bilmelisiniz ki Rauf Bey, bizim dış ticaret tekelimiz, kendileriyle ticaret ilişkileri kurduğumuz bütün doğulu ve batılı ülkelerde onaylanmaktadır.

Rauf Bey, bu sözlerime karşılık olarak «Türkiye ile Sovyetler Birliği'nde yürürlükte bulunan ve her iki ülke için kutsal olan kanunî mevzuatın birbirine aykırılığı yüzünden» Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ticaret yapılamayacağını söyledi. Ben de, iyiniyet bulunduktan sonra, her zaman anlaşmanın mümkün olduğunu ileri sürerek kendisine cevap verdim.

Rauf Bey, dış ticaret organlarımızın vizesi olmadan hiç bir malın Rusya'ya sokulmadığından şikâyet etti. Kanunî mevzuatımızın bunu gerektirdiğini kendisine söyledim. Rauf Bey, bu tedbirin Türk tüccarlarını çok rahat-

sız ettiğini ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında her türlü ticareti imkânsız bir hale getirdiğini söyledi.

Ama, Türk tüccarlarının enerjik olarak işe karışmalarıyla bu mesele kendiliğinden çözümlendi. Rauf Bey, petrol ihracatımıza yeniden izin vermek zorunda kaldı.

TÜRKİYE DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI İLE LAUSANNE ÜZERİNE GÖRÜŞMELER

Lausanne konferansı Türkiye için zor şartlar altında başladı: İngiltere, Fransa ve İtalya ağır isteklerde bulunuyor, özellikle kapitülâsyonların korunmasında direniyorlardı. Lausanne Konferansı, genel olarak yine de Türkiye hesabına başarı ile sonuçlandı*. Böyle bir sonucun elde edilmesinde, bir yandan Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaği dostluğun, öte yandan, itilâf devletleri, özellikle İngiltere ile Fransa arasındaki anlaşmazlığın büyük etkisi olmuştur.

27 Eylül 1922 tarihinde Rıza Nur Bey, Türk hükümetinin, Sovyetler Birliği'nin, Ukrayna'nın ve Kafkas Cumhuriyetlerinin Lausanne Konferansına katılmasına karar verdiğini, Sovyet Birliği Hükümetine iletilmek üze-

(*) Bir yandan Türkiye, öte yandan İngiltere, Fransa, Yunanistan, İtalya, Romanya, Yugoslavya ve Japonya olmak üzere imzalanan Lausanne barış andlaşmasına göre, İtilâf Devletleri Türkiye'deki ordularını çekeceklerdi. Türkiye'nin başlıca toprakları, bu arada Sèvres barış andlaşmasıyla elinden alınan Doğu Trakya ile İzmir, Türkiye'ye bırakılmaktaydı. Bu arada kapitülâyon düzeni kaldırılmış, Türkiye uluslararası malî kontroldan kurtulmuştur. Bununla birlikte Türkiye İtilâf Devlet'eriyle Birleşik Amerika'nın baskısı altında, Karadeniz kıyısı devletlerinin çıkarına aykırı olarak, Boğazlar üzerine olan İngiliz tasarısını kabu' etmiştir. (S. İ. Aralov)

re, bana bildirdi. O sıralarda Rıza Nur Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın davetlisi olarak cephede bulunan Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'e vekâlet etmekteydi. Rıza Nur Bey'le, konferanstaki ortaklaşa diplomatik davranışımızı kararlaştırmak üzere üç gün süren konuşmalar yaptık. Bununla birlikte ben de Rıza Nur Bey'in bizimle ortaklaşa, kesin diplomatik davranışlardan kaçındığı izlenimi uyandı. Kendisi ikide bir, Mustafa Kemal Paşa'nın yokluğunu ileri sürüyordu. Bunun üzerine ben, cepheye giderek Mustafa Kemal'le görüşme isteğinde bulundum. Mustafa Kemal, savaş işleriyle çok meşgul bulunduğunu, onun için ileri sürdüğüm sorunları, Ankara'ya hareket eden Yusuf Kemal Bey'le konuşmamı bildirdi.

Yusuf Kemal Bey'le görüştüğümüz zaman bana:

— Fransızlar önceden haber bile vermeye lüzum görmeden teklifsizce Gazi Mustafa Kemal'in yanına girip çıkıyorlar, dedi. Hattâ Atatürk'ün kabul resimlerine kendi zıhlılarıyla geliyorlar.. Geçenlerde General Pellée ile eski dostumuz Franklin Bouillon gelip Gazi ile görüştüler. Ama bu görüşmelerde Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı olan tutumunda bir değişiklik görülemez.

Yusuf Kemal Bey, gizli olarak bana, Fransızların, Türkiye ile Fransa arasında iyi ekonomik ilişkilerin kurulmasına engel olan İngiliz hükümetinden yakındıklarını ve yakında başlayacak olan Laussanne Konferansında Türkiye'ye yardım edeceklerine söz verdiklerini söyledi. Fransızlar, her zamanki gibi, Türkiye, Sovyetler Birliği'nden uzaklaşırsa, çok daha iyi olacağını ima etmişler, söz arasında, Sovyetlerin açlığa, bozuk ekonomik duruma katlanabilmelerinin şüpheli olduğunu da eklemişler.

Yusuf Kemal Bey :

— Gazi'nin, bu istenmeyen öğütleri şiddetle ve kesin olarak reddettiğini tabii tahmin edersiniz, dedi. Sovyet ekonomik durumunun bozukluğuna gelince, Gazi, istilâcıların Sovyetler Birliği'ne saldırıları sürüsince, Sovyetler Birliği'nin yakında mahvolacağını yüzlerce defa iddia edip durduklarını hatırlatarak bu sözlerle düpedüz alay etti ve Fransızlara şunları söyledi: «Kendi iktidarına destek olan, ona göğsünü siper eden bir halkı yenmek mümkün değildir. Siz buna kendi tecrübelerinizle inanmışsınızdır!» Bu cevaptan sonra Mustafa Kemal'in karşısındakiler sustular.

Yusuf Kemal gülümseyerek :

— Bu cevap, Fransızları canevinden vurmuştu, dedi.

Yusuf Kemal, Mustafa Kemal'in benimle. İzmir'de görüşemeyeceği için, özür dilediğini, ama Ankaya'ya dönünce, yine dostça konuşmalara devam edeceğimizi bildirdiğini söyledi.

Gazi ile görüşmemizin batıda, aramızdaki dostluğun güçlenmesine devam edişinin bir belirtisi olarak değerlendirileceğini, bunun ise Türk delegelerinin barış konferansındaki başarılı çalışmalarına yardımı dokunabileceğini söyledim.

Yusuf Kemal Bey benim bu düşüncelerime katıldı ve Mustafa Kemal'e görüşme zamanının henüz kaybolmadığını söyledi.

İtilâf devletleri çevreleriyle ilişkisi olan gerici grubu, Rauf ve Kara Vasıf Beylerle, Ali Fuat ve Refet Paşalar idare ediyordu. Bunlar gizli liderlerdi. Parlamentoda, «İkinci grup»un açık liderleri ise, Hüseyin Avni Bey'le Hüseyin Selâhaddin Bey'di.*

(*) Mersin Milletvekili Çolak Selâhattin.

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in de bazan muhalefetin etkisinde kaldığı olurdu. Ama, onun dış siyasetteki tutumuna daima Atatürk yön verdi.

Muhalefet grubu, özellikle bunun gizli bölümü, daima, Mustafa Kemal'i ve onun temsilcilerini Sovyetler Birliği'ne karşı kışkırtmağa çalışmışlardır. Bu konuda gerici muhalefet, emperyalist devletlerin diplomatik temsilcileriyle işbirliği halinde çalışmıştır. Ama Mustafa Kemal Sovyetler Birliği ile dostluk konusunda sımsıkı direnmiş ve Rauf Bey'le başkalarının, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin arasını açmak çabalarını daima suya düşürmüştü.

Türkiye ile Yunanistan ile İtilâf devletleri arasında barış andlaşmasının imzalanacağı Lausanne Konferansı, Türk Başkenti kamuoyunun Meclis üyelerinin, gazetecilerin ve diplomatik çevrelerin dikkat merkezini teşkil etmekteydi. Lausanne Konferansının toplanması, genç Türkiye'nin İtilâf devletlerine karşı kazandığı parlak zaferin bir sonucuydu. Ve bütün halk bu konferansın akibetiyle ilgileniyordu. Uzun bir süre Mustafa Kemal Paşa'yı tanımayan İtilâf devletleri yöneticileri, feodal padişah idaresine ve halkın dinsel geleneklerine güveniyorlardı.

Kendi şöhret düşkünlükleriyle gözleri kamaşan İtilâf devletlerinin emperyalistleri, açıkça Türk halkını küçümsemiş, onu çabucak, bozguna uğratacaklarını hesaplayarak, Mustafa Kemal'e tepeden bakmışlardı. Ama bu hesaplar, sahibine sorulmadan yapılmıştı. Yunan ordusunun parlak ve kesin bir biçimde bozguna uğratılması ve Türk halkının Mustafa Kemal'in etrafında kenetlenmesi, büyük devletlerin emperyalist çevreleri için hiç beklenmedik bir olay olmuştu. Kemalist Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile bir yakınlık kurması, Türkiye Büyük Millet

Meclisi ile Mustafa Kemal'in büyük Ekim Sosyalist Devriminin, Türkiye ve esaret altındaki doğu halkları için taşıdığı tarihsel önemi kavramaları; ayrıca burjuva diplomatlarının Sovyetlere karşı kudurmuşça propagandalarına ve karşı çalışmalarına rağmen, Sovyetlerle bir dostluk andlaşması imzalamaları da emperyalist devletler için büyük bir darbe olmuştu.

İtilâf devletleri, Sovyetler Birliği'ni Lausanne Konferansına çağırmak zorunda kaldılar. Bu çağırı istemeyerek yapılmış,bizim ısrarlı isteyişimiz kadar Türk hükümetinin arzusu ve dünya kamuoyunun baskısıyla olmuştur. Gerçi Sovyetler Birliği yalnız boğazlar sorununun görüşülmesine katılmaya çağırılmıştı. Biz bütün sorunların görüşülmesine katılmakta direndikse de, Sovyetler Birliği'nin bu isteği kabul edilmedi.

Curzon, Briand ve ötekileri, Sovyetler Birliği'nin Türk halkının egemenlik haklarına hiçbir yoldan dokunulmasına razı olmayacağını, ayrıca, kendisi için dirim değeri taşıyan hiçbir çıkarından vazgeçmeyeceğini de çok iyi biliyorlardı. Bundan ötürü de, konferans yöneticileri, Lausanne'daki varlığımızı, konferansa katılmamızın bir formaliteden öteye geçmemesini sağlayacak birtakım koşullarla sınırlandırmak istiyorlardı. Ama yine de Sovyet Devleti, konferanstaki çıkışlarımızın siyasal ve moral izlerinin, Türk halkıyla öteki doğu uluslarının ve Avrupa kamuoyunun hafızalarında ve yüreklerinde kalacak biçimde konferanstan yararlanmasını bilmiştir.

Lausanne Konferansının yöneticileri, Çiçerin'in, ve öteki delegelerimizin yaptığı konuşmaların, geniş kamuoyunu etkileyeceğine, ileri sürdüğümüz delillerin, İngiliz isteklerinin istilâcı niteliğini açığa vuracağına pek çabuk inandılar. Ve hemen Boğazlar sorununu, ilgili komisyon-

lardan çıkararak, hem de bizim katılamayacağımız, «mütehassıslar» alt komisyonuna vermeyi başardılar. Bu iğrenç entrikayı protesto ettik. Lausanne'daki delegelerimiz, barışı elde etmek için önemli fedakârlıklar vermeğe hazır bir barış siyaseti güdüyordu.

Lausanne'daki Türk delegelerinin hakkını vermek gerek. Gerek Heyet Başkanı İsmet Paşa, gerek heyetin öteki üyeleri, yeni Türkiye'nin mevzilerini inatla savundular. Yalnız boğazlar sorunu bir istisna teşkil etti. İsmet Paşa bu sorunda çabucak mevzilerini teslim etti. Bu dedakârlık bizim hesabımıza, bir dereceye kadar da Türkiye'nin ulusal çıkarları hesabına olmuştu. Türkler için Boğazlar, genel dış siyaset sorunlarının ancak bir parçasıydı. Boğazlar bir pazarlık konusu halini aldı. Türk hükümeti, İngiltere'nin ve öteki batılı devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan serbestçe geçişi sorunuyla yakından ilgilendiklerini biliyor, boğazlar işinde fedakârlık gösterdiği takdirde, kapitülâsyonlar, toprak ve finans işlerinde bir başarı sağlayabileceğini umut ediyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Sovyet hükümetinin boğazlar yüzünden Türkiye ile bozuşmayacağı, bunun, önemli bir sorun olmakla birlikte, Sovyetler Birliği ile Türkiye ve öteki doğulu ülkeler arasında genel siyaset kompleks içinde, ancak bir parça teşkil ettiği noktasına dayanmaktaydı.

Mustafa Kemal, İngiltere ve Fransa'nın, Sovyetler Birliği ile Türkiye'ye yaptıkları askeri müdahalelerde iyice canlarının yandığını, onların, iç siyasal durumlarındaki kararsızlığın, uluslararası siyasal ve ekonomik sorunlardaki anlaşmazlıkların kamuoyunda savaşa karşı artan hoşnutsuzluğun İtilâf devletlerine, yakın bir tarihte yeni bir askeri saldırıya izin vermeyeceğini birçok seferler ima etmişti.

Mustafa Kemal'e göre, bu mühlet, Türkiye ile Sovyetler Birliği'ne durumlarını güçlendirmek, boğazlar rejiminde değişiklik yapmak imkânlarını verecektir. Boğazlar rejiminde İngiltere'ye verilecek tâviz, Türkiye'ye Lausanne Konferansının gündeminde bulunan başka sorunlarda başarılar elde etmek imkânını sağlayacaktır. Sadece Türkiye'nin dış sorunlarda durumunu güçlendirecek olan, ortaklaşa düşman batı emperyalizmine karşı doğru ve haklı bir yargıda bulunmak ve ortaklaşa bir cephe kurmak yerine, Türkiye hükümeti başka bir yol tutturdu.

Curzon'un, bu ateşli emperyalistin önünde, Lausanne Konferansında, doğrudan doğruya Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki dostluğu bozmak işini organize etmek duruyordu. O, neye mal olursa olsun bu dostluğu kundaklamaya ve Türkiye'yi tekrar İngiliz emperyalizminin vasalı haline getirmeye çalışıyordu.

Mustafa Kemal bunu çok iyi anlıyor ve Boğazlar meselesinde fedakârlık yaparak, ama boğazları istediği zaman kapamaya yetecek kadar garantileri elinde tutarak, Curzon'u aldatmayı düşünüyordu.

Bu kararsız siyasetin, eninde sonunda, yeni Türkiye için ağır sonuçlar doğurduğunu tarih göstermiştir.

Türk hükümetinin Lausanne Konferansı sırasındaki çalışmaları bir gizlilik perdesiyle örtülüydü. Basın biraz daha açık davranmakla birlikte dış sükünetin çerçeveleri dışına çıkmıyordu. Bu arada Meclisin gizli oturumlarında şiddetli tartışmalar oluyordu. Sağcı muhalefet durmadan hükümete saldırıyordu. Meclis kapıları, hiç beklenmedik bir sırada geniş halk yığınlarına açılınca, Rauf Bey'in Lausanne Konferansı üzerine yaptığı konuşma sırasında, muhalefetin oturduğu yerden yaptığı ba-

ğırmalarla, hükümetin ve Mustafa Kemal Paşa'nın Musul ve Boğazlar sorununun çözümlenmesinde uyguladığı siyasetten hoşnutsuzluğunu nasıl belirttiğine tanık olduk.

Mecliste Musul sorununun müzakeresi, Kürt milletvekillerinin konuşmalarıyla daha da karışık bir hal alıyordu. Kürt milletvekilleri, çoğu Trakya'lı ve Batı Anadolu'lu olan hükümet üyelerine, kendilerine ve Güneydoğu bölgelerine ihanet etmekle sitem ediyorlardı. Muhalefet, bu durumdan, Kürt milletvekilerini kendi saflarına çekmekte yararlandı. Kürt milletvekilleri; «Siz Trakya'yı ele geçirmek için Musul'u dünden vermeye hazırsınız.» diyorlardı. Meclisteki muhalefetin biraz da coğrafî duruma göre kurulduğunu, doğulu milletvekillerinin muhalefetin çoğunluğunu teşkil ettiğini de söylemeliyiz..

Mustafa Kemal Paşa, birgün bana, Curzon'un Musul petrolleriyle kişisel ilgisi olduğunu söylemişti. Curzon'un kendisi «Türkish Oil» şirketinin ortaklarındanmış. Abdülhamit bir zamanlar Musul petrollerinin sahibiymiş. Abdülhamit'in vârisleri kendi haklarını Amerikalı'lara devretmişler.. Birleşik Amerika: «Standard Oil» in menfaatlerini savunuyormuş. Amerika temsilcisi Chaild, Musul'un «açık kapıları» olması gerektiğini söyledi.

Mustafa Kemal :

— Musul İngilizler için, Kürdistan'a en yakın bir bölge olarak çok önemlidir, dedi. İngilizler Musul'u, belli bir takım amaçlar için ellerinde bulundurmak isterler. Çünkü Musul, Sovyetler Birliği'ne, İran'a en yakın bir yol, Türkiye'ye baskı yapmak için en uygun bir bölgedir.

İsmet Paşa Musul'u geri alamadı. Bu konuda Türkiye yenilgiye uğradı.

KONFERANS HEYETİ İÇİN MÜCADELE

Lausanne Konferansına hazırlık yapılırken, Lausanne'a gidecek heyetin başkanı kimin olacağı konusunda Türk hükümeti içinde anlaşmazlık çıktı. Heyeti Vekile Reisi (Başbakan) Rauf Bey, beraberinde danışman olarak İsmet Paşa'yı götürmeyi düşünerek, bu mevkiye istekli bulunuyordu. Ama Rauf Bey Lausanne'a gönderilmedi. Rauf Bey'in batılı devletlere olan sempatisini bilen ve her alanda onlara tâviz vermeye hazır olduğundan korkan Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'in gönderilmesine kesin olarak karşı koydu.. Bu düşüncesini «Nutuk» unda şu sözlerle belirtti :

«— Ancak Rauf Bey'in reisliği altında bulunacak heyetin, bizim için hayatî önemi olan sorunda başarılı olacağına güvenemiyordum. Rauf Bey'in de kendini zayıf görmekte olduğunu hissediyordum.»

Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa konferansa heyetin başkanı olarak gittiği takdirde, kendisinden daha çok yararlanılacağını kesin olarak söyledi.

Rauf Bey sabırla, kendi vakit ve saatinin gelmesini bekliyordu. O, yabancıların yardımıyla gerici Padişah idaresini kurmayı, kendisini, de diktatör ilân etmeyi düşünüyordu. Lausanne'a gidiş ona tamamıyla hareket serberliğini sağlayacaktı. Yunus Nadi Bey Mecliste, Rauf Bey'in Meclisin bir köşesine çekilerek, gizli entrikalarla, birtakım kişisel amaçlarını gerçekleştirmeye çalıştığını söylerken bunu kastetmiş bulunuyordu.

Rauf Bey, Lausanne'a gidecek heyetin kimlerden kurulu olacağı konusundaki kombinezonlarına devam etti. Mustafa Kemal Paşa «Nutuk» unda, bu sorunu şu sözlerle belirtmektedir :

Rauf Bey, Heyeti Murahhasa sorununda başladıkları tertip ve teşekküllere devam ettiler. Ben buna ehemmiyet verir görünmedim... Yusuf Kemal Bey'le görüştüm. Ona istifasını verdirdim. Lausanne'a gidişinden önce de İsmet Paşa Dışişleri Bakanlığı'na tayin edildi».

Konferans sırasında Rauf Bey, İsmet Paşa'ya karşı bir sabotaj ve habersiz bırakma kampanyasına girişti: Paşa'nın sorularına ve telgraflarına uzun süre cevap vermedi. Onun gönderdiği bilgilerin hepsini Mustafa Kemal'e bildirmedi. Gönderdiği bilgilerin kimisini de değiştirdi. İsmet Paşa'yı o hale getirdi ki, paşa bir başbakan olarak Rauf Bey'i atlatmak ve özel bir şifre ile, doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'ya başvurmak zorunda kaldı.

İSMET PAŞA LAUSENNE KONFERASINDA

Dışişleri Bakanı olarak İsmet Paşa ile yaptığım ilk konuşmamı, doğru hat üzerinden Çiçerin'e ulaştırdım. 31 Ekim 1922 tarihinde İsmet Paşa ile yaptığım üç buçuk saatlik konuşmamda onun şu görüşlerini tesbit ettiğimi Çiçerin'e bildirdim:

1) 30 Ekim tarihli direktiflerinizin ilk üç sorununa, benim ricam üzerine İsmet Paşa, yazılı olarak şu cevabı verdi: «Boğazlar üzerine olan görüşümüz, Millî Misakta* belirtilmiş ve ilân edilmiştir. Millî Misakta belirtilen isteklerden daha büyüğünü ileri süremeyiz... Biz konferansta, İstanbul'un ve Marmara denizinin güvenliğini sağlamak için gerekli olan tedbirleri müzakere edeceğiz. Biz bu konuda, Sovyet delegeleriyle bağlantı ve temas halinde çalışacağız... Sovyetler Birliği'nin haberi olmadan hiç kimseye karşı hiçbir yükümlülüğümüz yoktur.»

(*) Burada Millî Misakın 4. maddeei not olarak verilmiştir.

İsmet Paşa, ilk sorunun ya da, onun deyimiyle birinci konferansın sadece, Türkiye'nin kendileriyle savaştığı İtilâf devletleriyle ve Yunanistan'la barış andlaşması imzalamakla ilgili olduğunu; ikinci sorunun (İkinci konferansın) Boğazlar rejimiyle ilgili olduğunu, bunun müzakeresine Sovyetler'in çağırılmış bulunduğunu gözönünde bulundurmaktaydı.

2) Sovyetler Birliği'nin her iki konferansa katılması ve Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nin sınırsız olarak bütün kapsamı ile ve eşit haklarla konferansa katılmasını bir ültimatom ile istemesi konusunda İsmet Paşa, uzun tartışmalardan ve açıklamalardan sonra, kendi görüşünü, yazılı olarak şöyle formüle etti: «Türkiye, kendisiyle savaş halinde bulunan devletlerle başlı başına barış andlaşması imzalamasını doğal sayar».

3) Boğazlar rejimi konusunda İsmet Paşa şunları söyledi: «İleri sürdüğünüz boğazlar rejimi ile ilgili formül, Millî Misakın ve Moskova sözleşmesinin sınırlarını Türkiye'den yana genişletmektedir. Biz, pek tabii olarak, bütünüyle görüşlerinizi paylaşıyoruz. Ama, Boğazların tahkimi konusunda konferansa sizin formülünüzü teklif edemeyiz. Çünkü batılı devletler bunu, boğazları kapamak isteği olarak anlayacaklardır. Bu ise bizim için elverişsiz bir durum yaratacaktır. Gerçekte boğazın iki yakasını elimizde tutmakla, tahkim etmeden de, kendi gücümüzle, tabii savaş gemilerini sokmamakla, boğazların serbestliğini sağlıyabiliriz. Boğazların Stationaire'* lerle korunmasına gelince: bu ancak, Marmara deniziyle Istanbul'un güvenliğin tehlikeye sokmamak şartıyla olabilir..»

(*) İsmet Paşa, Stationaire deyimiyle, limanlarda muhafaza odevini gören gemileri kastetmektedir. S. İ. Aralov.

İsmet Paşa'ya şöyle bir soru sordum: Konferansta, Karadeniz devletlerinden biri, İtilâf devletlerinin tekliflerinin tersine olarak, Karadenize çıkış yerine kendi muhafız gemilerini koymak isteğini ileri sürerse ne olur?

Bu soruma karşılık İsmet Paşa, kendi görüşünü değiştirerek şöyle bir cevap verdi: «Boğazlar arasında savaş gemilerinin bulunmasına izin verilemez. Çünkü bu durum, Marmara deniziyle İstanbul'un güvenliliğini tehlikeye sokabilir. Konferansta, yukarda adı geçen bölgelerin güvenliliğini sağlama biçimi konuşulacaktır».

Tahkim edilen boğazların güvenliği nasıl sağlanabileceği soruma da, İsmet Paşa: «Bu imkânı her zaman bulabiliriz» cevabını verdi.

Daha sonra İsmet Paşa şunları söyledi: «Türkiye, Boğazlar konusunda Sovyetler Birliği'nin bilgisi olmadan hiçbir adım atmayacaktır».

4) Konferansta boğazlar konusundaki görüşmelere kimlerin katılacağı meselesinde İsmet Paşa'nın kesin görüşü şöyleydi. Konferansa katılan bütün devletler ve müttefikleriyle birlikte Sovyetler Birliği.

Türk hükümeti, konferansa çağrılan bütün devletleri, yani batılı İtilâf devletlerini, Moskova sözleşmesine ve Ukrayna ile imzaladığı dostluk andlaşmasına göre, «Kıyı» devletleri ve ilgili devletler kapsamına sokmaktadır.

5) Türkiye ile öteki devletler arasında barış andlaşması imzalanması için toplanan konferansa, Sovyetler Birliği'nin katılması sorununda İsmet Paşa düşüncelerini şöyle açıklamaktadır: Türkiye, ancak kendileriyle savaş

halinde bulunduğu devletlerle barış andlaşması konuşmaları yapabileceğine göre, Türk hükümeti, Sovyetler Birliği'nin konferansa katılmasını mümkün görememektedir. Sovyetler Birliği'nin barış konuşmalarına katılması, Türkiye'nin bundan önceki, eski yarı-sömürge durumuna düşmesine tekrar yol açabilir. O zamanlar bütün devletler, Türkiye'nin alın yazısını çizerlerdi. Bunun içindir ki Türkiye, Sovyetler Birliği'nin barış andlaşmanı imzaya katılmasını isteyemez.

İsmet Paşa daha sonra bana şunları söyledi :

— Sizsiz durumumuz daha zorlaşacak, ama böyle olması gerek. Biz bunu Mustafa Kemal'le konuştuk. Bu bizim ortaklaşa görüşümüzdür. Siz Gazi Mustafa Kemal'i bilirsiniz... O, Sovyetler Birliği ile ebedî bir dostluk taraflısıdır. Biz moralman sizin bizimle olduğunuzu hissedeceğiz... Beni anlamanızı rica ederim.

Türk hükümeti kendisinin Lausenne Konferansına katılmasını önleyecek biricik engelin, gerici İstanbul hükümetinin bu konferansa katılmasını görmekteydi.

İsmet Paşa, İtilâf devletlerince böyle bir istek ortaya atıldığı takdirde, bunu reddedeceklerini ve konferansa gitmeyeceklerini kesin olarak söyledi.

5 Kasım 1922 tarihinde, İsmet Paşa, görüşmelerimize devam etmek üzere elçiliğimize geldi. İstanbul'un Padişah hükümetinden kurtarılması dolayısıyla İsmet Paşa'yı tebrik ettim. İsmet Paşa, Türk hükümetinin İstanbul'daki müttefik devletler temsilcilerine, Hamit Bey eliyle, ağızdan aşağıdaki notanın tebliğ edilmiş olduğunu bana bildirdi: «İstanbul'da idarenin Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine geçişi dolayısıyla Türk hükümeti, bundan böyle toplumsal düzenin korunmasından ve işlerin doğru yürütülmesinden sorumlu bulunmaktadır.

Türk hükümeti, Türk hükümetinin tarafsız bölgeye kendi birliklerini sokmaması, ama, oralara izne bağlı olarak jandarma gücü göndermesi şartıyla, müttefik komutanlığından, İstanbul ve dolaylarının, müttefik kuvvetlerince boşaltılmasını rica etmektedir».

İsmet Paşa, İstanbul'da idarenin değişmesi dolayısıyla, Türk delegelerinin Lausanne'a, İstanbul üzerinden gitmek imkânını bulduklarını ve onların bu akşam hareket edeceklerini ayrıca bana bildirdi.

İsmet Paşa ile bu buluşmamızda, İstanbul'daki Rus mültecileri meselesini de konuştuk. Son zamanlarda, batılı gazetelerde, İstanbul'daki Rus mültecileri sorununun tartışıldığını, İtilâf devletlerinin bu sorunu önümüzdeki konferansta bir görüşme konusu yapmaya hazırlandığını Paşa'ya söyledim. Türk hükümetinin bu sorunu İtilâf devletleriyle görüşmeye arzı olmayacağı inancını belirttim. Çünkü bu sorunun sadece Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni ilgilendirdiğini ve onların ise, bunu kendi aralarında görüşerek çözümleyebileceklerini sözlerime ekledim. İsmet Paşa, benimle bir düşüncede olduğunu söyledi ve kendilerinin, Sovyetler Birliği olmadan bu sorunu görüşmeyeceklerine beni temin etti. Konuşmamız, İsmet Paşa'nm Lausanne'a gidişi münasebetiyle karşılıklı başarı dilekleriyle sona erdi.

YİNE RAUF BEY ÜZERİNE

Yukarda da söylendiği üzere, İsmet Paşa'nın gidişinden sonra, bütün sorunları Rauf Bey'le çözümlemek gerekliliği doğdu. Birkaç ay süresince işlerimi onunla çözümlemek zorunda kaldım. Ben, daha baştan beri, Rauf Bey'in Mustafa Kemal'e karşı olduğundan, gerici İstanbul hükümetine bağlılığından, İngilizlerle ilişkisi bulun-

duğundan ve Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca davrandığından şüphe ediyordum. Mustafa Kemal Paşa'nm «Nutuk» u yayınlandıktan sonra, şüphelerimin ne kadar yerinde olduğu anlaşılmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu konuda bana şunları anlatmıştı :

— Meclisteki muhalefet grubu saldırıya geçti. Başbakanlık için Rauf Bey'i ileri sürdü. Nitekim bunda başarı da sağladı. Muhalefetin gizli niyetlerinin farkındaydım. Böyle olmakla birlikte, Rauf Bey'i çağırttım. Meclis çoğunluğunun kendisini Başbakan olarak seçmek eğilimde olduğunu, benim de aynı şeyi düşündüğümü bildirdim. Rauf Bey önceleri biraz nazlanır gibi oldu. Ama, sonunda Başbakanlığı (Heyeti Vekile Reisliği-Bakanlar Kurulu Başkanlığı) kabul etti. 12 Temmuz 1922 tarihinden 4 Ağustos 1923 tarihine kadar da bu mevkide kaldı.

Rauf ve Kara Vasıf (İttihatçı, Rauf Beyin arkadaşı) beylerin, Fransız temsilcisi Mougin'le yakınlıkları vardı. Daha ilk gününden beri, muhalefet blokunun kurulmasında, idaresinde, pekiştirilmesinde, ikiside elele vererek çalıştılar. Ama Rauf Bey, resmî olarak parlamentodaki «ikinci grup» a girmedi. Mustafa Kemal taraflısı olarak görünmeyi tercih etti.

Bu durum böylece, üç yıl sürüp gitti. Ama, eninde sonunda Rauf Bey rengini belli etmek zorunda kaldı. Ama bunu, kendisinin söylediği gibi «artık sizinle birlikmişim gibi davranmaya imkân olmadığı» zaman yaptı. Rauf Bey, bu iki yüzlü politikasını, Sovyetler Birliği Elçiliği ile ve kişisel olarak benimle olan ilişkilerinde de gösterdi.

Benimle buluştuğu zamanlar, daima Sovyet-Türk dostluğundan söz eder ve kendisinin, doğunun emperya-

lizme karşı mücadelesinden yana olduğunu resmî bir eda ile bildirirdi. Düşüncelerini şu sözlerle belirtmişti.

— Ben ve hükümetim, doğu halklarının emperyalizme karşı yaptıkları savaşın bitmediğine, yeni yeni başladığına inanıyoruz. Bundan ötürü de bizim Sovyetler Birliği ile olan dostluğumuzun, her zamandan daha samimi, daha sağlam olması gerekmektedir.

Onun bu tiradı çok iyi hatırımdadır. Bu tiradda, Albay Mougin'in teşvikiyle, kendisinin de gizlice parmağı olan, elçiliğimizin yakılışından ötürü, bir yerinme sezmiştim.

Rauf Bey, gösterişli, yakışıklı, uzun boylu, genç görünüşlü, kırpık bıyıklı, iri siyah gözlü bir adamdı. Ağır ağır, ama meydan okuyan, yüksek bir tonla, özellikle kendisiyle uyuşmadığı zamanlar, karşısındakini küçümseyen bir tonla konuşurdu. Mecliste ise iş değişirdi: Mustafa Kemal bulunduğu zamanlar, her zamanki askerce duruşunu hemen kaybeder, büzülür, kölece eğilirdi. Bakışları, bütün yüzü, inanılmayacak bir çabuklukla değişir, siması, saygılı, dalkavukça bir alçak gönüllüklük görüşünü alırdı. Mecliste konuştuğu sıralarda, iki yüzlülüğünü açığa vurarak, oturdukları yerden ona sataştıkları zaman, karşıtlarına özellikle Yunus Nadi'ye, nefret dolu bir bakış fırlatırdı. Bir kez işleri ve davranışları üzerine açıklamalarda bulunmaya alışmadığını ve niyeti de olmadığını bağırarak söylemişti. Ama hemen, yüzündeki sert görünüşü silerek, Türkiye Büyük Millet Meclisine ve Mustafa Kemal Paşa'ya olan bağlılığından, sevgisinden söz etmeye başlamıştı.

Rauf Bey soyca çerkesti. Babası Kabarda'dan gelip Türkiye'ye göç etmiş ve Abdülhamit'in gözdelerinden olmuştu. Rauf Bey, Kafkasyalı olduğunun söylenmesinden hoşlanmazdı.

Mustafa Kemal Paşa, sonraları «Nutuk» un bir yerinde, Rauf Bey'den ve bütün muhaliflerden şöyle söz etmişti :

«Cumhuriyet» sözcüğünü söylemekten bile çekinenlerin, Cumhuriyeti, doğduğu gün boğmak isteyenlerin kurdukları Partiye «Cumhuriyet» ve hem de «Terakkiperver Cumhuriyet» adını vermeleri, nasıl ciddi ve ne dereceye kadar samimi sayılabilir?... Hadiseler göstermiştir ki «Terakkiperver Cumhuriyet Partisi» programı, en hain dimağların mahsulüdür.

Mustafa Kemal, konuşmasının bir başka yerinde şunları söylemektedir. «Acaba Rauf, çerkes Ethem ve çerkes Reşit gibi adamların bize karşı böylesine şiddetli davranışlarını harekete getiren din sevgisi midir?»

Burada Mustafa Kemal, Rauf Bey'le gerici asileri, çerkes Ethem'le, çerkes Reşit'i bir çuvala koyuyordu.

BOĞAZLAR SORUNU

1922 yılı Kasım ayının sonunda, aramızda geçen bir konuşmada, Rauf Bey yine, kendisinin Sovyetler Birliği'nin en samimi bir dostu olduğuna beni inandırmaya çalıştı. Bunları söylerken gülümsüyor ve iki yüzlü bir eda ile elini göğsüne bastırıyordu. Rauf Bey bir süre sustuktan sonra, birdenbire, zor fark edilebilen alaycı bir tonla :

— Sizin deniz işleri danışmanınız, bizim Millî Savunma Bakanlığı Deniz işleri şubemizin başkanına, İtilâf devletlerine karşı boğazların savunma imkânını ve yollarını birlikte incelemelerini niçin teklif ettiğini bana açıklamanızı rica etmek istiyorum, dedi. Bunun ne anlama geldiğini, bunu nasıl anlamak gerektiğini bana açıklamanızı rica edeceğim.

Kendisine, düşman filosunun bir saldırısı karşısında, limanlarıyla birlikte, Karadeniz kıyılarının, hemen hemen savunmadan yoksun olduğuna ve Sovyetler Birliği'nin ekonomik hayatının her an ciddi bir tehlike ile karşılaşabileceğine göre, Sovyetler Birliği'nin, en aşağı Türkiye kadar boğazlarla ilgilendiğini söyledim. Ayrıca Sovyetler Birliği, dost Türkiye'nin güçlü oluşuyla ve Boğazların, onun bütün egemenlik haklarını yerine getirmesini sağlayacak biçimde elinde oluşu ile de ilgilidir. Sovyetler Birliği, ne İngiltere'nin Boğazlarda bir egemenlik kurmasını, ne de İngiltere'nin kontrolu demek olan Birleşmiş Milletlerin Boğazlarda bir kontrol kurmasına hiçbir suretle razı olamaz..

Çarlık hükümetinin, yüzelli yılı aşkın bir süre ile Boğazları ele geçirmeyi, ya da başka devletlerin filolarına kapalı kalmak şartıyla, Karadeniz'deki Sovyet savaş gemilerinin serbestçe Boğazlardan geçmesini amaç edinen aktif bir siyaset güttüğünü Rauf Bey'e hatırlattım. Bu yüzden birçok kan akıtılmıştı. Boğazların Sovyet savaş gemilerine açılmasının başlıca düşmanı İngiltereydi. İngiltere, Sovyet savaş gemilerinin Akdenize sızmalarına karşıydı. İngiliz hükümeti Türkiye'yi bir koç başı olarak kullandı. İngiltere, kendi çıkarlarını Türk halkının kanıyla savundu.

Yeni bir devrin geldiğini, Rauf Bey'e hatırlattım. Ekim Sosyalist Devrimi, saldırgan siyasetiyle birikte çarlığı tarihin çöplüğüne fırlatıp atmıştı. Sovyetler Birliği barışçı bir yaşayışa yalnız kendisi için erişmemişti. O, bütün ulusların ebedi bir barışa kavuşmaları için açık bir mücadele yürütmektedir. Bunun için Sosyalist devletin gizli birtakım niyetler beslediğinden şüphe etmek manasızdır. Biz boğazların, Türkiye'nin elinde olmasını arzu ediyoruz, ama biz, Türk halkı için saygılı bir barış

istiyoruz. Boğazların, uluslar arasında bir anlaşmazlık sebebi olmasını istemiyoruz. Boğazların, ülkeler arasında serbest ticarete hizmet etmesini istiyoruz. Özellikle bunun için, savaş gemilerinin boğazlardan geçişine engel olunmasını istiyoruz.

— Son yıllar içinde, Alman, İngiliz, Fransız gemilerinin Karadeniz'e nasıl girdiklerini, Sovyet ve Türk halkına nasıl ölüm yağdırdıklarını, limanları işgal edip nasıl yağmacılık ve zorbalıklar ettiğini hatırlayınız, dedim. Bunun içindir ki biz Türkiye'yi, ortaklaşa çabalarımızla boğazlarda barışçı bir yaşayış sağlamaya böylesine ısrarla çağırıyoruz. Birgün gelecek, barış bütün dünyada egemen olacaktır; işte o zaman savaş gemileri olmayacaktır. O günler gelinceye kadar, ikimizin, ortaklaşa, kendimizi emperyalistlerin saldırısından korumamız gerekmektedir. Eğer Türkiye konferansta boğazlar sorununu istenilen biçimde çözümleyemez ve haklarını düşman filosuna karşı korumak zorunda kalırsa, Sovyetler Birliği, eskiden olduğu gibi, şimdi de Türkiye'ye elinden gelen yardımı yapacaktır. İşte bunun içindir ki, Sovyet Hükümeti, Türkiye'nin ve Sovyetler Birliği'nin boğazlardaki ortaklaşa çıkarlarını dikkate alarak, boğazların ortaklaşa savunması imkânlarını araştırmak üzere, Türk denizcilik makamlarıyla temasa geçmek için, bana Denizcilik İşleri danışmanını göndermiş bulunuyor. Hükümetlerimiz arasında, bununla ilgili bir anlaşma yapmak zorunluğu belirirse, bu konudaki düşüncelerimizi Moskova'ya bildirmek zorundayız.

Rauf Bey, alaycı tonunu bırakarak, ciddi bir eda ile:

— Şu halde ben de size apaçık bir soru sormak, sizden de açık bir cevap istemek zorundayım: Eğer konferans kesilirse, İngiltere bize karşı düşmanca bir ha-

rekete geçecektir. Bu hareket, herhalde İngiliz filosunun Karadeniz kıyılarına karşı bazı davranışları halinde ortaya çıkacaktır. Bu taktirde, Sovyetler Birliği, açıkça bizden yana İngiltere'ye karşı çıkacak mıdır? İngiliz filosunun Karadeniz'e çıkmasına engel olmak için bizimle birlikte boğazları savunacak mıdır?

Hükümetimden direktif almadıkça, bu biçim konmuş bir soruya cevap veremiyeceğimi kendisine söyledim. Ancak şu kadarını söyleyebilirim ki, İngiltere'nin Karadeniz'de Türkiye'ye karşı düşmanca bir davranışı halinde, Sovyetler Birliği'inin istilâcıların Türk topraklarından bir bölümünü işgâl ettikleri zaman olduğu gibi, yine, Türkiye'ye yardım etmek üzere bazı çarelere başvuracağı doğaldır.

Rauf Bey :

— İngiltere, Türkiye'ye karşı düşmanca bir davranışa girişmek, bununla da Sovyetler Birliği'nin kişiliğinde yeni bir düşman kazanmak konusunda çok uzak görüşlü bir siyaset gütmektedir. Bunun için İngiltere'nin, sizin yapacağınız yardıma göz yumacağını önceden söylemek mümkündür. Bunun için, konferans kesildiği ve İngiltere bize karşı düşmanca davranışlara giriştiği taktirde, Sovyetler Birliği'nin bizimle birlikte boğazların savunmasına katılıp katılamayacağı sorusuna kesin bir cevap almak hükümetimiz için olağanüstü bir önem taşımaktadır.

Rauf Bey bunları söylerken, yüzünün anlatımını ve ses tonunu izliyordum. Adeta kararsızca, kelimeleri arayarak, ağır ağır konuşuyordu.

Rauf Bey bu sözleri, Gazi Mustafa Kemal'in emriyle, ciddi olarak mı söylüyordu. Yoksa kendi insiyati-

fiyle, kışkırtıcı bir amaçlamı söylüyordu? diye düşündüm. Belki de gizli efendilerinin direktifiyle bunları söylüyordu. Bu pek belli değildi. Bu sözlerin gerçek nedenlerini anlamak gerekiyordu.

Rauf Bey'e, Türklerin yiğitçe direnişinden ağzı yanan İngiltere'nin, yeni bir savaşa kalkışmasının çok şüpheli olduğu cevabını verdim. Üstelik şu anda İngltere, sadık müttefiklerden yoksundu. Ama, savaş gemilerinin Marmara denizine ve Karadeniz'e serbestçe girmelerinden yararlanan İngiltere'nin ve öteki itilâf devletlerinin savaş gemileri, gerek Türkiye'nin gerek bizim başımıza birçok dertler açabilir.

Düşüncelerimi geliştirerek sözlerime devam ettim :

— Fransa'nın, İtalya'nın ekonomik ve siyasal çıkarları başkadır. Hattâ İngiltere'nin kendisinde bile işçiler savaş istemiyorlar. Yunanistan demoralize olmuş bir haldedir. Türkiye'nin ise, gücünü İngiltere'nin sınadığı ve bundan böyle silâhlı bir mücadeleden vaz geçmek zorunda kaldığı dost ve sadık bir komşu, Sovyetler Birliği var

Rauf Bey'in açık sorusuna gelince, öneminden ötürü, bunu Sovyet hükümetinden sormayı vaadettim.

Rauf Bey, bugünlerde İsmet Paşa'ya göndermek niyetinde oldukları yeni direktifleri hazırlarken, dikkate alabilmek için, gerek kendisinin gerek Türkiye'nin öteki hükümet üyelerinin, bu soruya elden geldiğince çabuk cevap verilmesini rica ettiklerini bildirdi.

Rauf Bey'e, Poincare, Curzon, Mussolini arasında bir ön anlaşmaya varıldığından bilgisi olup olmadığını sordum. Rauf Bey, bu konuda kendisinde güvenilir bilgi bulunmadığını, ancak, İngiltere ile Fransa arasında, Su-

riye ve Irak konusunda bir anlaşmaya varıldığının kesin olduğu cevabını verdi. Üçlü anlaşmaya gelince, Poincare, Fransa'nın, Türkiye'nin zararına hiçbir davranışa katılmayacağını kesin olarak İsmet Paşa'ya teminat verdiğini anlattı. İngiltere'nin Lausanne Konferansındaki durumuna gelince, Rauf Bey, İngiltere'nin bütün diktini, Türkiye'ye vermek niyetinde olmadığı, Musul sorunu üzerine topladığını bildirdi. Büyük Britanya imparatorluğu, bütün devletleri Türkiye'ye karşı kışkırtmıştı. Malî sorunları ve kapitülâsyan sorunlarını bir komisyona havale etmişti, şimdi kendisi tamamıyla Musul sorununa eğilmiş, bunu Türkiye ile bir pazarlık konusu haline getirmeye çalışıyordu. İngiltere, Musul'a karşılık, Türkiye'ye Karaağacı teklif ediyordu. Eğer Türkiye bunu kabul etmezse, İngiltere konferansı suya düşecek ve bunun sorumluluğunu da Türkiye'ye yüklemeğe çalışacaktı.

Rauf Bey, benimle boğazlar meselesini konuştuktan hemen sonra Lausanne konferansının boğazlara ayırdığı ilk toplantısı üzerine bilgi verdi. Bu 4 Aralık 1922 tarihinde olmuştu. Rauf Bey İsmet Paşa'nın konuşmasından söz etti.

İsmet Paşa konuşmasında, Millî Misak gereğince boğazların her iki yakasının Türkiye'nin olduğunu söylemişti. Türkiye'nin istekleri şu noktalar üzerinde toplanmaktaydı. Her türlü ani durumlar karşısında boğazlar, İstanbul ve Marmara denizi için devamlı bir garanti sağlanması, Karadenize çıkacak deniz kuvvetlerinin sınırlandırılması, Karadeniz'de savaş gemilerinin bulundurulmasının yasaklanması; Deniz ticaretinin serbestliği, İsmet Paşa, Marmara denizi kıyılarındaki askerî tedbirlerin, Anadolu ile Trakya'nın savunması için zorunlu olduğundan, Marmara denizinin boğazlar kavramından çı-

karılmasını istiyordu. İstanbul ile Boğazlarda, tersane ve dokların bulundurulmasına izin verilmeliydi.

Rauf Bey'in söylediğine göre Curzon, İsmet Paşa'nın tekliflerinin çoğunu reddetmiş, tartışmalar başlamıştı.

YUNUS NADİ BEY VE BOĞAZLAR MESELESİ

Pek doğal olarak boğazlar düşüncelerimizde yer alıyor ve bu konuda, hükümet üyeleriyle olduğu kadar Türk toplum adamlarıyla da aramızda pek çok konuşmalar geçiyordu. Yunus Nadi Bey'le karşılaştığımda da, bu sorun söz konusu olmuştu. Yunus Nadi Bey'e bizim görüşümüzü açıkladım. Sovyetler Birliği İsmet Paşa'nın, küçük tonajda da olsa, savaş gemilerinin boğazlardan geçişine razı oluşunu, Millî misaktan ve boğazların yalnız ticaret gemilerine açık oluşunu öngören Moskova sözleşmesinden bir ayrılma gibi görüyordu. Bununla bağlı olarak ben, adı geçen vesikalarda savaş gemilerinin boğazlardan geçiş serbestliğinden söz edilmediğini, bundan da boğazların savaş gemileri için kapalı olduğu anlamı çıktığını belirttim. Çünkü, ancak boğazların savaş gemilerine kapalı kalışıyla ve boğaz kıyılarının tahkimiyle, Millî misakın İstanbul ve Marmara denizleri için istediği güven ve Türkiye'nin boğazlar üzerindeki kesin egemenliği sağlanabilirdi. Bununla Sovyetler Birliği'nin olduğu kadar Türkiye'nin de bütün Karadeniz kıyılarının güveni sağlanabilirdi.

Bu sorunun, Türkiye ile olan karşılıklı ilişkilerimizde çok önemli olduğunu tekrarladım. Boğazlar sorununda Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin çıkarları birbirine uyuyordu. Sovyetler Birliği bu konuda Türkiye'nin desteğini sağlayacağına güveniyordu. Bundan ötürüdür ki, Sovyet hükümetinin, İsmet Paşa'nın, boğazlar sorunu-

nun konferansta daha ilk görüşülmesinde, savaş gemilerinin boğazlardan geçmesine razı oluşuna şaşması pek doğaldır. İsmet Paşa bu davranışıyla, itilâf devletlerine, Sovyetler Birliği'nin Karadeniz kıyılarına karşı düşmanca davranışlara girişmek imkânlarını vermiştir. Sovyetler Birliği şimdi bütün Karadeniz kıyısındaki askerî güçlerini takviye etmek zorunluğunu duyacaktır.

Yunus Nadi Bey, Türkiye'nin boğazlar üzerine olan tekliflerinin Sovyet görüşü ile çelişmediğini, çelişmenin güya, ancak, sorunun formüle edilişinde olduğunu, her iki durumda da, sonucun, iki devletin çıkarlarına uygun olacağını bana anlatmaya koyuldu. Ve Türkiye'nin, boğazları kapamak isteğinde olduğuna beni inandırmaya çalıştı.

Yunus Nadi Bey :

— Türkiye, Millî Misaka uygun olarak, İstanbul ile Marmara denizinin gerçek güvenliğinin garanti altına alınmasını istemekte olup, bunun üzerinde kesinlikle direnecek ve hiçbir fedakârlıkta bulunmayacaktır, dedi. Türkiye'ye henüz Boğazların ve Marmara denizinin güvenliğini sağlayacak hiçbir garanti teklif edilmiş değildir. Eğer böyle bir garanti verilecek olursa, Boğazların sahibi Türkiye olacak ve istediği zaman onları kapayabilecektir.

Yunus Nadi Bey :

— Bu şartlar altında, küçük tonajlı savaş gemilerinin boğazlardan geçişinin hiçbir önemi olmayacaktır, diye anlatmaya koyuldu. Boğazlar sorununda iki çözüm yolu ile sürülmüştür: Bunlardan biri müttefiklerin ileri sürdüğü çözüm yolu olup, Çanakkale'de, boğazların serbestliğini sağlayacak olan uluslararası bir garnizon ku-

rulmasını öngörmektedir. Ötekisi ise, Türkiye'nin ileri sürdüğü çözüm yoludur. Birinci çözüm yolu, Türkiye için kabule şayân değildir. Bunun için Türkiye kendi ileri sürdüğü çözüm yolunda diretmektedir. Eğer bu teklif kabul edilecek olursa, Türkiye'nin boğazlardaki durumu güven altına alınmış olacak, Moskova'da kendi hesabına rahat edecektir.

Yunus Nadi Bey sözlerini şöyle özetledi:

— Biz gerçekte aynı amaca yönelmiş bulunuyoruz. Dün değilse bile muhakkak ki bugün, İsmet Paşa'nın Çiçerin'le tamamıyla anlaşmış olduğuna inanıyorum.

Bu konuşmamız süresince, Yunus Nadi Bey, Türk Hükümetinin, daima Sovyetler Birliği ile dostluktan yana olduğuna ve Sovyetler Birliği'nin çıkalarına aykırı hiçbir teklifi kabul etmeyeceğine, kesinlikle beni inandırmaya çalıştı. Yunus Nadi Bey daha ileri giderek, kendi görüşüne göre, bu dostluğu, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında askerî bir andlaşma imzalamak yoluyla, daha da güçlendirmek gerektiğini de söyledi.

Yunus Nadi, Türkiye ile itilâf devletleri arasındaki görüşmeler kesilirse, Sovyetler Birliği'nin tutumunun ne olacağını ve Türkiye'nin yanında yer alıp almayacağını bana sordu. Konuşmamızın sonunda da, Lausanne konferansının barışçı bir sonuca varıp varmayacağının henüz belli olmadığını; ama, Türkiye'nin, millî misakta belirtilen bütün isteklerinin yerine getirilmesinde direneceğini, olmazsa, yeniden savaşacağını söyledi.

Milletvekili ünlü bir gazeteci aynı zamanda Mustafa Kemal'in arkadaşı olan Yunus Nadi, Türkiye'nin bütün uluslararası sorunlarını özellikle Lausanne konferans işlerini çok iyi biliyordu. Onunla olan ikinci konuş-

mamız, Curzon'un Fransa'ya karşı durumuyla ilgilip olup, benim için enteresan ve önemliydi. Bu konuşmayı burada kısaca anlatacağım.

Yunus Nadi Bey :

— Curzon, Türkiye'ye karşı bir cephe kurmayı teklif ederek Fransa'ya kur yapmaktadır. Böylelikle, Fransa'nın Türkiye üzerindeki etkisini yok etmeye ve Ankara sözleşmesini kaldırmaya çalışmaktadır. Biindiği üzere Franklin Bouillon İngiltere'nin haberi olmadan genç Türkiye ile bir sözleşme imzalamıştı. Fransa, bu sözleşme ile ordusunu Kilikya'dan çekmiş ve savaşa son vermişti. Bu, doğrudan doğruya İngiltere'ye indirilmiş bir dardeydi. İngiltere hükümeti, bunu protesto etmiş, küplere binmişti. Briand, çok yumuşak bir dille İngilizlere cevap vererek, Türkiye ile imzalanan sözleşmenin sadece, Türk-Fransız ekonomik ilişkilerine değindiğini, Fransa'nın, tam tersine, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden uzaklaşmasını sağlamaya çalışmakla İngiltere'ye ve bütün itilâf devletlerine yardım ettiğini bildirmişti.

Yunus Nadi, daha sonra, Curzon'un, Fransız alacaklarını, kapitülâsyonları kaldırtmamak için kışkırttığını sözlerine ekledi. Bu arada Curzon'un, Fransa'nın haberi olmadan gizlice Türkiye ile Sévres andlaşmasınm kaldırılması için mükazereleri giriştiğini, İngiltere'siz Kilikya sorununun çözümlenemeyeceğini, Türkiye, Boğazları savaş gemilerine açtığı taktirde, İngiliz hükümetinin, Kilikya'nm Türkiye'ye geri verilişini kabule ve başka sorunlarda yardıma hazır olduğunu söylediğini anlattı. Curzon, bu müzakerelerde kapitülâsyon işinde ve malî sorunlarda, Fransa ile yaptığı mücadelede Türkiye'ye yardım etmeğe razı olduğunu ve bundan sonra da razı olmakta devam edeceğini bildirmiştir.

Yunus Nadi :

— Curzon için iki sorun önemlidir, dedi, biri boğazlar, ötekisi de Musul petrolleri, İngiliz delegasyonu, bu iki sorunda elverişli bir çözüm yoluna ulaşmak amacıyla, öteki sorunlarda manevra yapmaktadır.

Yunus Nadi, son söz olarak şunları söyledi :

— Rauf Bey'in yüze gülücü sözlerinin dış «inandırıcılığı»na kanan karşı gruptan bazı kişiler, İngilizlerin suyunca gitmek eğilimini gösteriyorlardı ama, Mustafa Kemal onların bu düşüncelerini fark etmekte gecikmedi.

RAUF BEYLE KONFERANS ÜZERİNE KONUŞMALARIMIZ

14 Aralık 1922 tarihinde Rauf Bey'le tekrar buluşunca, İsmet Paşa'nın, savaş gemilerinin boğazlardan yalnız barış zamanlarında değil savaş zamanında da geçmesine razı olduğu doğru mu? diye sordum. Rauf Bey, Türk hükümetinin, şu ana kadar bu konuda İspet Paşa'dan hiçbir bilgi almadığı cevabını verdi.

Rauf Bey'den, Lausanne'daki Türk delegelerinin —Millî misaka olduğu kadar Moskova sözleşmesinin 5. maddesine de aykırı olan savaş gemilerinin boğazlardan geçişi konusundaki görüşlerini öğretmek için birkaç kez bu soruna döndüm.

Rauf cevap olarak bana şunları söyledi : Curzon, İsmet Paşa'dan, Boğazlar üzerindeki tarihî anlaşmazlıkla ilgili Türk programını ayrıntılı olarak anlatmasını istemiş. Ama İsmet Paşa, Millî Misaktaki prensiplerin, yani boğazların, İstanbul'un ve Marmara denizinin güvenliğine zarar vermeden dünya ticaretine açık olduğu du-

durumunu ona tekrarlamakla yetinmiş, İsmet Paşa bu görüşünden ayrılmamaktadır.

Rauf Bey sözlerine şunu ekledi :

— Görüyorsunuz ya, bizim Heyet Başkanı Millî Misak prensiplerinden ayrılmıyor, Curzon'un yeni birtakım saldırılarına fırsat vermemek için de ayrıntılara girmiyor.

— Bana öyle geliyor ki dedim, İsmet Paşa, Millî Misakta Boğazlarla ilgili olarak belirtilen görüşleri hattâ küçük tonajdaki savaş gemilerinin bile boğazlardan geçişinin büyük bir tehlike olduğunu anlatarak— pratik bir takım tekliflerle destekleseydi daha iyi olurdu.

Rauf Bey aynı şeyleri tekrarlayıp duruyordu: Müttefiklerce İstanbul'un güvenliğini sağlacak garantiler teklif edilmedikçe Türk Hükümeti hiçbir cevap vermeyecekmiş. Ancak bu garantilerin incelenmesinden sonradır ki, Türk Hükümeti, bu garantileri tatmin edici bulup bulmadığına göre, bir karar verebilirmiş

Rauf Bey düşüncelerini anlatmakta devam ederek :

— Türkiye, savaş gemilerinin boğazlardan geçip geçmeyişiyle değil, sadece, İstanbul'la Marmara denizinin güvenliğiyle ilgilenen Millî Misaktan zerre kadar ayrılmaz, dedi. Moskova sözleşmesi de bu konuya değinmekte, sadece boğazlarla ilgili sorunun, boğazlarla ilişkisi olan devletlerin katılacağı bir konferansta çözümlenmesini öngörmektedir. Sovyetler Birliği'nin de katıldığı böyle bir konferans şu anda zaten toplantı halindedir.

Rauf Bey sinirli sinirli sordu :

— Kuzum siz bizden ne istiyorsunuz?

Boğazlar konusunda Türkiye ile anlaşarak hareket etmek istiyoruz, dedim ve Rauf Bey'den, Lenin'in 1922 yılı Ekiminde, İngilizce «Observer» ve «Manchester Guardian» gazeteleri muhabirinin sorularına verdiği cevabı okuyup okumadığını sordum.

Rauf Bey okumadığını, ancak Sovyet Hükümeti Başkanının bu ropörtajını duyduğunu söyledi.

Bunun üzerine ben kısaca, Lenin'in verdiği cevapların ana çizgilerini kendisine anlattım. Lenin gazete muhabirlerine şunları söylemişti: «Boğazlarla ilgili olarak bizim programımız (tabii şimdilik, yaklaşık olarak) şu esasları taşımaktadır :

Birincisi: Türk ulusal isteklerinin yerine geterilmesi...

İkincisi: Bizim programımız, boğazların, gerek barışta, gerek savaşta bütün savaş gemileri için kapalı olması temeline dayanmaktadır. Bu, sadece, toprakları boğazlara bitişik olan devletlerin değil, bütün devletlerin, doğrudan doğruya en yakın çıkarlarıdır.

Üçüncüsü: Boğazlarla ilgili bizim programımız, deniz ticaret filolarının tam bir serbestliğini savunmaktadır.

Muhabir Farbman'ın; Sovyet hükümetinin, boğazların Milletler Cemiyetince kontroluna razı olup olmadığı sorusuna Lenin şu karşılığı vermiştir: «Milletler Cemiyeti... Ayrılmaz bir biçimde Versailles andlaşmasına öylesine bağlı... ulusların gerçek hak eşitliğini kurmaya benzer, herhangi bir davranıştan öylesine yoksundur ki... Bizim, Milletler Cemiyetine karşı olumsuz davranışımız, herhangi bir yoruma ihtiyaç göstermeyecek kadar bana açık görünmektedir.»

Biraz daha fazla ilgi göstererek, İsmet Paşa'nın, Çiçer'in 4 Aralık günü konferansta yaptığı konuşmayı Rauf Bey'e bildirip bildirmediğini sordum. Rauf Bey, İsmet Paşa'nın bunu, ama çok kısa olarak, bildirdiğini söyledi. Bunun üzerine ben, o sırada Moskova'dan almış olduğum bu konuşmayı kendisine anlattım.

ÇİÇERİN'İN LAUSANNE'DAKİ KONUŞMASI

Sovyetler Birliği Dışişleri Komiseri konuşmasında, Sovyetler Birliği hükümetinin ve yakın doğudaki müttefiklerinin, dış siyasetinin başlıca amacının, dünya barışını kurmak ve bunu güçlendirmek olduğunu söyledi. Sovyetler Birliği'nin, Lausanne konferansının bütün çalışmalarına katılmayı istemesi bundan ileri gelmektedir. Bu istekler yerine getirilmemiştir. Bundan ötürüdür ki, Sovyetler Birliği, Ukrayna ve Gürcistan delegeleri, kararlarına katılacakları sorunlarda, aşağıdaki başlıca iki düşüncenin gerçekleştirîlmesine çalışacaklardır :

1) Sovyetler Birliği ile müttefiklerine, öteki devletlerin durum ve haklarına eşit bir durum ve hak sağlamak.

2) Sovyetler Birliği'nin ve müttefiki olan Cumhuriyetlerin, başka ülkelerle ticarî ilişkilerinin serbestliğinin sağlanması, topraklarmda barış ve güvenliğin korunması.

Sovyetler Birliği - Ukrayna - Gürcistan delegeleri, şimdilik şu aşağıdaki başlıca görüşler üzerinde durmayı zorunlu görmektedirler: Karadeniz Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale boğazı, deniz ticaret filoları ve savaş dışı gemileri için kesinlikle ve hiç bir sınırlandırmaya bağlı olmayarak serbest olmalıdır. Karadeniz'de olduğu kadar yakın doğuda da barışın korunması, Karadeniz kıyıları-

nının güvenliğinin sağlanması, İstanbul güvenliğinin sağlam bir garantiye bağlanması. Bu ise, hem Karadeniz hem Çanakkale boğazının, gerek barışta gerek savaşta devamlı olarak, Türkiye müstesna, bütün devletlerin savaş gemilerine ve savaş uçaklarına kapalı kalması demektir. Karadeniz boğazıyla Çanakkale boğazının Türkiye'ye ait olduğu esasına dayanan Sovyetler Birliği ile müttefikleri, her ulusun egemenlik haklarına saygı gösterdikleri için, Türk halkının kendi toplarında ve sularında, en geniş anlayışla egemenlik haklarını kurmalarını bu haklarını korumalarını ısrarla istemektedirler. Ayrıca, Sovyetler Birliği ile müttefikleri, Türk hükümetinin gerçek anlamda Boğazlarla Marmara denizini koruyabilmesi, ancak kıyılarını tahkim etmek ve silahlandırmak haklarının kendisine verilmesiyle, bir savaş filosuna sahip olmakla ve boğazlarla Marmara denizinin savunmasında gerekli bütün savaş vasıtaları bulundurmakla mümkün olabileceğine inanmaktadırlar. Boğazların savaş gemilerine kapatılması, bütün devletler arasında eşitlik prensibine de uymaktadır. Bunun tersi, boğazların, savaş gemilerine açık tutulması, en güçlü deniz devletinin kayırılması anlamına gelir. Emekçi halkı korumak ve barışı güçlendirmek amacını güden, bütün saldırı ve savaş niyetlerinden, başka ulusların özgürlüklerine tecavüz emellerinden uzak olan Sovyetler Birliği, İstanbul'u Rusya'ya peşkeş çeken bütün anlaşmaları, hiçbir çıkar karşılığı olmadan bırakıp atmakta, böylece Türkiye'ye, kendi varlığını başarılı olarak savunmak imkânını vermektedir. Sovyetler Birliği, ayrıca, bununla, Akdeniz kıyısı devletlerini de, Çarlığın asırlık ihtiraslarından kurtarmaktadır.

Daha sonra Çiçerin, boğazların Rusya için olan ekomik önemi üzerinde durdu. Meselâ, 1910 yılında Rusya'nın tahıl ihracatının % 70'i boğazlar üzerinden yapılmıştı.

Çiçerin, itilâf devletlerinden gelebilecek tehlikelere misal olarak Odesa'nın, Nikolayev'in, Kerson'un, Sivastopol'un, Batum'un ve Karadeniz kıyısındaki başka limanların işgal edilişini ileri sürdü. İtilâf devletleri ayrıca, Deniken'in ve Vrangel'in beyaz ordularını da, kendi savaş gemileriyle desteklemişlerdi.

Çiçerin :

— İstanbul'un güvenliği de, boğazların savaş gemilerine kapanmasına bağlıdır, dedi.

Curzon, Çiçerin'in konuşmasına cevap vererek, beceriksizce espriler yapmağa kalkıştı: güya Sovyetler Birliği, Türkiye'yi boğazlarda kendi bekçisi gibi kullanarak, Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirmek ve orada evi gibi davranmak istiyormuş.

Curzon, aptalca esprilerine devam ederek :

— Boğazların kontrolunu, geçmişte bu ödevini yapmakta kabiliyeti olmadığını gösteren yalnız Türkiye'ye bırakmalı; diyerek alaylarına devam etti.

Hele, Panama kanalı ile Süveyş kanalında serbest rejim uygulandığını bir örnek olarak ileri sürmesi, gülüşmelere yolaçtı.

Kısacası, İngiliz temsilcisi, boğazlarda öylesine bir düzen kurulmasını istiyordu ki, Türkiye tamamıyla İngiltere'nin egemenliği altına girsin, İngiltere de Sovyetler Birliği'nin kıyılarında cirit atsın!..

Çiçerin, Curzon'un alaycı sözlerine sükûnetle cevap vererek, düpedüz, boğazları ve Karadeniz'i ele geçirmek çabasını gösteren İngiltere'nin Avrupa ilerleyişi projesiyle karşı karşıyayız, dedi. Barışı parçalayan uyuşmazlıklar, ne yazık ki, böyle kombinezonlarla sürüp gidecek, boğazlar da bunların savaş sahası haline gelecektir.

Çiçerin sözlerine devam ederek :

— Barış, askerî güçlerin yığınak yapmasıyla asla sağlamlaşmaz!.. dedi. Yakın doğuda barış halinin biricik sağlam temeli, Türkiye'nin özgürlüğü ve egemenliğidir. Sovyet teklifi geçici bir kombinezonu değil, ama, bir zaferle yaşama hakkını kazanan Türk halkının haklarının korunmasını istiyor.

Çiçerin, konuşmasının bir yerinde :

— Tüccarca çıkarların, yabancı savaş filolarının varlığını istediği doğru değildir, dedi. Eğer batılı devletler, ticaret gemilerini savaş gemilerinin eşliğinde bize gönderirken, sömürgelerde uyguladıkları metotları taklit etmek istiyorlarsa, Sovyetler Birliği'nin hak yerine kuvvet kullanışına boyun eğeceğini sanmakla çok yanılıyorlar. Çiçerin, Curzon'un boğazları Süveyş ve Panama kanallarıyla kıyaslamasına karşılık şu gerçekleri ileri sürdü: Emperyalist savaşın başlamasıyla beraber, Süveyş kanalı hemen uluslararası anlamını kaybetmiştir. Panama kanalı ise, uluslararası serbest geçiş isteği hiç dikkate alınmadan Amerika tarafından çok ağır tahkim edilmiştir...

Rauf Bey'e :

— İşte, biz boğazlar meselesinde, Lenin'in ortaya attığı, Çiçerin'in de konferansta açıkladığı bu prensiplere dayanmaktayız dedim.

İstanbul'un, Marmara denizinin ve boğazların güvenliğinin, her şeyden önce, savaş gemilerinin boğazlardan geçişlerinin yasak edilmesine bağlı olduğuna bir kez daha işaret ettim. Boğazların savaş gemilerine açılması, Karadenizde başka silahlanmaların artmasına ve sayıca artışına yol açacak, Türkiye bir savaş çıktığı zaman, her seferinde, ister istemez, anlaşmazlığa karışmak zorunda kalacaktır.

Sözlerime devam ederek :

— Sovyet hükümeti, boğazların, bizim savaş gemilerimiz için olduğu kadar başka devletlerin savaş gemileri için de, doğal olarak Türkiye hariç, kapalı olmaları gerektiğini doğru bulmaktadır. Sovyet hükümeti bu konuda endişe etmekte yerden göğe kadar haklıdır. Çünkü boğazların savaş gemilerine açık tutulması, Sovyetler Birliği'nin Karadeniz kıyılarının yolunu da düşman filolarına açmaktadır. Lausanne konferansında, boğazlar sorununu incelemek üzere Eksperler komisyonu kurulduğu zaman, Sovyetler Birliği temsilcilerinin bu komisyona alınmadıklarını söyledim. Bu kulis arası bir pazarlığa benzemektedir! Sovyet hükümeti bu komisyonda, Rusya'ya karşı herhangi bir karar alınmayacağı umudundadır.

Rauf Bey, güya Eskperler komisyonunu ilk defa duyduğunu söyledi ve bütün bunları resmen ona bildirmemi rica etti, ancak bundan sonra bunu İsmet Paşa' dan soracağını vaadetti.

Bu sorunun gazetelerde yazıldığını, bunu bilmemesinin tuhafıma gittiğini ona söyledim.

Rauf Bey anlattıklarımı hemen oracıkta not etti ve yanımda İspet Paşa'ya bir telgraf yazarak çekilmek üzere ilgililere verdi. Rauf Bey, bu arada, İsmet Paşa'nm, Çiçerin'le sıkı bir temas halinde olduğunu, tekrar tekrar belirtti. Sonra, bana, İsmet Paşa'dan almış olduğu bir telgrafı gösterdi. İsmet Paşa bu telgrafında, komisyonda boğazlar sorununun görüşüldüğünü, ama kendisinin, bu görüşmelerin bundan sonra devamına karşı geldiğini ve boğazlar sorununu görüşmek üzere bir alt komisyon kurulması için Çiçerin'le birlikte bir nota verdiklerini bildirmekteydi. Bu durumu Moskova'ya bildirmemin mümkün olup olmayacağım sormam üzerine, Rauf Bey olumlu bir cevap verdi.

Daha sonra, Rauf Bey, Birleşik Amerika, İngiltere ve Fransa arasmda Musul petrolleri konusunda bir anlaşmaya varıldığını bildirdi. Bu anlaşmaya göre, bu üç devlete % 75 oranında bir pay ayrılmış, geri kalan % 25 pay da bu anlaşmaya sokmayı başaracakları devlete verilecekmiş.

Rauf Beyle, 19 Aralık 1922 tarihinde tekrar karşılaştım. Lausanne konferansının gidişi üzerine aramızda başlayan konuşmaya devam etmek için kendisini ben arattım. Türk başbakanıyla olan bu seferki konuşmamız 3 saat sürdü. Rauf Bey fevkalâde nazikti. Hatta konuşmamız, onun hesabına çok nazik bir safhaya girdiği zaman bile, konuşması çok dostça bir ton taşımaktaydı.

Rauf Bey, Ankara ile Lausanne arasmdaki kötü bağlantıdan, telgrafların büyük bir gecikme ile gelişinden ve kötü bir rastlantı olarak, en önemli telgrafların çok değişmiş bir halde gelişinden, hatta, bunların tekrarını istemek zorunda kalışlarından yakındı. Daha sonra Rauf Bey, İsmet Paşa ile Çiçerin'in, boğazlar sorununu incelemek üzere bir alt komisyon kurulması için, aynı anlamda, ayrı ayrı birer nota verdiklerini bildirdi. Rauf Bey, bundan önceki görüşmelerimizde olduğu gibi, bu sefer de, İsmet Paşa'nın, Sovyet delegeleriyle sıkı bir işbirliği halinde hareket ettiğini açıkça belirtmeye çalışıyordu.

Sorunu açıkça konuşmaya karar verdim :

— Sayın başbakan dedim, aramızda konuşma konusu olan «Eksperler Komisyonu» üzerine size bilgi vermekliğime izin vermenizi, rica ederim. Moskova'dan aldığım bilgiye göre, Eksperler komisyonundaki temsilcimiz 12 Aralık günü, hoşa gitmeyecek bir manzara ile karşılaşmış; delegemiz itilaf devletlerinin Eksperler ko-

misyonu üyeleriyle Türk üyelerini, itilaf devletlerinin projelerini Türk projesine yaklaştırmak için, gizli çalışırken yakalamış. Delegasyonumuz, olayı yazılı olarak protesto etmiş. Ama bu protesto dikkate alınmamış, eskisi gibi bir kulis arası çalışmadır sürüp gidiyor. Sorun açıkça komisyonda, ya da alt komisyonda görüleceği yerde, bizim haberimiz olmadan, gizlice pazarlığa girişileceği yolundaki korkularımda ne kadar haklıymışım! Hiç de güzel olmayan bir durum çıkmış oluyor ortaya. Doğrusunu isterseniz, bunu hiç beklemiyorduk.

Rauf Bey şaşırdı, ama pek çabuk kendini toparladı. Her zamanki gibi, Türk - Sovyet dostluğundan yana olduğuna ve Avrupa'nın hiçbir zaman aramızı bozamayacağına beni inandırmaya çalıştı. Ortaya attığım komisyon sorununa gelince, bunu da İsmet Paşa'dan soracağını söyledi.

Türk hükümetinin boğazlar konusunda nasıl bir karar aldığına dair sorduğum sorulara da, Rauf Bey gülümseyerek, direnişimi çok iyi anladığını ve bunu çok doğal bulduğunu söyleyerek işi alaya vurdu ve: Sayın elçi, benim kendimin, yani Rauf Beyin, bilmediğim bir şeyi benden öğrenmek istiyor dedi.

Rauf Bey, 10 bin tonu geçmeyen hafif tonajlı gemilerin boğazlardan geçişinin «çok aşırı bir şey» olmadığını, I. Dünya Savaşında boğazların savunması tecrübesinin, esaslı kıyı tahkimatının yararsızlığını gösterdiğini tekrar anlatmaya çalıştı. Son durumlar, Türkiye'yi, boğazların savunmasını, hava akınlarıyla kolayca tahrip edilebilen esaslı tahkimata bağlanmaması zorunluğunda bırakmaktadır.

Rauf Bey kesin olarak Türkiye'nin, savaş gemilerinin boğazlardan geçişine razı olmadığını söylememek-

le, Ankara'nın buna razı olduğunu bana anlatmaya çalışmıştı. Rauf Bey, Ankara, savaş gemilerinin boğazlardan serbestçe geçişine izin vermediği takdirde, Türkiye'nin, bütün dünya kamuoyunu karşısına alacağını sebep olarak ileri sürüyordu.

SOVYETLER BİRLİĞİ DELEGASYONUNUN TEKLİFİ

1 Ocak 1923 tarihinde Rauf Bey'le yeni bir görüşmem oldu. Sovyet delegasyonunun, itilaf devletlerine bir kolaylık göstermek için Türkiye'nin çıkarlarına ve egemenlik haklarına asla zarar vermeden, bazı fedakârlıklarda bulunduğunu, İsmet Paşa'nm kendilerine bildirip bildirmediğini sordum. Sovyet delegasyonu, denizaltılar hariç olmak üzere, hafif tonajlı gemilerin boğazlardan geçişine razı olmuştu. Bu durum, tamamıyla istisnai ve belli hallerde, Türk hükümetinin izniyle olabilecekti. Ben, Türk delegelerinin, itilaf devletlerinin boğazlar projesini onaylamaları dolayısıyla, Sovyet delegelerinin böyle bir fedakârlıkta bulunduklarını söyledim.

Ayrıca Rauf Beye, Sovyet delegelerinin, Türkiye'nin başkanlığında olmak üzere, Karadeniz devletleri ve ilgili başka devletler temsilcilerinin katılacağı uluslararası bir kontrol komisyonu kurulmasını teklif edeceklerini haber verdim. Bu teklif, boğazların kontrolunu Milletler Cemiyetine verilmesini isteyen Curzon'un teklifine karşılık olmak üzere ileri sürülmüştü.

Rauf Beye şöyle bir soru sordum : Lausanne konferansıyla ilgili haberlere göre, Türkiye'nin Amerika ile arasının iyileştiğine inanmak gerekiyor. Bunun sonucu olarak, Türkiye, konferansta Amerika'dan bir destek görebilir mi?

Rauf Bey, kaçamaklı bir cevap vererek, olağanüstü durumdan yararlanan Amerika'nın sadece herkesi : İtalya'yı, Fransa'yı, İngiltere'yi, Türkiye'yi aldatmakla vakit geçirdiğini, ona güvenilemeyeceğini söyledi.

Türk hükümetinin, Amerikanın büyük kapitalistlerinden Chester'le yaptığı konuşmaları gören, Türkiye ile ilgilenen Amerika'nın, böyle bir desteklemede bulunabileceğine işaret ettim.

Chester'le yapılan konuşmalara değinmem, Rauf Beyi sinirlendirdi. Başbakan, sinirli sinirli, özel işlerle devlet işlerini hiçbir zaman birbirine karıştırmadığını, bunun biriyle ötekisi arasmda hiçbir ilişki olmadığını söyledi. Rauf Beyin hiçbir şey söylemeyeceği apaçık olduğundan, artık bu konuya tekrar dönmedim, Sovyet - Fransız - Türk ilişkilerine geçtim.

Lausanne konferansından önce, İngiltere'nin, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasını açmak amacıyla, Türk sorunu üzerine Sovyetler Birliği ile görüşmelere girişmek istediğini söyledim. Sovyet hükümeti İngiltere'ye, Türkiye'den habersiz hiçbir görüşmeye katılamayacağını bildirdi. Şimdi Fransız emperyalistleri Sovyetler Birliği'ni Türkiye'den ayırmaya çalışıyorlar. Ama hükümetimiz, bu konuda herhangi bir görüşmeyi tekrar reddetti. Dışardan görünen dostluk belirtilerine rağmen (başta «Temps» gazetesi olmak üzere Fransız basınından bir bölümünün Sovyetler'le dostluk kampanyası açması, Heriot'nun Sovyetler Birliği'ne gelişi ve bunun gibi olaylar) gerçekte Fransa'nın İngiltere ile birlikte ortaklaşa bir cephe kurduğunu ve yaptığı flörtlerle onu Sovyetler Birliği'nden ayırmaya çalıştığını kesin olarak biliyorduk.

Sözlerime devam ederek :

Türk ordusunun Yunan ordusuna karşı kazandığı parlak zafer, Fransa'yı yeni Türkiye'ye karşı güttüğü siyaseti değirtirmek zorunluğunda bıraktı dedim. Bununla birlikte, Türkiye'nin tam bağımsızlığı, Fransız emperyalistlerinin ekonomik ve siyasal çıkarlarına karşıdır. Fransız emperyalistlerince ve Fransız hükümetince Türkiye'ye büyük yatırımlar yapılmış bulunuyor. Bunun sonucu olarak Fransa, İngiltere ile olan uyuşmazlığına rağmen, birçok meselelerde onunla birlikte hareket etmektedir. Lord Curzon, Fransa'nın, Türk - Yunan savaşındaki ihanetinden ötürü, ekonomik ve mali işlerin görüşüldüğü komisyonda Fransız delegelerini Türk delegeleriyle çatıştırarak öç almaya çalışıyor. Bu komisyonda Fransız temsilcileri, kapitülasyon düzeninin korunmasını ve Fransızlara istisnai ve yeni imtiyazlar verilmesini sağlamaya çalışmaktadırlar. İngiliz temsilcileri bu konuda Fransızları desteklemiyorlar, buna karşılık Curzon, bütün gücünü boğazlar ve Musul petrolleri üzerine yoğunlaştırmış bulunuyor.

Sözlerimi not eden Rauf Bey, madde madde cevap vermeye başladı. İlkin, Lausanne konferansından önce, İngiliz hükümetinin Sovyetler Birliği ile müzakere isteğinde bulunduğuna dair, hiçbir şey bilmediğini, elçiliğin de, bildiğine göre, güya bu konuda Türk hükümetine bilgi vermediğini söyledi ve hemen arkasından, Litvinov Berlin'de iken, Curzon'un kendisine gönderdiği mektubu aksettirip etmediğimi sordu.

Özellikle bunu kasdettiğimi ve Litvinov'un, zamanında bunu Türk hükümetine bildirmiş olduğunu söyledim. Bunun üzerine Rauf Bey hemen konuşma konusunu değiştirdi ve Türkiye'nin Fransa'ya dayanarak konferansa gittiğini inkâra koyuldu.

— Türkiye belirli bir siyaset güdüyor, her dakika bunu değiştirecek değil dedi. Türkiye, Sovyetler Birliği

ile samimi olarak dostluk ilişkilerini sürdürmek istiyor, Anadolu sınırları içindeki Türkler arasında Sovyetler Birliği dostluğunu —bu halkın Sovyetler Birliği'ne olan davranışı çok iyi bilindiğine göre— propagandaya ihtiyaç yok. Ama, Sovyetler Birliği ve Kafkasya'daki Türkler arasında, aynı şekilde davranmak suretiyle ve Sovyetler Birliği'ne karşı dostluk duygularını aşılamak gerek.

Rauf Beye şu cevabı verdim: Türkiye ile dostluk ilişkileri kurmuyor diye, Sovyetler Birliği'ne asla sitem etmek mümkün değildir. Çünkü Sovyetler Birliği, Türkiye'nin en ağır günlerinde ona dostluk elini uzatmış bulunuyor.

15 Ocak 1923 tarihinde, Rauf Beyle, onun evinde yeni bir görüşmemiz oldu. Bu görüşme akşam saat 8 den gece onbirbuçuğa kadar sürdü. Lausanne konferansındaki Sovyet delegelerinin Eksperler komisyonu toplantılarına sokulmadıklarından haberi olup olmadığını Rauf Beyden sordum ve ona, Çiçerin'in notaları ile konuşması üzerine bilgi verdim.

— Sovyet delegelerinin haberi olmadan itilaf devletlerinin, boğazlar üzerine Türk delegeleriyle müzakerelerde bulunmaya çalışmalarına ne dersiniz? diye sordum.

Rauf Bey, bunun «özel konuşmalar»dan ileri geçmediğini söyledi. Ben buna itiraz ederek, Sovyetler Birliği katılmadan, Türkiye ile itilaf devletleri arasında, boğazlar üzerine yapılan bu «özel konuşmalar»ın, biz katılmadığımıza göre, bizim için kabulü mümkün olmayan resmi sonuçlara götürebileceğini bildirdim.

Rauf Bey, İsmet Paşa'nın, Çiçerin'in notası üzerine kendisine bilgi verdiğini ve paşanın Çiçerin'le bu konuda konuştuğunu bana bildirmekte acele etti.

İsmet Paşa ile Çiçerin arasında geçen bu konuşmalar üzerine bana da bilgi vermesini Rauf Beyden rica ettim. Rauf Bey benim soruma cevap olarak, Rusya'nın konferansa belirli bir sorun, boğazlar sorunu için çağırıldığını, Sovyet delegasyonunun «kendi isteğiyle Eksperler komisyonunun çalışmalarına katılmadığını» bildirdi.

Bunun doğru olmadığı, tam tersine Eksperler komisyonunun çalışmalarına katılmak için bizim ısrar ettiğimiz cevabını verdim. Şöyle bir gerçeği de söz konusu ettim : 7 Ocak 1923 tarihinde, bizim delegasyonumuz, konferans başkanlığına bir nota göndererek, bir yerlerde, boğazlarla ilgili olarak, Sovyet delegasyonunun bilmediği bir sözleşme projesinin görüşüldüğünü belirtmiştir. Bu notamıza verilen cevapta şu ihtiyatsızca itirafta bulunulmuştur : Konferansın çalışmalarını kolaylaştırmak ve heyetlerden çoğunun üzerinde anlaştıkları maddeleri belirtmek amacıyla, bazı delege heyetleri, aralarında, «resmi olmayan», anlamda konuşmalar yapmışlardır. Bizim delegasyonumuz verdiği yeni bir nota ile, hemen bu itirafı tesbit etmiş ve Sovyetler Birliği'ne, çalışmalarına katılmadığı bir sözleşme tasarısı empoze edilmek istendiğini kaydetmiştir. Notada ayrıca, Sovyetler Birliği'nin, Ukrayna'nın ve Gürcistan'ın, başkasmm isteklerine boyun eğmek zorunluğunda olan mağlup durumda olmadıkları, onun için, kendilerine o esrarlı tasarı üzerinde yargıda bulunmak imkânının sağlanması istenmiştir...

Rauf Beye :

— Cenevre'de yeni bir keşifte bulunduk diye anlattım. Konferans sekreterliğince delegelere dağıtılan listelerden birinin başlığında «Eksperler Komisyonu» ya-

zılı bir liste elimize geçti. Bu komisyona katılanlar: İngiltere, Fransa, İtalya ve Türkiye... görüyorsunuz, sayın başbakan, masum «Eksperler» komisyonunun, gerçekte, konferansın, Sovyetler Birliği'nin dışar bırakıldığı, bir alt komisyon olduğu resmen açıklanmış bulunuyor. Konferanstaki Türk delegasyonu da, güya bunun bir yanlışlık olduğunu söylemiş.

Rauf Bey, Sovyet delegelerinin Eksperlerin çalışmasına niçin katılmadığını İsmet Paşa'dan soracağına dair bana teminat verdi. Daha sonra, hem de üst üste birkaç defa, güya Sovyetler Birliği'nin «Boğazlarla ilgili kozlarını vaktinden çok önce açığa vurduğunu, kendi isteklerini çok erken ortaya attığı» düşüncesini ileri sürdü. İtilaf devletlerinin Türkiye'ye ne gibi garanti verdiğini birkaç kez Rauf Beye sordum. Rauf Bey bilmediğini söyledi ve isteklerimizi bir kez daha anlatmamı rica etti. Ben, deklerasyonlarda, notalarda, aynı zamanda Lenin'in İngiliz gazetelerinde çıkan beyanatlarında belirtilen isteklerimizi tekrarladım. Ayrıca, Türkiye'nin, savaş gemilerinin boğazlardan geçişine izin verişini, Sovyetler Birliği'ne karşı atılmış bir adım ve Sovyet - Türk sözleşmesinin bozulması şeklinde kabul ettiğimizi de sözlerime ekledim.

İnandırıcı bir delil bulamayan Rauf Bey:

— Yani, Sovyetler'in çıkarlarına uygun yeni bir milli misak mı yapmamızı istiyorsunuz? diye söylendi.

Yeni bir milli misak yapmaya lüzum olmadığını, sadece her iki tarafın Moskova sözleşmesini tutması gerekli olduğunu kendisine hatırlattım.

İNGİLTERE'NİN BAZI TASARILARI

İngilizler'in Gelibolu Yarımadasmdaki çalışmalarına, özellikle, Bolayır'm batısmda kanal açma çabalarına geç-

tim, aldığım bilgilere göre, İngilizler tarak makineleri getirmişler, gece gündüz çalışıyorlarmış dedim. Türk hükümetinin bunu bilip bilmediğini, olayın gerçeğe uyup uymadığını sordum. Ayrıca Rauf Beye, bu çeşit bir çalışma projesinden söz eden Liman Von Sanders'in kitabını da hatırlattım.

Rauf Bey önceleri, işi şaka ile geçiştirmeye çalıştı. Bunun Türkiye için çok iyi olduğunu, böylelikle boğazlar sorusunun kendiliğinden çözümlenmiş olacağını, Sovyetler Birliği'nin de bu işten memnun olması gerektiğini söyledi. Sonra birden bire, Türk hükümetinin bu konuda hiçbir bilgisi olmadığını belirtti ve bu bilgiyi nereden edindiğimi sordu. Bunu bana Moskova'dan yazdıklarını bildirdim.

Rauf Bey emir subaymı çağırttı ve Ankara hükümetinin İstanbul temsilcisi Refet Paşa'ya, benim yanımda, İngilizler'in çalışmaları üzerine bilgi edinilmesini isteyen bir telgraf yazdırdı. Bunu şifrelenmesi ve gösterilen adrese göndermesini emretti. Bütün bunların bir gösterişten başka birşey olmadığı apaçıktı.

15 Ocaktan sonra Başbakan Rauf Beyle birkaç kez daha görüştük. Ama konuşmalarımız, mahiyet bakımından, bundan önceki konuşmalarımızın bir tekrarından başka bir şey değildi. Rauf Bey, ya Lausanne'dan haber alamadıklarından, ya da kendisinin bu konuda bilgisi olmadığından söz ediyor, her seferinde de, dostluğa bağlılığını tekrarlıyordu.

«Eksperler Komisyonu»nun esrarlı derinliklerinde, Sovyetler Birliği dışında, boğazlar sözleşmesi tasarısının hazırlandığını ve bu tasarının, boğazlar komisyonunun genel toplantısında ilân edileceğini bana Moskova'dan bildirdiler. Konferanstaki delegelerimiz, delegeler-

den birinin elinde gördükleri basılı tasarıdan bunu bir rastlantı olarak öğrenmişler. Rauf Beyden bir mülâkat rica ederek kendisine: Türk delegelerinin bu konuda bize bilgi vermediklerinden, itilaf devletleri gibi onların da bu tasarıyı bizden gizlemiş olmalarından büyük bir üzüntü duyduğumu söyledim.

Rauf Bey, sözleşme tasarısındaki her madde üzerinde henüz uyuşulmadığına, İsmet Paşa ile itilaf devletleri temsilcileri arasında tartışmalar yapıldığına beni inandırmaya çalıştı.

— Demek ki, sözleşmenin bizim bilgimiz olmadan, gizlice hazırlandığını siz de kabul ediyorsunuz dedim.

Güç bir duruma düştüğünü hisseden Rauf Bey, kendini haklı çıkarmaya çalıştı:

— Benim bildiğime göre dedi, hiç kimse, bu arada Türk delegeleri de bu vesikaları gizlemeye çalışmamışlardır. İşin içinde bir yanlışlık var. Bunu İsmet Paşa'dan soracağım. Öylesine işi başından aşkın ki, herhalde, durumu kontrol etmeye fırsat bulamamış olacak.

— Eğer Sovyet delegasyonu, üzerinde uyuşulmuş olan sözleşme metnini zamanında öğrenmiş olsaydı dedim, Türk delegasyonuna kolaylık gösterebilir, dost Türkiye ile anlaşmazlığa düşmemek için, yeni teklifler ileri sürebilirdi. O zaman, kurum taslayan Lord Curzon, «Sovyet delegasyonu, kendilerine özel bir ilgi gösterilmeye hak kazanmamışlardır, çünkü Türkler bile onların görüşlerini paylaşmıyorlar» demek için, hiçbir neden bulamazdı. Eminim ki, Lord Curzon ve onun yerine geçenler böyle büyük sözler söyledikleri için, zamanla, pişman olacaklardır. Sovyetler Birliği, tutulmaz bir biçimde, büyüyüp güçlenecek ve görülmemiş bir gelişmeye erişecektir.

Rauf Bey dudaklarını ısırdı. Sinirli sinirli beni süzdü. Ama hemen yüz anlatımını değiştirerek gülümsedi ve ellerini açarak :

— İşlerin böylesine kötü gidişine çok üzüldüm dedi. Bunu Gazi'ye bildireceğim... Türk ulusunun da güçleneceğine siz de emin olabilirsiniz... Bay Elçi.

Boyunduruktan kurtulmuş olan Türk halkının, Türkiye Büyük Millet Meclisinin önderliği altında güçleneceğine ve her türlü zulüm ve baskı siyasetine karşı koyacağına hiç şüphe etmediğimi söyledim. Özellikle bu durum, ekonomisini, ticaretini, sanayiini geliştirerek, Türk halkının gelişmesine yardım edecektir.

— Biz yine, yarıda kalmış boğazlar meselesi üzerindeki konuşmamıza dönelim dedim. Kaleme alınmış olan sözleşme, yakın doğu ve Karadeniz barışı için ve pek doğal olarak genel barışın kurulması için zor şartlar meydana getirecek... Sözleşme tasarısı, bizim Dışişleri Bakanımız Çiçerin'in söylediği gibi, bu konferansın barışa hizmet konusunda güçsüzlüğünü göstermektedir. Esas itibarıyla, Sovyetler Birliği, Ukrayna ve Gürcistan'la anlaşma yapılmamıştır. Bu, konuşma değildi, hatta konuşma denemesi bile değildi. Bu şartlar altında Boğazlar sorununu çözümlenmiş sayamayız... Sözleşme, müttefiklerin planlarına uygun olarak delegelerimizin onayı olmadan kabul edildiğine ve bizim çıkarlarımızı hesaba katmadığına göre, bu sorun çözümlenmemiş olarak kalmaktadır.

Rauf Beyle olan bütün konuşmalarımın gidişi; Rauf Beyin, Sovyet temsilcilerini atlatma çabaları; Lausanne'da, Türk delegeleriyle Curzon arasında, ana konu üzerinde, boğazlar sorununda, Sovyetler Birliği'ne karşı, bir pazarlık yapıldığına tanıklık etmekteydi.

LAUSANNE KONFERANSININ TÜRKİYE İÇİN SONUÇLARI

Türkiye'nin konferans sırasında gösterdiği uysallık ve Sovyetler Birliği'ne yakın görünme korkusu, Türkiye'nin Lausanne konferansında yalnız kalmasına neden oldu ve başarılarını hatırı sayılır derecede küçülttü. Halbuki Türkler konferansa, sadece Yunanlıları ve padişahı yenmiş olarak değil, İngilizler'i de yenmiş olarak gelmişlerdi. Gerçi İsmet Paşa konferansta bir çok şeyler elde etmişti: Kemalist Türkiye, ikibuçuk yıldır yürürlükte olan Sèvres barış andlaşmasını yırtıp atmıştı. Ama, yanlış fedakârlık siyaseti, İngiltere'ye ve Fransa'ya yaranma çabaları, eninde sonunda Türkiye'nin uluslararası durumunu zayıflatmıştı.

Curzon, doğrudan doğruya Türk hükümetinin yardımıyla Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden uzaklaşmasını sağlamaya çalışıyordu. Mustafa Kemal zamanında bu plan başarıya ulaşmamıştı.

Mustafa Kemal'in kurduğu yeni ordunun sağladığı galibiyete dayanarak Türkiye Lausanne'da, etnografik sınırlar içinde Türk halkının birliğini korumayı, batılı devletlerin onu soktuğu mali ve ekonomik esaretten kurtulmayı başardı. Türkiye'nin en zor günlerinde, Sovyetler Birliği'nin yaptığı maddi, manevi yardımın da bu başarıda büyük bir payı olduğunu söylemek gerekir.

Ama, bu arada Curzon, eskiden Türkiye'nin olan Musul'u ve daha başka yerleri Türkiye'den koparmayı, Yunanlılar'ın yakıp yıktığı, şehir, kasaba ve köyler için Yunanlılar'a tamirat parası verdirmemeyi, boğazlar sorununda İngiliz planını gerçekleştirmeyi başardı. Türkiye'nin Musul'u bırakması ve tamirat parasından vazgeçmesi karşılığı olarak kendisine küçücük Karaağaç böl-

gesinin verilmesiyle yetinildi. Bundan başka, batılı devletler, Türkiye'yi, Osmanlı devletinin batılı kapitalistlere olan borcunun, Osmanlı devletinden ayrılan ülkeler arasında bölünüşünden sonra, payına düşen bölümünü 20 yıl içinde ödemeye de ikna ettiler.

LAUSANNE'DA SOVYET DELEGELERİ

Lausanne'daki delegelerimizin çalışmaları zorluklarla doluydu. Delegelerimiz boğazlar sorununda, bir başına, kalabalık düşmanlarla tartışmalar yapmak zorunda kalmıştı. Bununla birlikte, siyaset ve moral ağırlık daima bizdeydi. Çiçerin'in ve öteki delegelerimizin konuşmaları, bütün dünyada geniş yankılar yapmaktaydı. Sovyetler Birliği ile müttefikleri için Türkiye'nin egemenlik haklarının ve Karadenizde barış sorununun, hiçbir zaman pazarlık konusu olmadığı ve ilerde de olmayacağı, dünya kamuoyu için apaçık bir hale gelmişti. Doğunun sömürgeler ve bağlı ülkeler halkı, Sovyetler Birliği'nin, bıkmadan, usanmadan emperyalizmle mücadele ettiğine ve esaret altındaki halkların haklarını savunduğuna inanç getiriyorlardı. Sovyetler Birliği üzerine olan gerçekler, doğunun esaret altındaki insanlarının bilincine, damla damla sızıyordu.

Sovyet delegelerinin söylev ve demeçlerindeki barış çağırısı, bütün dünyada gürültülü yankılar yapıyordu. Bu çağrıyı milyonlarca insan kendilerine yakın buluyor ve anlıyordu. Türk kamuoyu, Lausanne konferansındaki Sovyet delegelerinin tutumuna, birçok defalar, sempati ve anlayışını belirtmişti. Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, emekçiler, gazeteciler, toplum adamları elçiliğimize kadar gelerek, yeni Türkiye'ye gösterdiği yardımdan ötürü Sovyetler Birliği'ne candan teşekkürleri bildirmişlerdi.

Aradan uzun yıllar geçti. Şimdi artık açık seçik bir gerçektir ki, Türk murahhas heyeti sömürgeci yırtıcıların karşısına bir başına çıksaydı; onu iyice sıkıştıracaklar ve Türkiye o harikulâde zaferinin meyvesini toplamak imkânlarını bulamayacaktı. Ya itilaf devletlerinin merhametine sığınacak, ya da onlarla savaşmak zorunda kalacaktı. Müttefikleri Ukrayna ve Gürcistan'la birlikte, Sovyetler Birliği murahhaslarının Lausanne'da sadece bulunması bile, emperyalistlerin iştahlarını azalttı. Lord Cuzon'un, Çiçerin'in konuşmalarından böylesine korkması boşuna değildi. Bunu bana İsmet Paşa anlatmıştı. Curzon ve onun emperyalist silah arkadaşları, Sovyetler Birliği'ne karşı açtıkları yağmacı savaşların sonucunu çok iyi hatırlıyorlardı. Sovyet halkının onları nasıl bozguna uğrattıklarını, nasıl topraklarından attıklarını da çok iyi hatırlıyorlardı. Onlar, başında Gazi Mustafa Kemal olduğu halde, Türk halkının, Sovyetler Birliği'nin maddi ve manevi yardımından da yararlanarak, onları nasıl yendiklerini de biliyorlardı. Hiç şüphe yok ki bütün bunlar, emperyalist yırtıcılarını dizginliyor, başka şartlar altında zora ve korkutmaya baş vurabilecekleri yerlerde, onları manevra yapmaya zorluyorlardı.

SOVYET DELEGELERİNİN LAUSANNE SÖZLEŞMESİNİ İMZALAMALARI

7 Şubat 1923 tarihinde Lausanne konferansının çalışmalarına ara verildi. Bizim murahhas heyetimiz Lausanne'dan ayrıldı. Benim Rauf Beyle konferans sorunları üzerine konuşmalarım da kesildi. Lausanne konferansının bu devresinde Sovyet hükümetinden aldığım direktifleri yerine getirmek çalışmalarıyla ilgili anılarıma son verirken, konferansın bitimi üzerine birkaç söz söyleyeyim. Bu arada şunu da belirtmeliyim ki, konfe-

rans, Türkiye'den geri çağırıldığım ve bir başka göreve atandığım sıralarda sona ermiş bulunuyordu.

Konferansın çalışmalarına ara verişi birkaç ay sürdü. Lausanne konferansının çalışmalarına başladığı hükümetimize bildirilmedi, Vorovski'nin (Sovyetler Birliği'nin İtalya Büyükelçisi), Lausanne konferansının yeniden çalışmaya başlaması ile ilgili bir sorusuna karşılık olarak, konferansı toplantıya çağıran devletler, Türk murahhas heyetinin Boğazlar mukavelesinde herhangi bir değişiklik isteği olmadığına göre, Boğazlar sorununun yeniden görüşüleceğini sanmadıklarını bildirdiler. Ayrıca konferans sekreterliği, Çiçerin'in boğazlar mukavelesini imzalamayı reddettiğini bildirmesi karşısında bu kararın değişip değişmediğini de öğrenmek istediğini bildirdi.

Vorovski, onlara verdiği cevapta : Boğazlar komisyonunun 1 Şubat'taki toplantısında çalışmalarını henüz bitirmemiş olduğunu, Çiçerin'in de genel olarak boğazlar mukavelesini imzalamayı reddettiğini hiçbir zaman söylememiş olduğunu, ancak, bunun Sovyet çıkarlarıyla çeliştiğini bildirmiş olduğunu bildirdi. Bunun için, Sovyetler Birliği ile müttefiklerini komisyonun boğazlarla ilgili çalışmalarının son safhasından uzaklaştırmak denemesi, konferansa ilk çağırma davranışıyla taban tabana çelişen bir durum olurdu.

Buna hiçbir cevap verilmedi. Vorovski 10 Mayıs'ta Lausanne'dan ayrılacaktı. Ama aynı gün, emperyalistlerin direktifiyle, otelde öğle yemeği yerken öldürüldü. Konferans, kısa bir süre önce, bütün konferansa katılanlarla birlikte, bir masa başında toplantılar yaptığı Sovyet murahhas heyetinden bir üyenin bu alçakça öldürülüşüne tamamıyla ilgisiz kaldı.

24 Temmuz 1923 tarihinde Lausanne'da Türkiye ile barış andlaşması, aynı zamanda boğazlar sözleşmesi imzalandı.

Konferans sekreterliği, sözleşmeyi imzalayıp imzalamayacağımızı telgrafla bizden sordu.

Sözleşme öteki devletlerce kabul edilmişti. Türkiye'de boğazlarını, Karadenize çıkacak yabancı savaş gemilerine açacaktı. Çok önemsiz de olsa, sözleşmedeki sakınma ve sınırlandırma garantilerini uygulayacak olan uluslararası bir de komisyon kurulmuştu. Bu komisyona katılmayı reddetmemiz, bizi öteki devletlerin davranışlarını kontrol etmek, gerek kendi çıkarlarımız, gerek Türk çıkarlarını dünya karşısında savunmak imkânından yoksun edebilirdi.

19 Temmuz 1923 tarihinde, boğazlar sözleşmesini imzalamaya hazır olduğumuzu telgrafla bildirdik. Vorovski'nin öldürülüşü ile ilgili olarak İsviçre hükümetinin şimdiye kadar duyulmamış davranışı karşısında, sözleşmenin konferans delegelerimizden Roma elçimiz Yordanski tarafından Roma'da imzalanmasını istedik.

Yordanski, sözleşmeyi, 14 Ağustos'ta Roma'da imzaladı.

Lausanne Destanı da böylece sona ermiş oldu.

Ben Türkiye'den ayrılırken —bu, 1923 yılı Nisanında olmuştu— Lausanne konferansı henüz daha bitmemiş bulunuyordu. Türkiye elçiliğine atanan Surits yoldaş gelinceye kadar, Elçilik müsteşarı Rozenberg'in işleri yürütmesi kararlaştırıldı. Çiçerin'de kendisine, Türkiye'de göreceği işler üzerine bir direktif mektubu gönderdi.

TÜRKİYE'DEN AYRILIŞIM

Türkiye'den ayrılışımı gerektiren sebepler nelerdi? Bu nedenlerin en başında, o zamanki Başbakan Rauf Beyin, Sovyetler Birliği'ne, elçiliğimize ve doğrudan doğruya bana karşı takındığı dostluktan uzak, dürüst olmayan davranışları gelmekteydi. Daha baştan beri, ülkelerimiz arasındaki dostluğu pekiştirmek yolunda bir Sovyet Elçisinin harcadığı çabalar, benim, Gazi Mustafa Kemal Paşa ile olan dostça ve sık görüşmelerim, cepheyi ziyaretlerim, Meclis üyeleriyle konuşmalarım, eşimin Türk hanımlarını dâvet ettiği partiler düzenlemesi, kısacası, Ankara toplumu ile olan sık görüşmelerim, Rauf Beyin hiç hoşuna gitmiyordu.

Bardağı taşıran damla, Rauf Beyin, güya «prestijini sarsmak amacıyla, Mustafa Kemal Paşa ile mücadele etmek için Türk komünistlerini organize» ettiğim hakkında Atatürk'e söylediği iftira ve yalanlar oldu. Bu, Rauf Beyin, Sovyetler Birliği'ne, aynı derecede Kemalist Türkiye'ye olan nefretinin doğurduğu iftira zincirinin bir halkasıydı. Mustafa Kemal Paşa ile olan özel görüşmelerimden birinde, Rauf Beyin, Türkiye Cumhuriyetinin bir düşmanı olduğuna inandığımı açıkça paşaya söylemiştim.

Rauf Beyin yarattığı yıpratma şartları içinde, artık Türkiye'de işime devam edemeyeceğim kanısına vardım. Bundan ötürü de hükümetimden beni geri çağırmasını rica ettim.

Şimdi, aradan uzun yıllar geçtikten sonra, Türkiye'de geçirdiğim günleri hatırlarken, hayalimde daima, Büyük Devlet adamı Mustafa Kemal Paşa ile yaptığım görüşmeler canlanmaktadır. Paşa da, sırasında, bu görüşmelere büyük bir değer vermekteydi.

1931 yılında elçiliğimizin verdiği bir kabul resmine şeref veren Mustafa Kemal, bana candan selâmlarını göndermiş, Türk - Sovyet dostluğunu güçlendirmek amacını taşıyan yararlı ve ortaklaşa çalışmalarımızı büyük bir memnunlukla hatırladığını sözlerine eklemekten kendini alamayarak şunları söylemişti :

— Aradan geçen yedi, sekiz yıl içinde Türkiye büyük işler gördü. Ama, ilk yıllar, unutulmaz yıllardı.

Mustafa Kemal Paşa, Sovyet halkının, onun hükümetinin ve elçiliğinin Türk halkına ve onun hükümetine olan candan ve dostça davranışlarının Türkiye'nin kaderinde oynadığı rolü çok doğru anlamıştı.

T.B.M.M. ÜYELERİNDEN SIRRI BEYLE BİR KONUŞMA

Lausanne konferansı sıralarında birgün Türkiye Büyük Millet Meclisi muhalefet üyelerinden Sırrı Bey (*) ziyaretime geldi. Türk hükümetinin Sovyetler Birliği'ne karşı ilişkilerinin pek «budalaca» olduğunu belirterek söze başladı. Ve Lausanne konferansmda işler kötüleşirse, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın mutlaka Sovyet Elçiliğine uğrayacağını, ama, onun bize karşı ne ölçüde nazik davranacağını kestiremediğini söyledi. Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı, dar, kişisel görüşlerle değerlendirdiğini ve ona peşin yargılarla baktığını söyleyerek Sırrı Beye itiraz ettim. Türkiye'nin yeniden kuruluşunda, zaferin kazanılmasında, gerici emperyalistlerin yaptığı savaşta, yeni bir yaşayışın kuruluşunda, Sovyetler Birliği ile sıkı bağların kuruluşunda Mustafa Kemal Paşa'nın oynadığı büyük rolü bir kez daha ona hatırlattım. Mustafa Kemal Paşa'nın bütün doğudaki şöhretine işaret

(*) İzmit Mebusu Sırrı Bey. (Ed. N.)

ederek, onun, gerici ve padişahcı muhalefetin peşine gitmeyeceğini söyledim.

— Mustafa Kemal Paşa dedim, çürümüş Osmanlı İmparatorluğunun harabeleri üzerine yeni bir devlet kurdu. O, derebeylerine karşı ayaklanan halka dayandı. Siz bütün bunları unutuyorsunuz... Sovyetler Birliği'ne karşı açtığınız kampanyanın direktiflerini kendi grubuyla birlikte Rauf Bey veriyor. Güya Mustafa Kemal Paşa'nın Türk - Sovyet dostluğunu «soğuttuğu» izlenimini vermeye çalışan da onlardır. Rauf Bey, İngilizlerle eski ilişkileri bulunan bir padişah taraflısıdır, bunun için de Türk ilerici çevrelerinde hiçbir otoritesi yoktur.

Sırrı Bey, Rauf Bey tanımlayan sözlerimi doğrulamakta acele etti. Sırrı Beyin bana yaptığı bu ziyaret, muhalefetin, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile dostluğunu pekiştirmesinden, ateşten korkar gibi korktuğunun bir belirtisiydi. Ayrıca bu ziyaret, barış andlaşması imzalandıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın muhalefeti dağıtacağından muhalefet direndiği takdirde, birkaç kişinin kellesini uçuracağından duyulan korkuyu da yansıtmaktaydı. O günlerde «Yeni Gün» gazetesinde çıkan Yunus Nadi'nin bir makalesi buna bir işaret olarak sayılıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi, inkılâptan sonra muhalefetin mutlaka canlanacağını, ama, ezileceğine, hiçbir kuşkusu olmadığını söylemişti.

MUSTAFA KEMAL PAŞA VE YENİ TÜRKİYE'NİN KURULUŞU

YAŞANTI VE KÜLTÜRDE YAPILAN REFORMLAR

Birgün Mustafa Kemal Paşa bana ve Abilov yoldaşa evlenişinin hikâyesini anlattı. Paşa, öncü birliklerle İzmir'e girdiği zaman sokaklarda henüz çarpışmalar oluyor, şehir yanıyordu. Kaçmakta olan Yunanlılar köşe başlarından Türkler'e ateş ediyorlardı. Mustafa Kemal'i karşılayanlar arasında, zengin bir tüccarın kızı olan Lâtife hanım da var. Lâtife hanımın babası o sırada İstanbul'da bulunuyordu. Lâtife hanım Mustafa Kemal'i evinde misafir etti. Ona gerekli ilgiyi gösterdi. Onun çalışabilmesi için uygun olan bütün şartları hazırladı. Kendisi birkaç yabancı dil bildiği için (Lâtife hanım Paris Üniversitesini bitirmişti) Mustafa Kemal'e gerekli olan vesikaları çevirmede ona yararlı oluyordu. Lâtife hanım çok iyi müzik biliyordu. Mustafa Kemal'in dinlenme saatlerinde Bethoven'den, Mozart'tan, Schubert'ten, Çay-

kovski'den parçalar çalıyor, onun sevdiği şiirleri okuyordu.

Böylece Lâtife hanım Mustafa Kemal'in eşi oldu.

Lâtife hanım, Mustafa Kemal'in öğütleriyle, Ankara kadınları arasında, onların derebeylik artıklarından kurtulmaları konusunda büyük çabalar harcadı. Her yere, bu arada Büyük Millet Meclisine de yüzü açık olarak gidiyordu. Bu durum, eski müslüman geleneklerine bağlı fanatikler arasında, ona karşı bir nefret uyandırıyordu. Ama Lâtife hanım bunlara aldırmıyor, bildiğinden şaşmıyordu.

Mustafa Kemal düğününü de eski gelenek ve göreneklere göre yapmadı. Düğün töreni, kadınlı - erkekli yapılmıştı. Lâtife hanım çarşafsız olarak törene katılmıştı. Nikâhta, belirtilmesi gerekli olan para da belirtilmemişti (*). Gazeteler bu düğünden uzun uzun söz etmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa, düğünün ertesi gece, İzmir'de, bir tiyatro temsiline gitmiş, kadınlı erkekli 3000 kişinin toplandığı bir kalabalık arasmda, günün önemli konuları üzerinde birçok kişilerle konuşmuştu. O zamana kadar kadınlarla erkeklerin bir arada tiyatroya gitmeleri yasaktı. Buna cesaret edenler şiddetle cezalandırılırdı.

Bütün bu davranışlar, dinci çevreleri öfkelendirmiş, hatta muhalefet, Gazi'nin düğünü ile ilgili olarak Meclise bir soru önergesi vermişti. Anlattıklarına göre Mustafa Kemal, cepheye giderken, yolunu kesen sarıklı bir hoca, Gazi'den bir ricada bulunmuş. Mustafa Kemal, kendi isteğini yerine getirmesi şartıyla hocanın dileğini yerine getirmeyi vaadeder ve :

(*) Yazarın burada kasdettiği «Mihri müeccel» ve «Mihri muaccel» olsa gerek. (Ç. N.)

— Evlenip de eşimle birlikte Ankara'ya geldiğim zaman, sen de eşini alıp bana geleceksin. Hanımlarımızla birlikte, ama çarşafsız olarak, şehirde bir gezinti yapacağız.

Hoca, «Aman Paşam» demekten başka bir söz bulamamış.

Kapkara bir cahilliğin ve geriliğin egemen olduğu o devir Türkiye'sinde Mustafa Kemal Paşa'nın bu çeşit davranışları, aydınları cesaretlendiriyor, Anadolu gençlerine örnek oluyor, hocalarda bir nefret uyandırıyordu.

Mustafa Kemal Paşa birçok defalar bizi, Türk halkının kültür seviyesini yükseltmek gerektiğinden söz etmişti: Hacılar, hocalar, şeyhler arasmda çıkarcılar vardı. Bunlar halka kör inançlar, fanatizm, yeniliğe düşmanlık aşılıyorlardı. Tekkeleri, manastırları, dini tarikatları, dervişleri kaldırmak gerekiyordu. Nitekim Mustafa Kemal Paşa sonraları bu düşüncelerini hayata uyguladı.

Daha taarruzdan çok önce yanında bulunduğum bir sırada Mustafa Kemal Paşa: Kadmların kurtuluşu için bir savaş açacağını, ilk öğretimi geniş ölçüde yayacağını, ulusal ekonomiyi, sanayii, köy ekonomisini, kültürü geliştireceğini söylemişti. Bunlar, şimdi söylenmiş gibi hatırımdadır.

Mustafa Kemal Paşa, daha Türkiye'de bulunduğum sıralarda, aldığı kesin tedbirlerle, kadınları çarşaftan kurtarmak konusunda başarılar sağlamıştı. Düğünlerdeki aşırı harcamalar, gelinin getirdiği çeyizlerin gösterilmesi, açıkta gösterilmesi, gelin için büyük başlık paraları verilmesi yasaklanmıştı. Düğün ve ziyaretler bir güne indirilmişti ve buna benzer, törenlerde aşırı masraflar da yasak edilmişti. Ağaoğlu Ahmet Bey, Mustafa

Kemal Paşa'mn cepheye gidişinden az önce, kendisinin ve Hamdullah Suphi beyin paşaya, Rus çarlarından Büyük Petro'nun eski geleneklerle ve eski yaşamla mücadelesi üzerine bilgi verdiklerini bana anlatmıştı.

Ahmet Ağaoğlu ile Hamdullah Suphi'nin verdiği bilgilerin Mustafa Kemal'in çok hoşuna gittiğini, yapacağı reformlarda bunlardan yararlanacağını onlara söylediğini Ağaoğlu bana anlatmıştı.

EKONOMİK ISLAHAT PLANLARI

Memleket ekonomisini kalkındırma çarelerini araştırmak amacıyla İzmir'de bir İktisat Kongresi toplanmasına karar verildi. Kongre delegeleri tamamıyla varlıklı sınıfların temsilcileri olacaktı. Kongreye katılacak delegeler kendi paralarıyla oraya gideceklerdi. Doğal olarak bu durum, işçi ve köylü temsilcilerinin kongreye katılmalarına engel olmuştu. Kongreye daha çok, batı ve kıyı illerinin temsilcileri gelebilmişti. Yerin uzaklığı yüzünden Doğu illeri gerektiği gibi temsil edilememişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa ile Ekonomi Bakanı Mahmut Esat Bey, verdikleri demeçlerde, kongre kararlarının bir çeşit iktisadi misak niteliğini taşıyacağını, hükümetin bu kararları hayata uygulamayı kutsal bir borç sayacağını söylediler. Bu sözler ve demeçler gerici muhalefetleri ürküttü. Onlar da kendi hesaplarına bu kongre için harıl harıl hazırlanmaya başladılar... Ordu Komutanı Nureddin Paşa (*) ile görüşmek üzere İzmir'e güvenilen bir adamlarını gönderdiler. Muhalefet liderleri bu

(*) Nureddin Paşa, 1922 yılında İzmir'e giren Birinci Ordu Komutanı olarak bulunuyordu. Görüşleri bakımından gerici olup muhaliflerle ilişkisi vardı. S. İ. Aralov

kongrenin bir ekonomi kongresi olmayacağını, güya Mustafa Kemal'in bunu, kendi reklamını yapmak ve yeni derebeylerine, köy ağalarına, eski memurlara ve hocalara dayanmaktaydılar.

O zamanlar siyasal gruplar arasındaki savaş, artık sert bir karakter taşımaktaydı. Birçok siyasal ve kişisel düşmanları, Mustafa Kemal'in etrafında bir entrika ağı örmekteydiler. Halkın arasında güçlü bir dayanak meydana getirmeyen Mustafa Kemal Paşa, başlıca Anabir parti kurmak için toplantıya çağırdığını ortalığa yaydılar. Muhalifler, Mustafa Kemal'i desteklemekte olan şehir burjuvazisine yararlı ekonomik ıslahat planlarından korkuyorlardı. Gericiler, İktisat kongresine karşı yaptıkları mücadelede, kendilerine yakın sosyal ortama: dolu burjuvazisine dayanmaktaydı. Yüksek rütbeli askerler arasında onun devamlı dostu olarak İsmet, Fevzi ve Kâzım paşalarla ona bağlı birkaç kişi kalmıştı. Onun dostlarıyla, siyasal görüşlerini paylaşanlar, genel olarak sıra politikacıları ve askerler arasında yer almaktaydı.

Ama, şunu da kaydetmeliyiz ki, bu iç çekişmeler henüz Türkiye'nin düşmanları olan İngiltere ile Fransa'nın, onu yeniden boyunduruk altına almak için yararlanacakları bir düzeye ulaşmamıştı. Türkiye her şeyden çok barışa susamıştı. Köylüler savaştan bıkmış, yorulmuşlardı, toprak işlenmiyordu. Tüccar zaferin meyvesinden yararlanmak istiyordu. Hatta subaylar bile, askerlik işlerinden çok ticaret işlerine heves ediyorlardı. Sermayesi birikmiş olan burjuvazinin, hükümetin desteklediği kendi sanayiini kurmak eğilimi gittikçe büyüyordu. Kooperatifler, İthalat - İhracat şirketleri artıyordu. Aynı zamanda batı sermayesi bütün kapıları aşındırıyor, teklifler yağmur gibi yağıyordu. Amerikalı Cehester'in memlekette demiryolu şebekesi kurmak, Tür-

kiye'ye tarım aletleri ithal etmek projesi üzerinde birçok konuşmalar oluyordu.

MUSTAFA KEMAL VE YABANCI SERMAYE

Mustafa Kemal Paşa söylevlerinde, ülkenin fakirliğini, harap halini ve kendi gücü ile kalkınmak imkânsızlığını ileri sürerek, yabancı sermayenin Anadolu'ya sokulması zorunluğundan söz ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, yabancı sermayenin, memleket hesabma en yüksek çıkar, imtiyaz sahipleri hesabma da normal bir minimum kâr şartlarına bağlı olarak Türkiye'ye girişine izin vermekteydi.

Türkiye, Chester'in tekliflerini kendisi için elverişli görüyordu. Demiryolu inşası projesi, doğu ve güney illerini içine almaktaydı. Bu demiryollarından bir bölümü stratejik düşüncelerle gerekliydi : İran'a, dolayısıyla İran petrollerine, böylece Musul petrollerine giden bir demiryolunun yapılması gerekiyordu. Chester, projesinin her safhasını istediği biçimde uygulayabilmek için, bol bol rüşvet saçmaktan, hediyeler dağıtmaktan geri kalmadı. Ama, ne var ki, yeteri kadar sermayesi olmadığı için, Chester'in projesinden bir sonuç çıkmadı.

O sıralarda Türk hükümeti, Fransızlarla ekonomik ilişkiler kurmak konusunda büyük bir iyimserlik havası içindeydi. Fransa'nın Türkiye'deki ekonomik çıkarları çok büyüktü. Osmanlı imparatorluğu, Kırım savaşından beri dışardan 14 defa borç para almıştı. Bunlardan 10 tanesi Fransa'dan alınmıştı. Osmanlı borçları (Türk Lirası üzerinden) şöyle bölünmekteydi :

Fransa'ya olan borç 2 milyar 500 milyon Türk Lirası
İngiltere'ye olan borç 577 milyon Türk Lirası
Almanya'ya olan borç 867 milyon Türk Lirası

Tuz tekeli, posta pulları, balıkçılıktan ve ipekçilikten alınan vergiler, bu borçlara karşılık olarak gösterilmişti. Özel sektörce yapılan dış yatırımlardan % 53'ü Fransızlar'ın; % 13'ü İngilizler'in, % 32'si Almanlar'm payına düşmekteydi. Osmanlı İmparatorluğunun tütün sanayii tamamıyla Fransızlar'ın elindeydi.

Türkiye, Lausanne konferansında göstereceği uysallığa karşılık olarak, emperyalist devletlerin, bu arada Fransa'nın ekonomik yardım konusunda kendisine kolaylık göstereceğini umuyordu. Ama çok çabuk hayal kırıklığına uğradı. Fransa ile kulis arası konuşmaları sürüp gidiyordu. Ama, Türk gazeteleri Fransa'ya saldırılarla doluydu. Büyük Millet Meclisinde bazı milletvekilleri Lausanne'da Türkiye'yi desteklemediği, Türkiye'ye ihanet ettiği için Fransa'ya şiddetle çatıyorlardı. Rauf Bey bu saldırıları : «Konferansın sonucunu bekleyelim, acele yargılarda bulunmayalım», sözleriyle cevaplandırıyordu.

İZMİR İKTİSAT KONGRESİ

17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de bir İktisat Kongresi toplandı. Kongreyi, Mustafa Kemal'in kendisi, törenle açtı. Abilov yoldaşla ben de bu kongreye davet edilmiştik. Mustafa Kemal Paşa, bizden orada birer konuşma yapmamızı rica etti. Mustafa Kemal, kongreyi açış konuşmasında, padişahlık monarşisinin bıraktığı ekonomik mirastan, sanayiin yokluğundan, köylünün ağır durumundan söz etti. Sözlerini, ulusal kaynakların belirtilmesinde ve ekonomik kalkmma programının hazırlanmasında kongreden yardım beklediğini söyleyerek bitirdi. Mustafa Kemal; «Pulluk... İşte yeni Türkiye'nin tarihini yazacak olan kalem» diye bağırdı. «Kahrolsun çapa. Pulluk, bizim tarlalarımızın da efendisi olmalıdır».

Benim ve Abilov'un konuşmalarımız, Sovyetler Birliği'nden yana büyük gösterilere yol açtı. Biz, ağır ve kanlı savaşlardan sonra kültürün geliştirilmesi, halk ekonomisinin kurulması konusunda ülkemizde neler yapıldığını anlattık. İstilacıları kovmak, feodal düzeni ve emperyalizmi yenmek suretiyle savaşı başarı ile sona erdiren yeni Türkiye üzerine neler düşündüğümüzü söyledik. Abilov yoldaş, Türkçe olarak yaptığı konuşmasında, Azerbeycan'ın ekonomik durumunu tafsilatlı olarak anlattı.

İzmir İktisat kongresinde : Küçük çiftçilere, esnafa, sanayicilere, tüccara küçük krediler sağlamak için kredi müesseseleri şebekesinin genişletilmesi, Ziraat Bankası sermayesinin artırılması, tarım makinelerinin ithali, ham madde üretiminin artırılması, demiryolları yapılması gibi bir sıra sorunlar üzerine kararlar alındı. Özellikle tekstil ve gıda fabrikaları gibi büyük işyerlerinin kurulması, ayrıca ulusal sermayenin yabancı sermayeye karşı desteklenmesi gibi sorunlar da söz konusu oldu.

İzmir İktisat kongresi, Mustafa Kemal'in düşüncesine göre, daha 1920 yılında kabul edilen milli misakın tamamlayıcı niteliğinde olan bir iktisadi misak kabul etti. Milli misak halkı nasıl ulusal bağımsızlık savaşına kaldırdıysa, iktisadi misak da halkı ekonomik bağımsızlık savaşına çağırmaktaydı.

İzmir İktisat Kongresi, Anadolu burjuvazisinin çıkarlarını yansıtmaktaydı. Köylü ve işçi konusunda sadece vaadlerle ve «köylü efendimizdir» gibi sözlerle yetinildi. Kongrede, halk yığınlarının maddi durumlarının iyileştirilmesi yönünde hiçbir somut karar alınmadı.

Kongrede, 23 Şubat 1923 tarihinde büyük bir kayba uğradık. O gün Güney Kafkasya Cumhuriyetleri tem-

silcisi Abilov yoldaşı kaybettik. Mustafa Kemal, büyük bir saygı ve derin bir üzüntü ile Abilov'la vedalaştı. Abilov'un cenazesini Azerbeycan'a, Bakü'ye gönderdik.

BAZI SONUÇLAR

Hatıralarımı bitirirken, bu hatıraların kapsamı içine giren yıllarda yeni Türkiye ile olan karşılıklı ilişkilerimizin, kısaca bilançosunu yapmak isterim. Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile kurduğu dostça ilişkiler, sömürge köleliğine karşı yöneltilen ve halkların emperyalistçe sömürülme boyunduruğundan kurtarılması için savaşan Lenin ulusal politikasının halkalarından biridir.

Daha 1921 yılında imzalanan Türk - Sovyet sözleşmesi, doğu sınırlarında bulunan Türk ordusunu serbest bırakmış, böylece Mustafa Kemal'e bu orduyu batıya kaydırarak emperyalistlere karşı kullanmak imkânlarını vermiştir. Bu olay, Türkiye'nin galip gelmesinde ve bağımsızlığını kazanmasmda büyük bir rol oynamıştır. Anlaşma gereğince Kars şehriyle birlikte Kars bölgesini ve daha başka noktaları Türkiye'ye vermemiz, Türk halkının moralini yükseltmiş, doğu sınırlarından yana yüreklere su serpmiş, Sovyetler Birliği'nin, inkılâpçı Türkiye'nin iyi bir komşusu ve candan dostu olduğu kanısını kökleştirmiştir.

Türkiye'nin en ağır günlerinde Lenin'in emriyle Türkiye'ye yapılan silâh, cephane, altın para gibi maddi yardımlar, Türk ordusunun düşmanlarına karşı zafer sağlamasında önemli bir rol oynamıştır.

Sovyetler Birliği'nin yardım ve desteği genç Türkiye'ye, topraklarını işgal ordularndan kurtarmak, kapitülasyonları kaldırmak, Türkiye'nin bağımsızlığını bütün uluslara kabul ettirmek, bağımsızlığı yok edici Sèv-

res Andlaşmasını yırtıp atmak, Osmanlı borçlarının ödenmesinde bazı kolaylıklar sağlamak imkânını vermiştir.

Yeni Türkiye için tehlikeli aşamalardan biri, 1925 yılında İngilizler'in organize ettikleri doğu illerindeki ayaklanmaydı. Türk hükümeti yine, 1920-1921 yıllarında olduğu gibi, yardım için Sovyetler Birliğine başvurdu. Sovyetler Birliği yine Türkiye'yi destekledi. Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış durumunu kuvvetlendiren yeni bir Sovyet - Türk dostluk ve tarafsızlık andlaşması imzalandı. Bütün bunlar birer gerçektir. Ve hiç bir yalancı emperyalist propagandası Türk Cumhuriyeti'nin bu ölüm kalım yıllarında, Sovyetler Birliği'nin hiçbir karşılık beklemeden yaptığı yardımları Türk halkının hafızasından silemez.

İtilaf emperyalistleri, Türk gericilerinin iç güçlerinden başka revizyonist, sağcı sosyalist parti ve grupları da silahlandırmışlardı. Menşevikler, Taşnaklar, Müsavatçılar, Troçkistler ve daha başka inkılâpa karşı grup ve teşkilatlar, uluslararası burjuvazi tarafından, Sovyetler Birliği ile doğu halkları arasındaki dostluğu yıkmak için kullanılmışlardır. Dar görüşlü bazı kişiler o zamanlar bunu anlamıyorlardı.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'de temsilcisi olarak bizim ödevimiz, her ne pahasına olursa olsun Türk - Sovyet dostluk ilişkilerini bozmaya çalışan iç ve dış gerici güçlere karşı koymaktı. Biz bu işi, Mustafa Kemal Paşa'nın, Türk ilerici aydınlarının ve Türkiye'nin sıradan insanlarının desteğiyle, gücümüz yettiğince yaptık.

ELÇİLİKTE SON KARŞILAŞMA

Hatıralarımı, Mustafa Kemal Paşa ile eşinin, Sovyet Elçiliğine yaptıkları son ziyareti anlatmakla bitiriyorum. Mustafa Kemal, yazlıktaki elçiliğimize gelmişti.

Bahçedeki kamelyada, İran Elçisi, bizim askeri ataşe, eşim, Ataşe yardımcısının eşi, karşılıklı çay içiyorduk. Mustafa Kemal bu sefer sivil elbise giymişti. 1923 yılının içinde idik. Bu, Yunanlılara karşı kazanılan kesin zaferden sonra idi. Mustafa Kemal, istilacı Yunan ordusuyla yapılan son savaşı, Yunan ordusu başkomutanının esir edilişini anlatıyordu. Sonra, ulusal kurtuluş savaşının ilk ağır yıllarını hatırladı :

— Dört bir yanımız ateşle, ayaklanmalarla çevrili idi, sizin Sovyetler Birliği'ni kurduğunuz ilk yıllardaki gibi, büyük zorluklar içindeydik.

Bahçede, elçiliğimize hediye edilen iki ayı yavrusu oynayıp duruyordu. Bazen ağaçlara tırmanıyor, yaprakları yoluyor, bazen de yanımızda, kamelyeye geliyorlardı. Misafirlerimiz ayı yavrularının maskaralıklarına gülüp duruyorlardı. Kanadı kırık bir kartal, çalımlı çalımlı bahçede dolaşıyordu.

Mustafa Kemal :

— Kartal, Rus çarının amblemi (alâmeti) dir dedi. Çar, halkın üzerinde kibirli kibirli egemenlik ediyor, kendisini de erişilmez sanıyordu. Bakın, şu kartal aramızda kırık kanadıyla dolaşıyor; Rus halkı Çarı kovdu. Gücünü kırdı. Biz Türkler de «Kutsal Padişah»ımızı Ruslar gibi, kolunu kanadını kırarak kovduk. Halk kendi zaferine koşuyor. Padişahların ve çarların, emperyalistlerin işine gelen, bitmez tükenmez savaşlara sürükledikleri biz, her iki ülkenin halkları, sürekli bir dostluk içinde yaşamak zorundayız; İran gibi, Arabistan gibi, öteki doğu halklarını da bizim dostluk ailesinin arasına sokalım. Bu benim hayalimdir. Bilmem, bunu yapabilecek, bunu görebilecek miyim? Kadehlerimizi dostluğumuzun şerefine kaldıralım.

Mustafa Kemal, bir süre sustuktan sonra Lâtife hanıma dönerek :

— Hanım dedi. Bir veda müziği olarak bize Çaykovski'nin şu sevgili romansını çal...

Yazlığa girdik. Batmakta olan güneşin son ışınlarının kızıla boyadığı açık pencereli büyük salonda, küçümen bir kadının güçlü ve usta ellerinin altından büyüleyici melodiler yayılıyordu.

Bu romansın Mustafa Kemal'in niçin hoşuna gittiği anlaşılmış oldu. Gazi, ince, lirik yaradılışlı bir insandı. Yurduna, halkına olan sevgisi onu, Türkiye'nin düşmanlarına karşı amansız bir mücadele için gerekli olan, sert, sağlam bir karakter edinmek zorunda bırakmıştı.

Mustafa Kemal Paşa ile Lâtife hanımın veda ziyaretleri, Kemal Paşa'nın eskiden olduğu gibi şimdi de Sovyetler Birliği'ne karşı dostça duygular beslemekte olduğunu gösterdi.

Kısa bir süre sonra Moskova'ya çağrıldım. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya veda ziyareti sırasında, Paşa bana imzalı bir fotoğrafını hediye etti. Candan kucaklaşarak öpüştük, birbirimize mutluluklar dilledik. Gazi Lenin'e selâmlarının iletilmesini benden, rica etti.

★

Birgün, Mustafa Kemal'in Çankaya'daki köşkünde karşılıklı çaylarımızı içerken, geçmişlerimizden söz açıldı. Kaç yaşında olduğunu Kemal Paşa'dan sordum.

Mustafa Kemal :

— 1881 yılında Selânik'te doğdum dedi.

Şaşırmıştım.

Mustafa Kemal :

— Niçin şaşırdınız? diye sordu.

— Sizinle aynı yılda doğmuşuz dedim. Ben de 1881 yılında, Moskova'da doğdum.

Mustafa Kemal Paşa gülümseyerek :

— Demek sizinle yaşıt oluyoruz dedi.

Doğumunun ayını, gününü söyledi.

— Henüz çok gençsiniz dedim, ama, muzaffer bir generalsiniz. Büyük işler başardınız. Ölüm döşeğindeki bir ulusa can verdiniz, onu emperyalizmin boyunduruğundan kurtardınız. Ulusunuz bunu takdir ediyor.

Mustafa Kemal :

— Evet, doğru dedi. Ama, benim başladığım işi kim sürdürecek? Size birçok defalar anlatmıştım, benim böbreklerim hasta. Böbrek hastaları uzun süre yaşamazlar. Ben bunu çok iyi biliyorum. Ulus liderler ortaya atacaktır. Bundan hiç kuşkum yok. Ama bunlar, sayısı pek çok olan düşmanlara karşı koyabilecekler mi? Bu beni korkutuyor. Zaman zaman büyük zorluklarla karşılaşıyorum.

Konuşmamız Türkiye'nin iç meselelerine döküldü. Mustafa Kemal, yeni Türkiye'nin toplumsal düzenini kendisine özgü bir görüşle belirtti

— Türkiye'de sınıflar yok dedi. Türkiye'de işçi sınıfı yok, çünkü gelişmiş bir sanayi yok. Bizim burjuvazimizi ise henüz burjuva sınıfı haline getirmek gerekiyor. Ticaretimiz çok cılız, çünkü sermayemiz yok. Yabancılar bizi eziyor. Benim amacım, ulusal ticareti kalkındırmak, fabrikalar açmak, yeraltı zenginliklerini meydana çıkarmak, Anadolu tacirine yardım etmek, zengin-

leşmesini sağlamaktır. Bunlar, devletin önünde duran işlerdir. Biz bunları kanunlaştıracağız!..

— Ya köylüler?

— Onlara yardım edeceğiz. Aşarı kaldıracağız.

— Siz köylüye yardım edene kadar derebeyleri, tefeciler, hocalar onu büsbütün köleleştireceklerdir. Onların beklemeye hiç niyeti yok, bizim düşüncemize göre, sizin dayanağınız köylülerdir. Onları kalkındırınız, onlara toprak veriniz!.. Onları vergilerden, tefecilerin elinden kurtarınız!.. Sizde işçi sınıfı henüz çok zayıf, orası öyle. Ama, işçileriniz az olmakla birlikte, güçlü, sağlam ve bilinçlidirler. Onlar hem size destek olur, hem köylülerin kalkınmasına yardım ederler. Bizde, Sovyetler Birliği'nde işçilerle köylüler ebedi olarak Rusya'yı derebeylerinden kurtarmışlardır.

Mustafa Kemal :

— Sovyetler Birliği'nde iş başkadır diye cevap verdi. Sovyetler Birliği'ni Türkiye ile mukayese edemezsiniz! Rusya'da işçi sınıfı daha ihtilalden önce teşkilatlanmıştı. Yüksek bir bilinç düzeyine erişmişti. Sizde dinin, halkın üzerinde, bizde olduğu kadar büyük bir etkisi yoktur, fanatizm yoktur. Bunu hesaba katmak gerek.

Bu konuşmamızda Mustafa Kemal Paşa, yukarda sözünü ettiğim bir İktisat Kongresi toplamak ve yeni bir iktisadi misak meydana getirmek niyetini açıkladı. Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'nin ekonomik canlanışının başarısına büyük umutlar bağlamıştı.

Paşa :

— Tabii dedi. Göze görünmeyen pek çok engeller, ulusun da benim de bir çok düşmanlarımız var. Ama, bunların üstesinden geleceğimize ben inanıyorum. Güçlü bir ordu kurmayı başardık.

— Orası doğru dedim. Ama, kaşarlanmış derebeyleri bir yana, bütün ulus savaşa katıldı. İşçiler, köylüler, aydınlar, tüccarlar, hepsi peşinizden gitti. Bütün ulusça ülkünüz birdi: İstilacıları kovmak. Ama simdi sınıflaşma başgösterdi. Her grubun çeşitli çıkarları ortaya çıktı. Şimdi bunların arasmda, kendi sınıf çıkarları için bir mücadele var.

Konuşmamız uzun sürdü. Zamanla silinerek, hafızamda ancak parçalar halinde kaldı. Bizimle Türkiye arasındaki karşılıklı ilişkilerden de söz ettik. Mustafa Kemal, her zaman olduğu gibi, açık ve belirli olarak, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan dostluğunun, en sağlam, en güçlü bir dostluk olduğunu söyledi. Bu, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinin siyasal temelidir dedi. Sonra da şunları ekledi:

— Bizim birbirimizden ayrılmamıza imkân yoktur. Bu benim sarsılmaz inancım, gelecek kuşaklara da vasiyetimdir.

Aradan uzun yıllar geçti. 1928 yılında diplomatik çalışmalara son verdim. Ama, Türkiye'nin kaderiyle ilgilenmekte de devam ettim, iç ve dış siyasetini izledim.

Mustafa Kemal Paşa, hayatının sonuna kadar, şaşmaz bir biçimde, Türkiye'nin ulusal çıkarlarının, dolayısıyla, Sovyetler Birliği ile dostluk ilişkilerinin koruyuculuğunu yaptı.

Kemal Atatürk, 1936 yılında Boğazlarla ilgili Montreux mukavelesinin imzasından sonra, Büyük Millet Meclisinde şunları söylemişti: «Bu münasebetle, karada ve denizde büyük komşumuz Sovyetler Birliği ile aramızdaki onbeş yıldan beri her türlü tecrübeden geçmiş olan dostluğun, ilk gündeki kuvvet ve samimiyetini tamamıy-

la koruyarak, doğal gelişmesinde devam ettiğini söylemekle de ayrıca memnunluk duyarım».

Atatürk'ün arkasından, Türkiye'nin Başbakanı, İsmet İnönü de, 1937 yılında, Sovyetler Birliği ile dostluğun, her iki ülkenin siyasetinde sağlam bir unsur olarak devam edeceğini söylemişti.

Ama, İsmet İnönü'nün dediği gibi olmadı (*).

Atatürk'ün hayatının sonlarına doğru, İsmet İnönü, gerçekleştirmek için Atatürk'le birlikte savaştıkları ilkelerden uzaklaşmaya başladı. Büyük komprador burjuvazi ile çevrilen İsmet İnönü, gerek iş gerek dış politikada onun etkisinde kaldı.

Atatürk'le İnönü arasındaki başlıca anlaşmazlık, devletçilik ilkesinde, yani Türk komprador burjuvazisi ile bağlı bulunan yabancı sermayesine karşı ulusal sermayenin korunmasında ortaya çıktı. Zamanında Türk anayasasına sokulan devletçilik ilkesine karşı yürütülen kulis arası savaş, her zaman sürüp gitmiştir. Mustafa Kemal sağ olduğu sürece, bu savaşa gizlice İnönü de katılmaktaydı. Atatürk bunu tahmin ettiği için, İsmet İnönü'nün başbakanlıktan çekilmesinde direndi (**).

1938 yılı yazında Atatürk'ün hastalığı bunalım aşamasına girdi. Artık işlerle uğraşamaz bir hale gelmişti. 10 Kasım 1938 tarihinde de gözlerini hayata kapadı.

(*) Yazar, Stalin siyasetini nazarı dikkate almadan yargıya varmış görünüyor. (Ed. N.)

(**) Anı sahibi bu hususta tamamen yanlış bilgiye sahip. (Ed. N.)